

KORUNK

SZÜKSÉGLETEK ÉS ÉLETSZÍNVONAL • A FOLKLÓRGYŰJTÉS MENNYISÉGI ÉS MINŐSÉGI HATÁRAI • GYERMEKEINK ÉS A FILM • AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET ÉVFORDULÓJÁN • „BŰNVALLÓ” IRODALOM: PRÓ ÉS KONTRA • AZ EINSTEINI VILÁGKÉP • EGYKE KÍVÜLRŐL, EGYKE BELÜLRŐL • KORUNKDÉLELŐTTÖK • FORMÁK VALTOZÁSA • MÓDUVÁNAK SZÉPTÁJAIND • JEL MAGYARÓZDON

1979 • 12

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM • 1979. DECEMBER

* * * A szocialista demokrácia érvényre juttatása 905

KESZI-HARMATH SÁNDOR • Szükségletek és életszínvonal 909

BALLA ZSÓFIA • Illusztráció ipari tájhoz (vers) 912

GÁLL ERNŐ • „Bűnvalló” irodalom: pró és kontra 913

FARAGÓ JÓZSEF • A folklórgyűjtés mennyiségi és minőségi határai 921

MIRON SCOROBETE • Maradj, A tengeri közt a fény (versek, Balla Zsófia fordításai) 925

KORUNK-DÉLELŐTTÖK

SZABÓ T. ATTILA • Körösi Csoma Sándor indulása 926

CSETRI ELEK • „Láss a világ, hogy... mi is tettünk valamit” 929

VERESS ZOLTÁN • Kedves Barátaink! 931

TENKEI TIBOR • Szabatosság és hasznosság 932

ROHONYI VILMOS • Szükség volt rá 934

JENEI DEZSŐ • Román—magyar műszaki szótárunkról 936

SELINGER SÁNDOR • Az einsteini világbkép 938

JEGYZETEK

BENKŐ SAMU • Jel Magyarózdön 941

BEKE GYÖRGY • Móduvának szép tájaind 942

KÁNTOR LAJOS • Szárhegy, közelről, avagy: hogyan kapaszkodjunk sziklába 943

HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 945

SZABÓ ILONA • Kell a törődés 947

FÓRUM

PAP ISTVÁN • Egyke kívülről — egyke belülről 949

GAZDA JÓZSEF • Egy hazában (Falusi beszélgetések) 952

BÁLINT-IZSÁK LÁSZLÓ • Látteleit 956

KATEDRAKÖZELBEN

GERGELY RÓZA • Gyermekünk és a film 960

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BALÁZS SÁNDOR • Az Erdélyi Múzeum Egyesület születésére emlékezve 964

SZEMLE

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Az értelem színhelyén (Gondolatok a könyvtárban) 968

BORCSA JÁNOS • Formák változása 970

KOVÁCH GÉZA • A forradalmi vívmányok védelméért 974

K. L. • Ady Endre 13 verse (1877—1919). Endre Ady 26 suomennosta. 13 Gedichte (Könyvről könyvre) 976

S. S. • Marx György: Életrevaló atomok (Könyvről könyvre) 976

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bardócz Lajos, Aurel Ciupe, Józsa János, Sántha Imre, Sipos László

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A szocialista demokrácia érvényre juttatása

Hagyománnyá vált országunk életében, hogy a pártkongresszusok kivételes ünnepet jelentenek; a tanácskozásra odafigyel az ország (s tegyük hozzá: a külföld), visszapillantunk az előző évekre, egyedi és közösségi eredményeinkre (avagy mulasztásainkra) emlékezünk, megugrik a képzeletünk, és terveket szövünk, megoldások, jobbítások fölött töprengünk, kitekintünk a nagyvilágba, s szerepünket, helyünket tájoljuk be. Mindez elsősorban arra vezethető vissza, hogy pártunk évtizedek óta sikerrel tölti be a hazai társadalom vezetőjének szerepét, munkásságával itthon és külföldön egyaránt elismerést váltott ki, méltónak bizonyult nagy történelmi küldetéséhez.

Siker, küldetés... E fogalmak nem szokványosan értendők. A sikerességhez például nem kapcsolódik a pillanatnyiság jelzője, hanem ellenkezőleg, a tartósság, huzamosság, hiszen idestova hat évtized telt el a párt megalakulása óta, ami történelmi mértékkel mérve sem rövid idő, hát még ha hozzászámítjuk ez idők intenzitását, a nehéz háborús éveket ugyanúgy, mint a történelmi fordulók, a rendszer-váltás fokozatainak esztendeit. Eredmények, teljesítmények, megvalósítások, építmények sora, sokasága s a változások döntően új volta, minőségi mássága fémjelzi hát az élcsapat-szerep sikeres betöltését. Balgaság volna azonban azt állítani, hogy eme sikerességet a töretlenség is jellemzi. Nem, minnek tagadnók, hibák és kudarcok, emberi és anyagi veszteségek is állnak mögöttünk. Hanem a párt mindezt föllismerte, értékelte, tanult belőle, a kudarcélményt mondhatni beépítette stratégiájába és taktikájába, hogy óvakodjék az elbizakodottságtól, önhittségtől, a tévedhetetlenség hamis tudatától, s messzemenően számoljon a valósággal, a lehetőségekkel, mi több, a korlátokkal is.

A küldetés, a hivatás fogalma is adottságainknak, körülményeinknek, múltunknak és jelenünknek megfelelően nyert tartalmat. Az igazi elhivatottságot például nemcsak a látványos eredmények vagy a győzelemsorozatok igazolják és hitelesítik, hanem a csendes, de szívós helytállás a nehéz időkben vagy a szerény erőgyűjtés, készülődés nagy események, erőpróbák előestéjén, gondoljunk csak a fasizmus előretörésének idejére vagy a német megszállás éveire, amikor pártunk a földalászorítottság, a törvényenkívüliség mostoha körülményei közepette készítette elő a főlzabadó forradalmat, augusztus 23. napját. Így, dicső napok és szürke napok együttsége, sikerek és ballépések összege, mérlege adja meg valamely szervezet, közösség vagy személyiség elhivatottságának és küldetésének történelmi jegyzését, értékelését, minősítését.

Pártunk XII. kongresszusa olyan időben ült össze, amikor hazánk jelentős gazdasági-politikai és kulturális sikerek nyomán a fejlődő ország szintjéről a közepesen fejlettek sorába készül lépni; többek között e megfontolásból eredően a tanácskozás tág teret szentelt a szocialista demokrácia kérdéseinek, s azon belül is a legtágabb értelemben vett népképviselő s a munkásönigazgatás soron következő föladatainak. A fejlettebb termelőerők, a magas fokra ért termelőmód, a megnövekedett feladatok ugyanis tökéletesebb társadalomvezetést is igényelnek, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok között minden szinten és minden vonatkozásban megfelelő összhang jöjjön létre.

Helyesen tapint a kérdés lényegére a Központi Bizottság jelentésének ide illő része:

„Abból, a valóság által igazolt tényből kiindulva, hogy az ellentétek egysége és harca a társadalmi fejlődés objektív törvénye, pártunk következetesen, céltudatosan igyekezett összehangolni a társadalomvezetés és -szervezés formáit az újonnan bekövetkezett változásokkal és a haladás objektív követelményeivel. Az ellentmondások megoldása és a szocialista társadalmi rend szüntelen fejlődése megköveteli a kollektív vezetés kiterjesztését és tökéletesítését, az egyszemélyi vezetés elvének kiiktatását, a dolgozók tömegeinek egyre szélesebb körű részvételét valamennyi tevékenységi terület vezetésében.“

Erdemes ennél az idézetnél kissé elidőzni. Voltak ugyanis idők, úgy másfél-két évtizeddel ezelőtt is, amikor némely képzetlen, voluntarista, fölfuvalkodott ideológusok azt hirdették, hogy a szocializmusban nem állnak elő ellentétek, minthogy nincsenek antagonisták, ellenkező érdekeltsgű osztályok, s eszerint nem kerül sor az ellentétek harcára sem. Ma már jól tudjuk, hogy ez a fölfogás tudománytalan, dialektikaellenes, nem igazolta sem a régmúlt, sem a közelmúlt történelme, tapasztalata. Pártunk realizmusát, tapasztalatra építő valóság szemléletét bizonyítja az, hogy igenis számol az ellentétekkel, foglalkozik velük, s esetről esetre, törté-

nelmi szakaszról történelmi szakaszra igyekszik szembenézni a felvetődő kérdésekkel, gondokkal, a mutatózó ellentétekkel, s iparkodik megtalálni az áthidalást, az összehangolást, egybefogást.

Jellemző ugyanakkor e tekintetben, hogy mint munkáspárt, mint a dolgozók nagy tömegeit tömörítő kommunista párt ebben a kérdésben is a legszélesebb rétegek érdekében cselekszik. Ismeretes ugyanis, hogy az ellentétek, adott helyzetben épp a feszültségek egyik forrása lehet a különféle társadalmi rétegek jövedelme között mutatkozó eltérés megnövekedése, kitágulása, az egészségtelen polarizálódás.

Ezért hangsúlyozza nyomatékosan a Központi Bizottság jelentése: „Az elosztás rendszerében újabb javításokat hajtottunk végre, s így biztosítottuk a kis jövedelmek fokozottabb emelését és a túlzottan nagy jövedelmek csökkentését, a méltányosabb arány kialakítását.”

Mindezzel párhuzamosan, mutat rá a dokumentum, az objektív törvényszerűségek figyelembevétele alapján intézkedések egész sorát hoztuk avégett, hogy megteremtjük az összhangot a termelőerők rohamos fejlődése és a társadalmi viszonyok közötti, a társadalom demokratikus szervezésének és vezetésének tökéletesítéséért.

Erdemes e kérdésekre is bővebben kitérni. Volt idő — a szocialista építés kezdetén —, amikor az egyszemélyi vezetés, egyszemélyi döntés jelentőségét hangoztattuk. Ez megfelelt az akkori viszonyoknak, amikor kevés volt a képzett szakember, alacsonyabb fokon — a termelőerők akkori kezdetlegességének szintjén — dolgoztunk, s a tömegek általános műveltsége, politikai színvonala is hiányosabb volt. Az egyszemélyi felelősség elve ma sem érvült el, hiszen akár vezető helyen, akár egyszerű, sablonos mozdulatokat igénylő munkahelyen dolgozzék valaki, mindenképp felel munkájáért, mindenképp elvárják tőle a jó minőséget éppen úgy, mint az elérhető legnagyobb mennyiséget. Hanem a vezetés maga — lett légyen szó alsóbb vagy felsőbb szintről —, jelentősebb és apróbb ügyeink megvitatása, majd a szükséges döntés meghozatala már nem egyetlen személy dolga, hanem a dolgozók választott testületeié.

A demokrácia — tanácskozás.

Ebben a szellemben — a tömegeknek az ország, a társadalom vezetésébe való fokozott bevonása végett — jöttek létre a közösségi vezetés különböző fórumai, a helyi és országos jelentőségű tanácsok, s működésük nyomán erősödött az állam kapcsolata a tömegekkel, fokozódott a helyi és a központi szervek hozzáértése, hatékonyabbá vált ügyvitele, eredményesebben oldották meg a helyi erőforrások felhasználását, az állampolgárok életével kapcsolatos problémákat.

„Ebben az időszakban — mutat rá a Jelentés — számos intézkedést léptettünk életbe az államapparátus helyesebb méretezésére és csökkentésére, ami biztosította a magasabb fokú hozzáértést, és operativitást a kérdések megoldásában. Létrehoztuk a kollektív vezetés állandó jellegű új szerveit országos szinten. Intézményesítettük az országos kongresszusokat, az ágazatonkénti és tevékenységi szektoronkénti konferenciákat és központi tanácskozásokat, amelyek keretében a dolgozók megvitatják a társadalom előrehaladásának kérdéseit, és döntenek ezek vonatkozásában.”

Sok mindent tudhatunk magunk mögött, ha ide eljutottunk. A demokratizmus ilyen fokú kiszélesítése, a tömegek ekkora méretű bevonása a társadalom vezetésébe s a részvétel nyírté kiterjedt intézményesítése nemcsak azt jelenti, hogy elmélyült a dolgozók politikai képzettsége, általános műveltsége, vagy hogy a fejlett termelőmód megfelelő szintű kollektív áttekintést és vezetést igényel, hanem arról is van szó, hogy évezredek kérdése, évezredek politikai, filozófiai vitája dőlt el nálunk, mégpedig a tömegek, a demokratizmus javára.

Mióta ugyanis az ember államban, szervezett nagy társadalomban (tegyük hozzá: osztálytársadalomban) él, azóta tart a vita, hogy ki vezessen, milyen módon, kiknek a segítségével, milyen eszközökkel, miféle elvi alapon. És az arisztokratizmus, a teokratizmus, az elitelméletek hívei mindig is a keveseknek igényelték a vezetés jogát, a kiválasztottaknak, a „felsőbbrendűeknek“, lett légyen az a jog úgymond isteni származtatású, osztályprivilegium avagy faji, felekezeti eredzetű.

Ismeretes az is, hogy az elit mivel indokolta vezetését „jogát“. Minden autokrata, önhatalmú kisebbség a tömeget elmaradottnak, vezetésre képtelennek, korlátolt-nak, nyájszelleműnek, szolgálalkúnak titulálta, úgy állítván be a dolgot, mintha az egyszerű emberek egyenesen óhajtanák, elvárnák, igényelnék, hogy az arra „hivatottak“ uralkodjanak fölöttük. Ezzel szemben a néपालom hívei, a demokrata gondolkodók és társadalmi harcosok mindig is a tömegek vezetését részvételért küzdöttek, a dolgozók kezébe igyekeztek adni a kormánykeréket, széles körű vezető-testületek, népképviselői szervek létrehozására törekedtek, s fennen hangoztatták, hogy a nép igenis ura tud lenni a sorsának, bölcsen és jó érzékkel tudja vezetni a társadalmat, az országot.

Mindezt szinte kár ismételni, tudjuk a történelemből, de rá kell mutatni, hogy a vita — sajnos — nemcsak a reakciók és a demokraták között folyt valaha, hanem a szocializmuson belül, sőt, a már hatalomra jutott pártok kebelében is. Kommunisták közt is akadtak, akik azt hirdették, hogy a tömegek alkalmatlanok még sorsuk irányítására, nem lehet bevonni a dolgozók szélesebb rétegeit a társadalom vezetésébe, nincsenek fölkészülve rá, ez csak távlati célkitűzés, a szocializmus későbbi, fejlettebb szakaszának a gondja lesz, amikor a viszonyok s az emberek odáig fejlődnek majd. Addig pedig nyilván a kevés képzett, fölkészült káder vezet — nem demokratikus módon.

Minek tagadnók, a kérdéssel a sztálini személyi kultusz idején valamennyi kommunista és munkáspártnak — beleértve a miénket is — szembe kellett néznie. A tömegek alkotó részvételét mellőző gyakorlat hosszú esztendőkön át nem kevés kárt okozott, törvénytelen ségekhez, a szocializmus alapvető tanításaival ellenkező antidemokratikus vezetési stílus kialakulásához s a hatalom elidegenedéséhez vezetett.

E vita, e múlt fényében (és árnyékában) értékelendő mindaz, amit ma a szocialista demokrácia kiszélesítése érdekében teszünk. Az elvi alapot és a hajdani gyakorlatot már csak azért is ismernünk kell, hogy realista szemmel, a maga mélységében és sokrétűségében értékelhessük a mai helyzetet s a jövőbeli fejleményeket. Ha ugyanis a kérdésnek oly messzenyúló, a mélymúltban gyökerező előzménye van, ha bizonyos retrográd nézetek a munkásmozgalomban is védelmezőkre találtak, mi több, a legfelső szinteken is érvényesültek, akkor a dolgok logikájából következően nem tűnnek el máról holnapra.

Magyarán szólva az új stílusú vezetés, a dolgozók bevonásának széles körű alkalmazása nem lesz zökkenőmentes, a régi, egyszemélyi vezetés bizonyos eljárásai, módszerei elő-előbúznak majd, itt-ott érvényesülni próbálnak, törés, eltérés mutatkozhat még a hangoztatott elvek és a gyakorlat között; a kollektív vezetés teljes érvényre juttatása, sikeres alkalmazása nem valósul meg máról holnapra. De minden adottság, keret, intézmény, felső indíttatás és támogatás, elvi megalapozás megvan az érvényesítéshez, s ennek tudatában határozottan kell élni a lehetőségekkel, keményen küzdeni és munkálkodni az újszerű demokratikus vezetési mód teljes győzelméért.

Ez különben a demokratizmus alapelve, mondhatni ábécéje: a demokrácia „nem jön magától“, nem valósul meg utasításra, nem lehet elrendelni; a felülről való ösztönzés, serkentés — még ha nagyon is szükséges — nem elegendő. A demokrácia, a népuralom jellegéből, természetéből következik, hogy azt gyakorolni kell, elveit és tapasztalatát elkerülhetlenül meg kell ismerni, iskoláját ki kell járni, érvényesülését ki kell küzdeni. És minél nagyobb tömegek, minél népesebb csoportok veszik ki részüket ebből az iparkodásból — minden szinten, minden fórumon, minden feladat, munkakör vonatkozásában —, annál komolyabb, megalapozottabb lesz az eredmény. A demokrácia kiasszikusan az a fajta tudomány, amelyet csakis „menet közben“ lehet elsajátítani.

Egy nép, egy nemzet vagy ország pedig épp azzal tudja leginkább bebizonyítani érettségét, fejlettségét és felkészültségét, hogy mennyire képes élni minden vonatkozásban a demokrácia nyújtotta lehetőségekkel, mennyire tudja kitölteni az ez irányú intézményes kereteket élő tartalommal, gyakorlattal.

Hadd nyomatékosítsuk mindezt a kongresszus szónoki emelvényéről elhangzott főtítkári biztató szavakkal:

„A kollektív munka és vezetés s a személyi felelősség dialektikus egységéből kiindulva, szüntelenül tökéletesíteni kell azt a demokratikus szervezeti keretet, amelynek révén a dolgozó tömegek, az egész nép részt vesz önnön kommunista sorsának tudatos alakításában, ténylegesen igazolva azt, hogy csak a szocializmusban, csak ott, ahol a dolgozó néptömegek kezében van az egész politikai hatalom, valósulhat meg az igazi demokrácia.“

Nem véletlen az, hogy a Központi Bizottság jelentésének az a fejezete tárgyalja a nemzetiségi kérdést, amely a szocialista demokráciával foglalkozik. A kettő közt ugyanis lényeges összefüggés van: a nemzetiségi kérdés teljes megoldása csak a demokráciában lehetséges, a tömegek akaratának érvényesítése biztosítja egyben a nemzetiségi tömegek szavahallatását, érdekeinek védelmét: a tömegek jogainak szavatolása nyújtja a nemzetiségi dolgozóknak is a jogegyenlőséget, a törvényességet; ha a dolgozók arányosan és demokratikusan vesznek részt a közügyek intézésében, köztük helyet kapnak a nemzetiségek képviselői is; ha a helyi szervek hatóköre növekszik, akkor a helyi nemzetiségi lakosság ügyei is gyorsabb, hatékonyabb módon oldódnak meg.

Ámde ezen a téren is érvényes mindaz, amit az előbbi idézetből, a főtítkári útbaigazításból tanulhatunk: a demokratikus szervezetek nyújtotta kerettel, a nép-

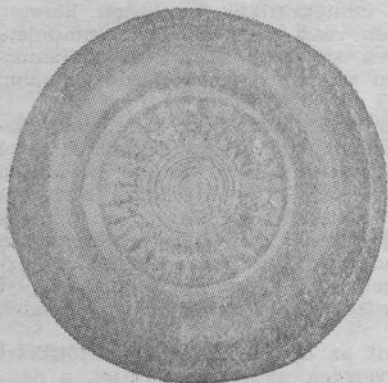
hatalom elveinek alapján élni kell tudni, s ez fokozott tevékenységet, részvételt, közügyi érdeklődést, s ha úgy alakul a helyzet, emberi kiállást, kommunista elvszerúséget és harcosságot is kíván. Ne feledjük, a demokrácia iskolája egyben a honpolgárság, az állampolgárság, a politikai öntudatosodás, az országos és általában a közügyi méretekben, a népben, nemzetiségben való gondolkodás iskolája. S mondanunk sem kell talán, hogy mint ilyen, az emberi méltóság, gerincesség, önérzet kialakításának iskolája. Számunkra, romániai magyarok számára is. S hogy mennyire vagyunk öntudatos honpolgárok, kommunisták és jó hazafiak, az abból is kiténik majd, hogy mint dolgozók és mint magyarok mennyire vesszük ki részünket a demokrácia gyakorlásából, mennyire tudunk élni lehetőségeinkkel és jogainkkal.

„Tekintettel arra, hogy szüntelenül fejlődik a szocialista demokrácia, amely megköveteli a tömegeknek a gazdasági-társadalmi élet vezetésében való részvételi kerete szakadatlan tökéletesítését, [...] intézkedéseket fogadtunk el a SZEF saját szervezeteinek létrehozására, amelyekbe a SZEF tagjaiként tömörülhetnek azok a dolgozók bevonását is a helyi ügyek, kérdések megoldásába, s általában lehetőséget jelentése. Ezekben a napokban a szocialista demokrácia újabb megnyilvánulásának, kiterjedésének vagyunk tanúi. Szerte az országban alakulnak meg minden vállalatnál, intézménynél, városon és falun a Szocialista Egységfront saját szervezetei. Ez az új, nagy tömegeket tömörítő Front fokozottan elősegíti majd a párton kívüli dolgozók bevonását is a helyi ügyek, kérdések megoldásába, s általában lehetőséget nyújt mindenkinek arra, hogy szavát hallassa, érdekeit védje, véleményét kifejtse. Mindez — természetesen — érvényes a magyar nemzetiségű dolgozókra is.

„A kongresszus úgy határoz — szögezi le az RKP XII. kongresszusának Határozata —, hogy pártunk a jövőben is a legnagyobb következetességgel szálljon síkra nemzetiségi különbség nélkül az összes állampolgárok teljes jogegyenlősége biztosításáért, azért, hogy minden dolgozót a szocialista hazafiság, a testvériség és az egység, a szocialista és a kommunista társadalom Románia földjén való megteremtésében érvényesülő egyre szorosabb együttműködés szellemében neveljen.“

Jó tudni, hogy ez a határozat szabja meg hosszú évekre jövőnket, ennek fényében fejlődik majd a szocialista demokrácia, s keretében érvényesül pártunk nemzetiségi politikája a gyakorlatban.

KORUNK

Sántha Imre kerámiája

Szükségletek és életszínvonal

Az ország gazdasági-társadalmi fejlesztési öt éves terve célkitűzéseinek megvalósítása lehetővé teszi az egész nép anyagi és szellemi jólétének szüntelen gyarapítását — ami pártunk politikájának alapvető célja, a Romániában sikerrel épülő, sokoldalúan fejlett szocialista társadalom lényege.

NICOLAE CEAUȘESCU

Többen kérdeztek meg: mi az oka annak, hogy „az életszínvonal növekedésére az 1981—1985-ös időszakban és az életminőség szüntelen emelkedésére vonatkozó”, az RKP XII. kongresszusán elfogadott irányelv-program előirányzatai értelmében a különböző termékek egy személyre jutó fogyasztása eltérő ütemben növekszik, sőt egyes esetekben azonos szinten marad, illetve az is előfordul, hogy csökken? Konkrétan mi az oka annak, hogy a hús és húskészítmények egy személyre jutó fogyasztása az 1980-as szinthez viszonyítva 1985-ig 109,7—116,1 százalékra emelkedik, miközben a szolgáltatások volumene 54,3 százalékos szintre nő, s ugyanakkor a gabonaneműek (lisztfélék) fogyasztása 84,6—87,3 százalékos szintre fog süllyedni?

E számok mögött igen érdekes gazdasági törvényszerűség húzódik meg, mely hazánk jelenlegi fejlődési szakaszában egyre erőteljesebben jut kifejezésre, s mely azt bizonyítja, hogy az 1981—1985-ös időszakban a román társadalom fejlődésének új szakaszába lép, amelyben erőteljesen érvényesülni fog a tudományos-műszaki forradalom, az eddigi mennyiségi felhalmozások minden területen felgyorsuló ütemben alakulnak át új minőségűvé, s az egész nép jóléte, civilizációs színvonala még magasabb szintre fog emelkedni. Olyan fejlődési színvonalat értünk el, hogy napirendre tűzhetjük a fejlődő országok stádiumának túlhaladását, azt, hogy belépünk a közepesen fejlett országok sorába. 1985-ben az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem eléri a 2400—2500 dollárt, amely biztos alap a lakosság szükségleteinek magas szintű kielégítéséhez.

A szakirodalom életszínvonalon azt a szintet érti, amelyet valamely társadalomban az egyének, rétegek, osztályok anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítése elért. A szükségletek a történelem során a termelés fejlődésével és a társadalmi munka termelékenységének növekedésével párhuzamosan alakulnak ki, terebélyesednek és sokrétűbbé válnak. A legősibb szükséglet az élelmiszerek iránti igény volt, melyet a ruházkodás, lakás, fűtés követett. A létfenntartás szempontjából ma is ezek a legfontosabb szükségletek, s így csak az ezen felül megmaradt jövedelemrészt tudja a lakosság más szükségletei kielégítésére fordítani. „... az embereknek előbb enniük, inniük, lakniuk és ruházkodniuk kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészetrel, vallással stb., stb. foglalkozhatnak...”, s tegyük hozzá: mielőtt saját autójukkal „bejárnák a kerek világot”.

A fentiekből egyenesen következik, hogy valamely egyén, réteg, osztály vagy társadalom életszínvonalára vonatkozóan meglehetősen pontos következtetést vonhatunk le azokból a hányadokból, amelyeket jövedelmükből szükségleteiknek, illetve szükségleteik egyes csoportjának kielégítésére fordítanak.

E tekintetben mindenekelőtt az a törvényszerűség érvényesül, melyet Ernst Engel fogalmazott meg először, s mely a következőképpen hangzik: „Egy költségvetésből az élelmiszerekre fordított kiadások a jövedelmek növekedésének mértékében csökkennek.”² Ezt a törvényszerűséget igazolják ma is a különböző országok háztartási statisztikáinak adatai: a gyengén fejlett országokban az élelmiszerkiadások az összkiadások 70 százalékát, a fejlődő országokban 60 százalékát, a fejlett országokban 40 százalékát s a magas fejlődési szintet elért országokban mindössze 30 százalékát teszik ki.³

A fenti adatok lényegében az élelmiszerek szükségletek véges jellegét tükrözik. Ez a véges jelleg abban is megnyilvánul, hogy az élelmiszereknek a szükségleteken felüli fogyasztása káros, s kóros elváltozásokat okoz a szervezetben.

A hazai élelmiszerfogyasztás egy lakosra számítva jelenleg 3240 kalória, így hazánkban minden egyén számára biztosítva van a kiegyensúlyozott táplálkozáshoz szükséges kalóriamennyiség. E tekintetben Románia a világ legelső országai közé tartozik.

A jövő feladata, hogy hazánk lakossága élelmiszerfogyasztásának szerkezetét átalakítsuk az ésszerű, tudományosan megalapozott követelményeknek megfelelően. E követelmények értelmében az irányelv-program előíranyozza a hús és a húskészítmények, a zöldség és a zöldségből készült termékek, a gyümölcs és a gyümölcskészítmények termelésének erőteljes fokozását úgy, hogy ezekből a termékekből az egy főre jutó fogyasztás lényegesen emelkedjék; eközben a liszttermékek egy főre jutó fogyasztása előreláthatóan csökkenni fog.

Az ember élelmiszerszükséglete s így -fogyasztása is mennyiségileg jól meghatározható, s a túlfogyasztás — amint láttuk — betegséget idéz elő, a többi nélkülözhetetlen biológiai szükségletnél azonban ilyen mennyiségi határ nehezebben húzható meg, ezek a szükségletek ugyanis sokkal rugalmasabbak. A *ruházkodásnál* a fogyasztást már nemcsak a biológiai tényezők határozzák meg (az időjárás viszonyosságai elleni védekezés), hanem a divat, az egyéni ízlés, az egyén társadalmi helyzete stb. Ezzel magyarázható, hogy az ember nem elégszik meg egy-két rend ruhával, egy-két pár cipővel, hanem ennél többet igényel. A legtöbb egyén ma ruhaneműit fizikai elhasználódás előtt félreteszi, esetleg meg is semmisíti.*

Könnnyüiparunk egyre magasabb szinten elégíti ki a lakosság kelme-, készruha-, lábbeli- és egyéb termékszükségletét. Szövöttáruból, beleértve a készruhát is, az egy főre számított fogyasztás 1980-ban el fogja érni a 29 négyzetmétert, 1985-ben pedig a 36,3 négyzetmétert, lábbeliből 1980-ban személyenként 4 pár fog jutni, az 1985-re vonatkozó előirányzat 4,1 pár személyenként, ami azt jelenti, hogy hazánkban a lábbelifogyasztás 1980-ban megközelíti a telítettségi szintet. Az irányelv-program ugyanakkor előírja e termékek választékának bővítését, kidolgozásának és minőségének javítását.

A *tartós háztartási javakat* sokan „a háztartások beruházásainak” nevezik. Jellegüket tekintve ezek a fogyasztási cikkek valóban hasonlítanak a beruházásokhoz: többségük nehézipari eredetű, s több esztendőig is használható, és arról se feledkezzünk meg, hogy beszerzésük előzetes megtakarítást, részletfizetést vagy kölcsönt tételez fel. A lakosság fogyasztásában ezek a termékek a gazdaságnak egy bizonyos fejlettségi szintjén jelennek meg, termelésük és fogyasztásuk a gazdaság fejlődésével párhuzamosan gyors ütemben növekszik. A gazdaságilag fejlett országok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy e termékek fogyasztása évi 1000—1200 dollár egy főre számított nemzetijövedelem-szint fölött rendkívül gyors ütemben növekszik. Ha az Egyesült Államok példájából általános érvényű következtetést lehet levonni, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy évi 2000 dollár egy főre jutó jövedelemszintig ezeknek a termékeknek a fogyasztása gyorsabban emelkedik, mint a jövedelmek. Az évi egy főre jutó 500 dollár alatti jövedelem esetében a kiadásoknak ez a kategóriája egészen más összetételű, mint az 1500—2000 dolláron felüli jövedelmeknél. Az előbbi esetben a bútor és a hagyományos berendezési tárgyak, az utóbbi esetben mindinkább a gépkocsik s a különböző elektromos háztartási felszerelések alkotják a kiadások zömét. Ezt a tendenciát is először az Egyesült Államokban figyelték meg, a későbbiekben azonban hasonlóan alakult a tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet szerkezete a többi fejlett tőkés országban is.

Hazánk lakosságának tartós háztartási javakkal való ellátottsága az alábbi fejlődést mutatta, illetve fogja mutatni:

1000 lakosra számított darab

	1965	1975	1980	1985
rádiókészülék	123,9	206,6	247	300
tévékészülék	28,8	144,9	203	245
hűtőszekrény	21,3	95,5	157	220
mosógép	22,9	67,9	100	153
személygépkocsi	1,2	13,7	28	57

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a lakosság ellátottsága tartós fogyasztási cikkekkel gyorsabban fog emelkedni (rádiókészülékből 21,5, tévékészü-

* Ez az oka annak, hogy a divatjamúlt ruhákat 25—30 százalékkal olcsóbban árúsítják. Egyes közgazdászok a divat gyors változásával magyarázzák a divatickek tartósságának csökkentését is.

lékből 20,7, hűtőszekrényből 40,1, mosógépből 53, személygépkocsiból 103,6 százalékkal), mint az átlagos reáljavadalmazás (16—18 százalékkal). A mennyiségi növekedés mellett az irányelv-program előírja újabb készülékek és gépek gyártását és forgalmazását, amelyek tartósabbak, ugyanakkor kevesebb energiát fogyasztanak, s így megelőzik a pazarlást.

A tartós fogyasztási cikkek csoportjában a telítettség foka cikkenként tér el. A Német Demokratikus Köztársaságban matematikai modellek segítségével és szociológiai elemzések alapján 1968-ban egyes tartós használati cikkek viszonylatában meghatározták a telítettségi pontokat. Ezeket akkor érik el, ha a háztartások kb. 80 százalékában lesz háztartási gép, televíziókészülék, 77 százalékában mosógép. Ugyanakkor megállapították, hogy ezek a telítettségi pontok nem statikus, hanem dinamikus mennyiségek, amelyek az életszínvonal növekedésével párhuzamosan változnak, tehát irányszámok, és semmiképpen sem pótolhatják a szükségletek állandó kutatását.

A lakás iránti szükséglet nagyságáról és minőségéről igen sokat lehetne tárgyalni. Ezen a téren a vélemények különbözők. Egyesek azt vallják, hogy a lakáskérdés akkor megoldott, ha minden háztartásra jut egy lakás. Továbbá azt javasolják, a lakások száma 2—3 százalékkal haladja meg a háztartásokét, hogy lehetséges legyen a lakások karbantartása, főjavítása, valamint hogy megkönnyítsék a lakáscserét az esetben, amikor a háztartások nagysága növekedik vagy csökken. Mások azt tartják, hogy minden személynek külön szobát kell biztosítani, sőt továbbmenően családonként szükség van még egy külön nappali (társalgó) s egy külön hobbi-szobára.

Az irányelv-program e téren is hazánk valóságából indul ki, s a lakás szükséglet eszményi kielégítésére törekszik. E tekintetben mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a lakóházak kifejtett alapterületének egy négyzetmétere mintegy 20 napi átlagkeresetnek megfelelő értékbe kerül. Így tehát egy háromszobás, 80 kifejtett négyzetméter alapterületű lakás mintegy ötévi átlagjavadalmazásnak megfelelő értéket képvisel. A lakáskérdés megoldása tehát jelentős beruházást követel mind az állam, mind az egyén részéről.

Hazánkban eddig is nagy erőfeszítéseket tettünk a lakásépítések terén. A lakosság számához viszonyított lakásépítés évi üteme világviszonylatban is magas ütem. Jelenleg több mint 15 millió városi és falusi állampolgár az utóbbi 30 évben épült lakásban lakik. Megnövekedett a többszobás lakások száma és részaránya, valamint az egy személyre jutó hasznos terület, javultak a befejező munkálatok és a belső szerelés tekintetében is.

Az 1981—1985-ös ötéves tervben az állami beruházási alapokból 1 100 000 lakás s a lakosság saját költségén hozzávetőlegesen 100 000 lakás fog épülni. A lakásvizonyok a következőképpen alakulnak majd:

	1980	1985
az egy személyre jutó lakterület (m ²)	9,7	10,6
az egy szobára jutó személyek száma	1,41	1,29

Az 1981—1985-ös ötéves terv e vonatkozásban is igen fontos lépcsőfokot fog jelenteni a XI. pártkongresszuson elfogadott program célkitűzéseinek megvalósításában, melyek értelmében 1990-ig „nagy vonalakban biztosítjuk a lakóterület problémájának megoldását...”⁴

A szolgáltatásokra fordított kiadások úgyszintén sokkal gyorsabban növekednek, mint a jövedelmek. Ez esetben is olyan szükségletcsoporttal állunk szemben, ahol a telítettségi pontok nehezen meghatározhatók. Gondoljunk csak a szórakozási és a szabad idő eltöltését szolgáló létesítmények iránti szükségletekre (mozik, klubok, sportlétesítmények, üdülők, fürdőhelyek, szállodák stb.).

Az irányelv-program előírja a szolgáltatások volumenének több mint 54 százalékos növekedését — az 1980-as szinthez viszonyítva. Nagyobb ütemben növekszenek az olyan jellegű szolgáltatások, melyekből nincsenek kielégítve a lakosság igényei, különösképpen a lakáskarbantartás és -javítás, a tartós háztartási cikkek és az autók javítása, a mosodák és tisztítóműhelyek szolgáltatásai stb.

A turisztika és az üdültetés szintén jelentősen bővül az 1981—1985-ös időszakban. Új szállásolási kapacitások átadásával lehetővé válik, hogy 1985-ben 36 százalékkal több dolgozó juthasson el üdülő- és gyógyfürdőhelyre, mint 1980-ban.

Az irányelv-program nemcsak az életszínvonal, hanem az életminőség növelését is célul tűzi ki. Az életminőség — a legtagabb értelemben — azoknak a feltételeknek az összességét jelenti, amelyek biztosítják a biológiai lét integritását, az anyagi és szellemi életszínvonalal kapcsolatos társadalmi-gazdasági szükségletek

kielégítését, amelyek lehetővé teszik a személyiség egyensúlyát és állandó kibontakozását. Az életminőség tehát a következő elemeket foglalja magában:

1. a földrajzi környezet minőségét, az ember és a természet közötti viszonyt;
2. a társadalmi környezet minőségét, az anyagi élet feltételeit, az emberek közötti viszonyokat, a politikai, erkölcsi és szellemi tevékenységet;
3. a munkakörülmények minőségét;
4. a családi környezet minőségét.

Az életminőség javítását szolgáló előirányzatok, az életszínvonal növekedését biztosító említett intézkedések mellett, a következők:

— A környezet védelmére szánt anyagi alap erőteljes fejlesztése. Így kívánjuk megakadályozni a levegő, a víz és a talaj szennyeződését.

— Új technológiai eljárások bevezetésével, az erdőterület termőképességének növekedésével egyidejűleg biztosítani kívánjuk azoknak a funkcióknak a megőrzését és tökéletesítését, amelyeket az erdei növényzet tölt be a környezet védelmében. Kiterjesztik a vizmosások szabályozási munkálatait. Eltiltják a tarvágasásokat, hogy fékezze az erdővel borított talaj eróziós folyamatát. Bővíteni fogják a városi zöldövezeteket. Új parkokat, természeti rezervátumokat, szórakozást, kikapcsolódást, felüdülést szolgáló helyeket fognak létesíteni.

— Az 1981—1985-ös ötéves tervben fokozatosan rátérünk a 44 órás munkahétre. A munkaprogramokat úgy fogják összeállítani, hogy az egyik hét 5, a következő pedig 6 munkanapból álljon, biztosítva ezzel, a törvényes ünnepeken kívül, kéthetenként a szabad szombatot.

A következő ötéves terv életszínvonalnövelési irányelv-programja továbbra is a figyelem középpontjába helyezi az embert és annak szükségleteit, társadalmunk, minden egyes tagja igényeinek minél jobb körülmények között történő kielégítését, összhangban a tudományosan megalapozott fogyasztással.

JEGYZETEK

1. Engels Frigyes: *Beszéd Marx Károly sirjánál*. In: Marx: *Válogatott Művek* I. Bp., 1948. 16.
2. Lásd Ion Blaga: *Populația activă a României*. Buc., 1979. 59.
3. I. m. 60—61.
4. *A Román Kommunista Párt XI. kongresszusa*. Buk., 1975. 601.

BALLA ZSÓFIA

ILLUSZTRÁCIÓ IPARI TÁJHOZ

Egy falu: mint száraz ághalom,
föltépett szárny, sors-kuszálta forma.
Recseg-ropog egy-egy szokásba forrva;
semmi sem éri, ő a bántalom.
Kitárt dombok, roskadt templomok
közé egy üstökös hull, hátha lángra gyúl
mi szétfeszítő volt; most eggyé legyen.
A talp alatt csak perzselő homok.

„Bűnvalló“ irodalom: pró és kontra

*Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszopók, akikben megnő az értelem.*

RADNÓTI MIKLÓS (1944. január 17.)

Székely János új könyve (*A nyugati hadtest*. Bukarest, 1979) irodalmunk jellegzetesen etikai betájoltságú vonulatában helyezkedik el, és kiemelkedő alkotás szerzőjének a jó és a szép egységére törő, biztatóan ívelő pályáján. Még a kezdetek kezdetén Kuncz Aladár abban jelölte meg a romániai magyar irodalom feladatát, hogy nyúljon az élethez, s az öröklött művészi formákhoz új etikai tartalmat keressen. „Rendeltetésünk az — írta —, hogy csak a legtisztább irodalmi célokat szolgáljuk, s azt a szellemet tükrözzük, amely a műveltségi érintkezésekben egymáshoz simuló népek védelme alatt a művészi és erkölcsi értékek világrendjét akarja megalkotni.” (Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. In: *Tanulmányok, kritikák*. Bukarest, 1973. 247—248.) Az irodalom nem helyettesítheti nyilván az erkölcsant, de ma már kétségtelen, hogy e tájakon — éppen sajátosságainál fogva — fokozott mértékben ösztönözte az erkölcs fejlődését. Irodalmunk nem tekintette az erkölcsi tanítást elsődleges, közvetlen céljának, de az adott történelmi-nemzeti-ségi helyzetből fakadóan olyan etikai természetű feladatokat is magára vállalt, amelyek az öffenntartás és a jövőbiztosítás követelményeit tolmácsolják. Ezek a funkciók talán bizonyos elmaradottságról is árulkodtak a szellemi munkamegosztás fejlettségét illetően, de tény, hogy az írói felelősségnek mifelénk mindig nagy árszája volt, az irodalom művészi és etikai kisugárzása pedig rendszerint egymást felerősítően hatott. A romániai magyar irodalom egyedi közösségi küldetését — többek között — ama teljesítménye szavatolta, hogy megfelelt olvasói elvárásainak, akik mind az erkölcsi értékelés bonyolult, konfliktusos folyamatában, mind a történelem válaszútjain elodázhatatlanná vált döntések kialakításában segítséget igényeltek és kaptak tőle. És ha erről az irodalomról történészei ma jogosan elmondhatják, hogy hitelesen etikus literatúra, akkor ez annak is köszönhető, hogy az új helyzetek ellentmondásai és buktatói között erkölcsi példaképet tudott nyújtani. Jelentős tudatformáló hatékonysága ugyanezekre az eredményekre vezethető vissza.*

Székely Jánost sok minden — mondhatni — eleve elrendelte arra, hogy kizárólag szigorú erkölcsi imperatívuszok kötelmében alkosson. Nagyfokú, valamilyen kényes lelki-morális higiéniaiból következő érzékenysége, a bűntől s az etikailag kétes helyzetektől való viszolygása csak kiegészítette rendkívüli fogékonyságát mindaz iránt, ami az emberi tisztaságot s az emelt fővel való járást biztosíthatja. Mindezek a tulajdonságok játékonosan ösztönözték és táplálták költészetének, prózájának, esszéinek és drámáinak nyomatékos erkölcsi jelentését.

Ezt az orientációt sarkallta még a hagyományos művészi és erkölcsi értékekhez való ragaszkodása, a misszégnak, valamint a szélesebb értelemben vett tradicionáliszmusnak az az ötvözete, amely őt és munkásságát egy időben sokak szemében már-már anakronisztikusnak tüntette fel. A magányhoz való vonzódásában s a magány vonzásában viszont az alkotáshoz, a vívódó önmeghaladáshoz szükséges erők érlelődtek, s — mint utólag kiderült — nagy személyiség- és közösségmegtartó értékek leltek mentsvára.

A *Soó Péter bánya* (1972), de főként *A nyugati hadtest* című regényei bepillantást engednek a Székely János-i morál genealógiájába. A személyes jellegű erkölcsiségnek ez a kibontakozása nem az alanyi költő vagy az elmélkedő-morali-

* Meggondolkozató viszont, hogy az utóbbi időben olyan vélemények is elhangzottak, hogy az irodalomnak emancipálnia kell az erkölcsi hivatás alól; etikum és esztétikum kizárja egymást, irodalomszociológiai és alkotáslélektani megközelítésben kimutathatók a felelősségtől való menekülés e formáját meghatározó tényezők (kiábrándultság, a hamis tudattal azonosított ideológiától való elhatárolódás, bizonyos modernnek érzett törekvések hatása stb.), ez a körülmény azonban nem semlegesíti a tendencia aggasztó jellegét kulturánk élet- és jövőképe szempontjából.

záló széplélek feltételezett elszigeteltségében, hanem a közelmúlt kataklizmáiban, a népiertás poklaiban ment végbe. Paradoxonként hat, de tény, hogy annak a poétának az erkölcsi képlete, akit később — gyakran elmarasztaló céllal — főként a magány és a fájdalom múlt-nosztalgias költőjeként jellemeztek, önelemzése szerint a Horthy-hadsereg egyik kadétskólájában formálódott. Egy kaszánya... klozettjén kellett például megtanulnia a hadapródok mikroközösségének alaptörvényét, a bandafegyelmet. A „kényszerítő és a kényszerítettek” közé szorítva fogalmazta meg egyik első tanulságát, s ez — mint látni fogjuk — a későbbiek során is rányomja majd bélyegét nézeteire: „érezhetsz, gondolhatsz bármit, abba senki bele nem szólhat, de cselekedni csak a szigorúan kötelezőt cselekedd (soha többet)...” (I. m. 36.) Jellemző, hogy a kamaszkori emlékeit felidéző Székely János nem elégszik meg e — bizonyos konformizmust sugalló — következtetéssel. Harminc évvel később világosan felismeri azt is, hogy a felsőbbség szolgálata és a bandafegyelem közötti választás dilemmájában, a rossz és a még rosszabb közötti opcióban valahol az erkölcs alapfeltétele, maga a szabadság, a döntés lehetősége táruult fel előtte.

Jelentésükben egyértelműbbek már azok az élmények és elmélkedések, amelyek egyik társának, Monokinak, a „kripli”-nek a megpróbáltatásaihoz kapcsolódnak. A finom és egyben engesztelhetetlen lélektani önelemzés itt a kivételesen mély és őszinte konfessziók fűtöttségével párosul. Monoki a meghunyászkodást és a szolgalelkűséget személyesíti meg. Ez az erkölcsi nyomorék, aki basáskodó fölötteiseivel szemben képtelen a legkisebb ellenállásra, s éppen ezért a megaláztatások különféle stációján kell naponta átmennie, a fiatal Székely Jánosban ellenértés érzelmeket váltott ki. Egyrészt sajnálta, segíteni szeretett volna rajta, másrészt — megalkuvó módon — elhúzódtott tőle, ami miatt viszont lelkiismerete furdalta. A sajnálkozás aztán elítélésbe ment át, hisz Monoki maga is felelős volt keserves sorsáért, ő is hozzájárult ahhoz, hogy kíznóinak állandó céltáblájává szüllyedt. Monoki megméretett és könnyűnek találtatott; egyszerűen nem tudott nem-et mondani, nem volt lelki ereje az önvédelemhez sem. Múltba forduló introspekciója felfedeztetni azonban szerzőnkkel, hogy az egykori megfutamodás kiváltotta lelkiismeretfurdalás nem volt teljesen indokolt. Monokinak ugyanis valami-képpen ösztökélnie kellett volna a rajta segíteni akarókat. Ha vonakodik, ha bármilyen formában tiltakozik sorozatos megcsúfolásai ellen, ezzel a magatartással feltétlenül erősítette volna a vele szolidárisokat. Monoki éppen azért minősíthető lelki és erkölcsi szempontból végzetesen fogyatékosnak, mert még ehhez is gyengének bizonyult.

A vizsgán nem csupán Monoki, hanem az ifjú Székely János is elbukott. Monoki magatehetetlen kiszolgáltatottsága virtuális, szándék szerinti védelmezőjében is csak gyengeséget, a vállalt kötelességről való (tudatalatti) megfeledkezést és végül, valamilyen lelki önvédelem következményeként, utálatot váltott ki. Jogosan állapítja meg a mai Székely János, hogy nem szívesen vagyunk együtt azzal, aki pusztá létevel megalkuvásainkra, tehetetlenségünkre, árulásainkra figyelmeztet. Három évtized távlatában, s tegyük hozzá, harminc év súlyos egyéni és közösségi tapasztalatainak birtokában, a saját múltját és erkölcsi alakulását felidéző szerzőnk világosan látja, hogy Monoki taszító példája azért foglalkoztatja mindmáig, mert „ő volt a mindnyájunkban ott szunnyadó engedelmisség (és önfeladás) két lábán járó megtestesülése”. (I. m. 62.)

Székely János tartása azonban összeegyeztethetetlen az önfeladással. Semmihez sem ragaszkodik jobban, mint az autonómiájához, amelyet — úgy érzi — sok küszködés, sok viszontagság árán ért el. Sajátos ez az autonómia, jellemzőit és kialakulását szintén a Székely János-i morál — már említett — genealógiája felől közelíthetjük meg.

A tartás — *A nyugati hadtest* szerzője szerint — azt jelenti, hogy semmilyen körülmények között sem szabad magunkat „elhagynunk”. Valamilyen lelki-testi „strammságról” van tehát szó, ami nincs híján bizonyos erkölcsi tartalomnak sem. A fogalom a katonai terminológia jegyeit viseli magán, Székely János erény- és fogalomtárába még tisztiiskolás korában került. Az érett férfi általánosító értelmezésében a katonaság ugyanis az az intézmény, amely megtanít arra, hogy különbséget tegyünk belső autonómiánk és az esküvel vállalt fegyelem között. A különbségtétel azt is jelzi, hogy a két tényező közül (hiszen elvárásaik ritkán fedik egymást) mindig az utóbbi győzedelmeskedik. Az engedelmisségre — per definitionem — kötelezett katona előtt két út nyílik meg. Mindegyik a maga módján megövi őt attól, hogy belső énjének parancsszava és a szolgálati szabályzat konfliktusa esetén a tudathasadás áldozatává váljék. A meghasonlottságból a teljes, gépies alkalmazkodás kínálja az első kiutat, amelynek végén az autonómia természetesen maradéktalanul eltűnik, helyét a bensővé tett független foglalja el. A másik

— szerzőnk ajánlotta — út már eleve nehéznek, göröngyösnek mutatkozik. Ha azonban rálépünk, akkor — sok akadály legyőzésével — megőrizhetjük magunkat, és elkerülhetjük mind az állandósult szkizofréniát, mind pedig a létünket veszélyeztető parancsmegszegés, a kívülről érkező utasításokkal, illetve a kibocsátó fórumokkal való baljós összeütközés veszélyét.

Ennek az útnak a koncepciója a kaszárnnyak világában született, Székely János felfogásában pedig „a társadalmi lét alaptörvényé”-nek a rangjára emelkedik. Mindig engedni a külső kényszerűségnek — ajánlja szerzőnk —, de sohasem lemondani arról a jogunkról, hogy magunkban véleményt alkossunk a ránk oktrojált kötelességekről, s így legalább bensőnkben úrrá legyünk felettük. Székely János elismeri, az a katonája vagy az a civil, aki elfogadja ezt a megoldást, két ember életét éli. Teste a drillnek, a körülményeknek enged, értelme, lelke viszont szabad és független marad, sőt végső fokon győzelmet arat. „Tetteinket, szavainkat előírhatják — gondolatainkat szabadok.” (I. m. 146.)

Láthatjuk, ez a magatartás elvi megfogalmazásként alapvető jelentőségű Székely János erkölcsi univerzumában. Változásaival életművének különböző szakaszaiban és különböző műfajaiban találkozunk.

Eppen ezért nem elégedhetünk meg pusztá tudomásulvételével.

Költői erkölcsstanának értelmezői már rámutattak arra, hogy Székely Jánosnál az önmagához való hűség törekvése az alkotó élet eszményében jut kiteljesedésre; a kettő elválaszthatatlan egymástól. Ezt az összefüggést tolmácsolja — többek között — a *Parti füzes* metaforája is a „fákról, amelyek passzívan tűnnek minden ágyúeső bántást, fejszéken fenyegető halált, mert tudják: az általuk képviselt, bennük tenyésző élet elpusztíthatatlan...” (Kántor—Láng: *A romániai magyar irodalom 1945—1970*, Bukarest, 1971. 108.) A valóságot gazdagító, a létet újjáformáló alkotás igazolja, sőt igényli — szerinte — az adott feltételekhez való simulást. Az igazi maradandó értékeket nem veszélyezteti ez a képlékenység — állítja Székely —, hisz bensőnk szuverenitása védelemre talált, s ezzel nemcsak önmagunkat mentjük át a külső történések viharain, hanem teremtő lehetőségeinket is megőriz-zük.

Ez a — nyilvánvalóan kanti ihletésű — antropológia és erkölcsi szemlélet az alkotással igazolt kettősséget, a benső autonómiával szentesített alkalmazkodást hirdeti. Tudjuk, ez a magatartás, ez az ethosz sok gondolkodónak és művésznek biztosított ösztönző nyugalmat olyan korszakokban, amelyekben a barbarizmus diadalmaskodott. Megtanulhattuk, a hallgatás nem minden esetben tesz azok cinkosává, akik a szabad szót elnémítják. De épp elég tapasztalat áll már rendelkezésünkre annak a felismeréséhez, hogy az ember csak nagyon nehezen és távolról sem károsodás nélkül vészelteti át az állandósult embertelenséget. A szellem benső menedékei nem sokáig állják a hatalmasabb, nyers, külső erők nyomását. Az alkotáshoz nem csupán a meditáció csendjére, hanem távlatokra, serkentő közösségi elvárásokra, a szüntelenül változó éleltel való szerves kapcsolatokra van szükség.

A nagy közigysbergi embertana — társadalmi erők kompromisszumának eszmei vetületeként — végérvényesen kettősségre ítélte azt a lényt, aki mint a természet része az oksági törvénynek van alávetve, magánvaló dologként viszont szabadnak érezheti magát, s csak a bensejében lakozó erkölcsi törvény szavára kell hallgatnia. Bármilyen bíráló, amely e felfogás következetlenségét, felemásságát tárja fel, méltányolhatja egyben azt a benne munkáló törekvést, hogy az emberi erkölcsöt a heteronómia hosszas és nyomasztó gyámsága alól felszabadítsa. Az árnyalt kritikák megfogalmazói azonban nem téveszthetik szem elől, hogy az egyén viszonylagos autonómiája tömegméretekben és hosszú távon csak kedvező feltételek között bizonyul fenntarthatónak és értékteremtőnek.

Székely János — úgy látszik — tényleg szerencsés csillagzat alatt született. A katonaság, a háború, ami mások számára lélekölő vakfegyelmet, elállatiasodást, tengernyi szenvedést és pusztulást jelentett, neki — hála „belülről működő gondviselésének” — tartást, belső autonómiát és szellemi képességeinek felismerését hozta. Mars isten ebben az esetben kivételezett: Tolsztoj és Bach hatását közvetítette a fogékony ifjú számára, aki minden iránt, ami „súlyos és fontos”, megkülönböztetett receptivitást tanúsított. Kedvelheti is magát mindezért Székely János. Bocsánatos önszeretete azonban nem feledtetheti el vele, hogy ha két életet élő *homo duplex*et mentesítettnek is véli a tudathasadástól, távlatilag nem fogja tudni a személyiségkorvasztó konformizmustól megmenteni. A cinizmustól sem. (Egyébként ki is ismerné jobban ezeket a kockázatokat, mint az az író, aki oly hitelesen vitte színpadra dr. Paál Ákos meghurcolásának és pusztulásának az ötvenes évek praktikáit felidéző drámáját? Az *Irgalmas hazugság* szerzője bebizonyította, hogy a koncepciók elvárásokhoz tartozó manipuláció és erkölcsi züllés, a karrierizmus,

az önáltatás, a megalkuvás és a gyávaság összes visszataszító megnyilvánulásai nem maradtak számára sem titkok, sem tabuk.)

Az alkotásban az élet értelmét felfedező ember, az, aki — akárcsak szerzőnk — nem csupán csontjaival akarja a történelmet növelni, hanem a „szép fölösleg”-gel a világot kívánja gazdagítani, nem mondhat le a történelemalakító tettről, a valóságformáló cselekvésről sem.

Több mint három évtizeddel Asztalos István könyvének *Író a hadak útján*. Kolozsvár, 1946) megjelenése után *A nyugati hadtest* a második világháború borzalmához kapcsolódó ember-erkölcsi problémák — időszerű jelentésében nem csökkenő — boncolgatásával gazdagítja a romániai magyar irodalmat. Nemrég Beke György (*Utunk*, 1979. 35.) joggal állapíthatta meg, hogy íróink valahogy adósak maradtak a háború vérzivataros történetének megelevenítésével, tartoznak még azoknak a megrajzolásával, akik helytálltak vagy elbuktak az emberség és az embertelenség roppant küzdelmében.

Valóban, ha az első világháború után viszonylag rövid idő alatt könyvpiacra került a *Fekete kolostor* és a *Szibériai garnizon*, Asztalos István társadalompolitikai és erkölcsi tanulságokban bővelkedő tudósítása után, a háború maga s a vele összefüggő számtalan emberi sorstragédia évtizedeken át fehér folt maradt irodalmunk egyébként változatos térképén.

Székely János sem a harcmezőkre viszi az olvasót. A második világháború hekatombákat követelő villámtámadásai, partraszállásai, az ostromok és a front-áttörések nem szerepelnek könyvének oldalain. A megvert sereg mögött visszavonuló hadapródiskola növendéki különben sem kerültek tankok tüzébe, nem ásták be magukat hetekre vagy hónapokra, a légitájakat pedig többnyire távolból követték. Ama belülről működő gondviselés Székely Jánost más események és más tragédiák rögzítésére készítette. Lelki-erkölcsi sebezhetősége és igényessége a bűn, a felelősség, a helytállás és az emberhez méltatlan magatartás megnyilvánulásai felé terelte figyelmét, s ma annyi és annyi év után változatlanul ezek kötik le gondolatait.

Most is küszködik például azzal a dilemmával, mit tett volna ő, ha a később háborús bűnősként elítélt Cseke Mihály helyébe kerül, s neki kell választania egységének esetleges megtizedelése és a szökevény kivégzése között. Harminc esztendővel az átélt megrázkódtatás után sem szűnik meg töprengni a kimerült elhurcoltakat pedáns könyörtelenséggel gyilkoló „kutyás német” motivációi felett. Szembetalálja magát a „parancsra öltem” jellegével védekezők igyekezetével, hogy a felelősséget másokra hársítsák át, s miközben a jelenben sem hagyja nyugodni az önvád amiatt, hogy nem végzett a tömeggyilkossá aljasult katonával, világosan ítéli meg a hóhérvadásra kényszerítő, mindenkit uraló félelmet és azt a vak engedelmeséget, amely — a drill és az erőszak hatása alatt — milliókat torzított el. Lelkiismerete azóta is háborog, amióta főlényesen, igazságtalanul viselkedett a csikkekért dulakodó deportáltakkal, akikkel Németországban találkozott. Megrendültség és büntudat keríti jelenleg is hatalmába, ha felidézi az emberi kiszolgáltatottságnak és nyomorúságnak mindazokat a megnyilvánulásait, amelyek mellett passzívan elhaladt.

Lelkiismeretfurdalásait és önvádjait nem csupán felfokozott erkölcsi szenzibilitása váltja ki. Önvallomása szerint bizonyos érzékszervi benyomások szívósan megtapadó emlékei is ébren tartják benne a harag, a szégyen, a sajnálat és az iszony egykor átélt érzéseit. Látja és láttatja olvasóival a kutyás német hóval betemetett áldozatait, hallja géppisztolyának ugatását. És érzi a Bergen-Belsen fölött lebegő sötét füstfelhőt kísérő „ocsmány, émelyítő” bűzt, a nyílt máglyákon elégetett hullák, a tömegesen égő emberhús „elviselhetetlenül súlyos és terhes” szagát.

Pedig — ismeri be őszintén — Székely János sokszor felejteni szeretne. Időnként már csak azért is meg kell próbálnoznia mind a megrázó élmények, mind a rájuk vonatkozó emlékek kiiktatásával, hogy egyszerűen létezni, élni tudjon tovább, és valamiképpen megőrizhesse önbecsülését. Ezekről a kísérletekről azonban le kellett mondania. Nem folyamodhatott az öngerjesztett amnéziához. Tudta, tudnia kellett, hogy az emlékezés is erkölcs, az önkéntes felejtés viszont a felelősségtől való amorális menekülés egyik formája. A kollektív feledékenység elleni küzdelem mindig harcot jelentett azok ellen, akik azt remélték, hogy a múlt eltörlésével, illetve megváltoztatásával a jelen és a jövő fölött nyernek hatalmat. Az emberellenes erőket állandóan zavarja az egyének és a közösségek emlékezetete, s éppen ezért mindent elkövetnek, hogy kioltásával a humánus hagyományainak folytonosságát megszakítsák. Az emberi jelen és az emberibb jövő csatáit az emlékezés frontján is vívják.

A nyugati hadtest szerzője ehhez az arcvonalhoz tartozik. Az emlékezés, az emlékeztetés elkötelezte őt, akinek írásaiban mindenütt jelen van a bűn, etikájának egyik legjellegzetesebb vonása pedig „a kultivált büntudat“. Székely János erkölcsi felfogásában — állapítja meg Szilágyi Júlia — „áldozatnak és hóhérnak, bűnösnek és üldözöttnek kell lennie egyszemélyben annak, aki akarva, nem akarva az erkölcsi értékrend magasabb fokára hág.“ (Szilágyi Júlia: *A helyszín hatalma*. Bukarest, 1979. 74—75.)

A bűn és bűnhődés megkülönböztetett fajsúllyal való jelenléte Székely János művében nem pusztán az egyéni alkat következménye. Tudatos opcióról van szó, olyan választásról, amely őt a magyar költészet — általa jellemzett — vonulatának folytatójává avatja. Bár — véleménye szerint — ars és ethosz nem fedi egymást, s e tekintetben nyilvánvalóan igaza van, a hagyomány, amelyet magáénak érez, sőt a romániai magyar költészet számára követendőnek tekint, a két szféra, a két elv: erkölcs és művészet egybefonódását tanúsítja.*

Az emberség mitizálásáról szólva, Székely János elsősorban az igazmondás örökségéhez való ragaszkodást sugallja. (Vö. Székely János: *Egy rögeszme genezise*. Bukarest, 1978. 27—30.) Nem véletlen tehát, hogy őseiként azokat a poétákat jelöli meg, akik a nagy orosz próza alkotóihoz hasonlóan a bűnvallás gesztusát életformaként választják. Juhász Gyulában, Babits Mihályban, József Attilában és Szabó Lőrincben ismer közvetlen elődeire, ám mindenekelőtt Adyra, „a magyar költészet első nagy vetkezőjére és magamegmutatójára“ hivatkozik. Bennük fedezi fel a vallomások, önéleplező magatartás, az „önkinzó attitűd“ megszólaltatóit, akik hangot adva az egyén lelkiismeretének, ezzel egyetemes küldetést teljesítenek. A dy Andre költészetében az emberi önismeret érvényesülését méltatja, a vallomást és a gyónást pedig a modern magyar költészet legjobbjaira jellemző magatartásként értékeli, hisz az önkítárlukozásnak ez a két formája „bevallása mindannak, amit ittvaló létünkben a legnehezebb és legkínosabb bevallani; leplezetlen gyónás mi voltunkról, lelkiismeretünkéről, bűnünkéről, büntudatunkról.“ (I. m. 252.)

Az életformaként kezelt bűnvalló gesztus valahol a hívő ember lelkületére és szemléletére utal; a *mea culpa* alázatában hagyományosan a bűnbocsánat, távlatilag az idvezülés reménye munkál. Székely János világi gyónásai sem választhatók el a szenvedés kiváltotta katarzisz óhajától (noha — tapasztalatai szerint — élete során minden üldözöttségéből, minden menekülésből, bajból és csapásból csak hasznra származott**). Ez a felmutatott magatartás viszont, ha közösségi állásfoglalást fejez ki, konfliktusoktól terhes közegben maga is feszültségeket, ellentéteket fakaszt. (Ez a körülmény — mint később látni fogjuk — távrolról sem igazolja azokat, akik határozottan elutasítják.)

Emlékezzünk csak vissza. Ha Székely János felfogásának alapján közeledünk a romániai magyar irodalom kezdeteihez, amelyeket kétségtelenül Ady Endre erős hatása ösztökélt, fel kell idéznünk Makkai Sándor *Magyar ja sorsa* című művének ellentmondásos fogadtatását, a könyvben található Ady-értelmezés kiváltotta heves vitákat. Márpedig Makkai — többek között — éppen a költő profetikus, önostorozó verseit emelte ki. Ady Endrét Széchenyi folytatójának látja, akitől kritikai nemzetszeretetet lehet tanulni, hogy a nemzet sorsának és bajainak belső okait tárhassuk fel. Költészetében az önámítás nélküli történelem- és életszemlélet dicséris, amely — szerinte — a délibábos hazafiság és az erkölcsi sentimentalizmus egyetlen hatékony ellenszere.

* Ez az „ars poetica“ — Székely János felfogásának változása folytán — nyilvánvalóan ellentétes annak az előadásnak a szellemével (szövege szintén megjelent az *Egy rögeszme genezise* című kötetben), amelyben egy évvel később (1973) a költészet halálát, inegisztszents voltát fejté ki. Nem feladatunk most kritikailag újra elemezni Székely János — egyébként sokat vitatott — tételét. Fehivjuk viszont az olvasó figyelmét Rácz Győző *A költészet él* című kitűnő esszéjére (Utunk, 1979. június 1.), amelyben — számunkra is — meggyőző érvekkel mutatja ki a Székely-féle koncepció tarthatatlanságát. Ez alkalommal csak arra utalunk, hogy a Korunk költészeti anekdotájának kérdésére válaszolva, Székely János még azzal egészíti ki tételét, hogy a költészet régebbi erkölcsi-szemleli szabályozó funkcióját is elvesztette (Korunk, 1979. 9.). Kétségtelen, világosra megfigyelhető a Székely János észlelte folyamat: a gazdasági, jogi, általában a hatalmi struktúrák normatív szerepe valóban mindenütt erősödik. Ez a tendencia azonban — véleményünk szerint — nem szüntette meg irodalmunk, illetve költészetünk sajátos, hagyományosan kialakult ideológiai és etikapótló hivatását.

** Talán ez az életrajzi tény is hozzájárult annak a történelembölcseleti tételnek a kidolgozásához, amely a vesztesek igazát hirdette, verses függeléként jelent meg *A nyugati hadtest* végén. Székely János víziójában: „A győztes igaza meghal. / A vesztesnek igaza lesz. Mióta világ a világ, / Az nyer igazán, aki vesz.“ Ebben a sarkított, általános érvényre igényt tartó megfogalmazásban a tétel nyilván nem summázza a történelem menetének lényegét, de kétségtelenül figyelemztet mind a győzelme után intézményesült, megmerevedő vagy eltorzult törekvések veszélyére, mind arra a jövő, potenciális erőre, amellyel a „vesztesek“, a kizsákmányoltak, a kismimizettek, az elnyomottak rendelkeznek. A kiállítás mellettük a költő szolidaritását fejezi ki, a versben formát öltő fel fogás pedig közeli rokonságban van Marcusének a peremterjesztő forradalmi szerepéről szóló nézetével, és valahol érintkezik — érzésünk szerint — a Fábry-féle muszáj-humanizmussal, a kisebbségi helyzetből kicsikarható erkölcsi-kulturális teljesítményeket serkentő koncepcióval.

Makkai Sándor természetesen számol a felfogását megkérdőjelező, sőt elutasító véleményekkel. Mindazoktól eltérően, akik arra hivatkoznak, hogy negatívumokkal nem lehet jövődőt építeni, meggyőző érvet vonultat fel. Igaz, csak negatívumokkal lehetetlen a jövő felé haladni, de nem kevésbé igaz, hogy negatívumok nélkül minden közösségi jövőkép csalogó delibábbá változik. „És éppen ebből a szempontból tartom Ady költészetét — szögezi le Makkai —, amely különben sem mondható csupa negatívumnak, nagy tanulságokkal teljesnek a magyar ifjúság számára.” (Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa*. Kolozsvár, 1927. 141.)

Néhány évvel később, a *Magunk revíziója* című írásában Makkai — mint ismeretes — közzé is tette ezeket a tanulságokat. Gondolatmenetéből kiderül, hogy az Ady-értelmezést nem pusztán irodalomtörténeti értékelésnek, hanem egyben kisebbségnevelésügyi, erkölcsi paradigmának is szánta. A tények, a történelmi sorsforduló valóságára való hivatkozással a romantikus, szentimentális, kritikátlan, naiv nemzet- és történelemszemlélet elvetését s egy bátor, következetes bírálati vízióval való felcserélését sürgeti. A különböző előjelű elítélteket felszámolását szorgalmazza, Makkai nemcsak azoknak a nézeteit cáfolja, akik szerint a múlt teljes egészében jó volt, s éppen ezért semmiért sem vagyunk felelősek, hanem szembe fordul azokkal is, akik a múltban kizárólag végzetes tévedések és hibák halmazát akarják látni. Leszűrt következtetése így hangzik: „Az erdélyi magyarságnak első és legfontosabb feladata a múltról alkotott felfogásának olyan revíziója, amely kizárja az életellenes elítélteket, s az önvédelemnek és az önállításnak egészséges formáját teremti meg.” (Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Kolozsvár, 1931. 20.)

A második világháború, a fasizmus összeomlása után, Makkainak a harmincas évek elején megfogalmazott nemzetiségpedagógiai elgondolása — a megváltoztathatók megváltoztatásával — több vonatkozásban megőrizte érvényét. A história újabb viszontagságai, kudarcai és leckéi eddig ismeretlen dimenziókkal gazdagították mind az önévizió erkölcsét, mind annak az irodalomnak a hivatását, amely — Ady Endre szellemében — a visszamenő hatállyal gyakorolt vallomások önkritikát fejezi ki. A változatlan, pontosabban: a megújult időszersűséget meghatározó tényezők számbavétele ismételtén azt bizonyítja, hogy ez az attitűd és ez az irodalom különösen a nagy sorsfordulók, a traumatizáló megpróbáltatásokat megelőző vagy követő mély válságok idején válik nélkülözhetetlenné. Társadalmi visszhangja szintén e körülmények között erősödik meg. Akik egyiket vagy másikat képviselnek, illetve a „bűnvalló” irodalmat erkölcsi küldetésstudattal művelik, többnyire nem valamilyen beteges öngyötrő kényszernek engednek. A kollektív vezeklést éppúgy nem tekintik öncélnak, mint ahogy kárt sem akarnak közösségüknek okozni.

Ebben az összefüggésben Asztalos István már említett könyvének legfőbb érdemét ma is csak abban láthatjuk, hogy az átélt élményektől hajtva, a megrendültség még friss pátoszával mondott ítéletet a múlt fölött, de a levitézlett népeellenes rendszert mindig megkülönböztette magától a néptől.

Ez az elhatárolás jellemzi alapvetően az új romániai magyar költészet — Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár nevével jelzett — mélyen etikus, emlékeztető áramlatát. A *halál árnyéka* című költeményével Szilágyi Domokos a hitleri koncentrációs táborok megkínzottjainak, áldozatainak emlékét idézi. „Nemcsak építeni, hanem nem-feledni is kötelességünk” — írja invokációjában, s éppen ez az elkötelezettség talál meleg méltatásra annál a Méliusz Józsefnél, akinek egész életművét a figyelmeztető antifasizmus szelleme hatja át. Szilágyi Domokos — Méliusz szerint — elvégezte azt, amivel irodalmunk sokáig adós maradt: „a fasizmus, a háború nemzeti-önkritikai művészi” feltárását. (Vö. Méliusz József: *Az új hagyományért*. Bukarest, 1969. 147—149.) Méliusz nagy elégtétellel köszönti Szilágyi és Lászlóffy emlékezésre, önvizsgálatra buzdító verseit; bennük saját törekvéseire ismerhetett. Szilágyi Domokos rekviuma tényleg ugyanabból az ethoszból sarjadt, mint Méliusz megrázó és felemelő *Jitgadal* elégiája: „emlékezzetek / hogy vannak körülöttünk és közöttünk számlálhatatlan büntelenek akik / a bűnt nem vették tudomásul / és elhallgatták a bűnösöket / valamint a bűnösök társait / és amikor vallani kellett mint a kőszikla / mint a víz vagy a hamu — / elhallgattak és hallgattak / de ők a bűn és a bűnösök feldicsérlésével nem vádolhatók / és békében élnek / mert a bűn elbírhatatlan súlya nem nyomja lelkiismeretük bádorgfalát — /holott elhallgattak / és hallgatnak — / s ekként ők rejtőzni segítették a bűnt / és a bűnösöket / és a bűnösök cinkosait / és lehetővé tették bűn és bűnös és cinkosság feltámadását / pedig ők csak elhallgattak / és hallgattak és hallgatnak / és büntelenek.” /

A bűnvalló irodalom tolmácsolói viszont olyan büntelenek, akik nem tudnak hallgatni. Nem akarnak a vétkesek cinkosaivá válni, pedig ők valóban tisztáknak

érezhetik magukat. Jellemző, hogy Soó Péter — Székely János — egy nyomorék fiú bántalmazására emlékezik mint az „egyetlen szörnyűsége”, amelyben valaha részt vett, Méliusz pedig joggal mutat rá, hogy Szilágyi Domokos „nem élt, nem járt a történelem bűnösei között. Fertőzetlenül, tisztán néz vissza a közele s a régebbi múltira.” (I. m. 148.)

Az ártatlan bűnre emlékeztetők irodalma megkerülhetlenné teszi az egyéni és a kollektív vétek, az egyéni és a csoportos felelősség viszonyának kérdését. A *nyugati hadtest*ben például a felelősség motívuma vörös fonalként húzódik végig minden fejezetben. Ha a tömeges felelőtlenséget ma kortünetként szokták emlegetni, akkor Székely János esetében nem a felelősségtől való menekülésről, hanem éppen ellenkezőleg, a felelősség megszállottként való kutatásáról és vállalásáról lehet szó. Sőt, mintha ő is a „túlvállalók” kategóriájába, azoknak a sorába tartozna, akik — Almási Miklós szerint — valamilyen tragikus gesztussal a végletekig élezik a felelősség vállalásában rejlő konfliktusokat, hogy olyasmit is magukra vegyenek, amiben semmi részük sem volt. A túlvállalók demonstrálni, hatni akarnak. A személyes példa, nem egy esetben pedig a személyes áldozat erejével próbálnak az eluralkodó felelőtlenséggel szembefordulni. Székely János is ezt teszi, amikor Cseke Mihály — már érintett — dilemmáját végül is a maga számára úgy oldja meg, hogy kijelenti, ő sem tett volna egyebet. Ő is kivégezte volna tehát a szökevényt, semhogy szakaszát a megtizedelésnek tegye ki. Az *Emberbarátok* című fejezet, amely a Székely János-i túlvállalással zárul, bepillantást nyújt a háborús felelősség, a „parancsra öltem” jegyében elterjedt felelősség-áthárítás mechanizmusába. Megismerjük a függelmi viszonyok sajátos rendszerét, amelyek felelősségtől való mentességet kínálnak mindazok számára, akik — gyakran lelkiismeretük ellenére — engedelmesen végrehajtják a felső parancsokat. Újból és egy drámai határhelyzetben elevenedik meg előttünk a humánus és a vakfegyelem összehatása, s nyomon követhetjük a félelem és a kényszer személyiségpusztító hatását.

Méltányoljuk a háború után önmagát feljelentő Cseke Mihály lépését, készséggel elismerjük a hőhér, majd később a vezeklő tanárral magát azonosító író erkölcsi motivációját. A kor lelkiismeretére valóban ráfér, hogy ébresztgessék, a túlvállalók önfeláldozó döntései azonban — sajnos — nem tudják a felelőtlenséget a világból kiküszöbölni. De az elvi szempontokon túl, nem vagyunk arról sem meggyőződve, hogy Cseke Mihály, illetve Székely János számára csak ez lett volna az egyetlen megoldás. Ha a külső kényszerűséghez való alkalmazkodást — Székely Jánossal összhangban — a társadalmi lét alaptörvényének tekintjük, akkor valóban nem mutatkozott más kiút. Ha azonban nem elégszünk meg belső szabadságunk ápolásával, hanem a status quo áttörését, a körülmények megváltoztatását is számításba vesszük, akkor egy megvert, bomló, a parancs megtagadásáig eljutott katonai egységgel — kedvező körülmények között — meg lehetett volna már a csoportos szökést vagy a közeledő szovjet hadsereghez való átállást is kísérlni. Ehhez az opcióhoz azonban más világszemléletre lett volna szükség. A valóban korszerű felelősségvállalás ennek a lépésnek, ennek a kockázatnak a választását kívánta volna.

Úgy tűnik, Székely János kategorikus imperatívuszai nem engedik, hogy a bűnvalló irodalommal kapcsolatos régebbi és újabb fenntartások kételyeket ébreszsenek benne az oly egyértelműen ajánlott erkölcsi-művészi magatartás társadalompolitikai következményeit illetően. Homo moralisunk számára ezek a vonatkozások — feltehetően — nem is lényegesek. A műfaj és a benne kifejezésre jutó etikum értelmezője azonban nem kerülheti meg a kérdést.

Ha a Makkai Sándor képviselte önrevíziót elutasító nézetek többé-kevésbé az eszme- és irodalomtörténethoz tartoznak, emlékeztessünk arra, hogy a közelmúltban Asztalos István is szükségét érezte bizonyos szemrehányások vagy vádak előzetes elhárításának. „Vagy azt gondolják — írta —, akik azt gondolják, hogy nekem külön gyönyörűség megírni egy országnak, egy nemzetnek, népnek szegényét és gýaszát, amely az én nemzetem és népem?... De kinek van ma leginkább oka és joga vádolni, ha nem épp a magyar népnek? Én helyette mondom el mindazt, semmivel sem többet. Ez a nép szenvedett annyit a német csizma alatt most is, mint bármely más fajta. És senki se mondja, senki rá ne fogja, hogy ez a nép nem harcolt most is a német ellen a maga módján.” (I. m. 36—37.)

Két évtizeddel később, Cseres Tibor és Kovács András filmje, a *Hideg napok* szenvedélyes pró és kontra érveket provokált ki. A vita hullámai igen magasra csaptak. Körkérdések, interjúk alanyai nyilatkoztak, s — nyilván — szerző és rendező is állást foglalt. Akik kifogásolták, nehezményezték Cseres és Kovács alkotását, arra hivatkoztak, hogy bírálatukkal részben idegen elfogultságok alá adtak

lovat, részben pedig kisebbségi érzést fakasztottak a szeles értelemben vett közönségben, amelyet demoralizáltak. Hangsúlyosan megfogalmazódott a történelmi önvizsgálatok kölcsönösségének a követelménye is.

A film — alkotóinak szándéka szerint — a reális önismeret és a felelősségvállalás igényét volt hivatva szolgálni. A kiváltott visszhang azonban azt jelezte, hogy ez a morális tartalom csak nehezen tudott magának utat törni (ami egyébként szintén a vállalkozás szükségességére, időszerűségére utalt).

Húsz év után a filmmel kapcsolatos polémiaiból határozottan levonható az a — bűnvalló irodalomra is érvényes — konklúzió, hogy a népek közötti megértés és közeledés szent követelménye mind a kollektív felelősségrevonást, mind a kollektív megtorlások politikáját kategorikusan kizárja. Akik ehhez folyamodnak, azok mindig az ártatlan kisembereket sújtják. Igazat adhatunk Utasi Csabának: „Az általános nemzeti bűnösség gondolata hazug, sötét, végső soron teljességgel embertelen, a keserves nacionalizmus egyik legveszedelmesebb ébresztője.”

Az önelemző visszatekintést képviselő irodalom ellenzőinek jó része azok közül kerül ki, akik ragaszkodnak a mitizált múlt-szemlélethez, a felsőbbrendűség és a kizárólagosság előítéleteihez. Hiba, durva egyszerűsítés lenne azonban nem észrevenni, hogy az aggályoknak és a jövőt illető fenntartásoknak hangot adók között sokan vannak olyanok, akikben megkeseredett tapasztalatok, régebbi és újabb traumák munkálnak. A költő ilyenképp fejezte ki őket: „tüzet immár sokat láttunk / égő várost is csodáltunk / poklok poklára is szálltunk / megásni tűz elföldelni / megásni tűz elföldelni / csak a bíró késett eddig / bűn bűn alól új bünt vedlik / s nem tudhatjuk vajon meddig / tartatunk ítélet nélkül / s mit bűnhődünk azt is végül / ne róják-e vissza vétkül” (Kányádi Sándor: *Halottak napja Bécsben*).

Egy olyan geopolitikai közegben s olyan történelmi előzmények után, amelyekre az volt jellemző, hogy az urak vétkeiért rendszerint a népek szenvedtek, a hóhér és az áldozat szerepe viszont gyakran felcserélődött, s éppen ezért a kölcsönös elfogultságok és bizalmatlanságok szövődménye rendkívül szívósnak bizonyult, a bűnvalló irodalom és művészet értékelése távolról sem problémamentes. Ennek ellenére művelőie az érdem, hogy elfogulatlan, tárgyilagos múltértelmezésükkel nemzetük, nemzetiségük életképességét kívánják növelni, s a jövő szempontjából nélkülözhetetlen kölcsönös jobb megismerést akarják szolgálni. Végső fokon, a szigorú önvizsgálat, minden kockázat ellenére, morális fölényt biztosít.

Ez a fölény sugárzik Székely János művéből is.

Aurel Ciupe:
Szarhegyi folyosó

A folklórgyűjtés mennyiségi és minőségi határai

Önkéntes folklórgyűjtőktől nemegyszer hallottam elhangzani az aggályos kérdést: vajon érdemes-e itt meg itt munkába fogniuk? Vajon mások nem előzték-e meg már őket? Ha pedig nem a gyűjtőterület kiválasztása, hanem például egy népballada került szóba, akkor aggályuk így alakult: vajon ez a mű nincs-e már felgyűjtve? Akik az ilyen kérdéseket megfogalmazzák, azt hiszik, hogy ahol valaki már gyűjtött, ott fölösleges ismét gyűjteni, s amit valaki már lejegyzett, azt értelmetlen újból lejegyezni. Szerintük ott kell gyűjteni, ahol még senki sem járt, s azt kell gyűjteni, amit még senki meg nem talált.

Való igaz, a folklórgyűjtés egyik célja-feladata egy nép (nemzetiség) egész folklórterületének maradéktalan föltárása; amíg a folklórgyűjtés térképén úgynevezett fehér foltok vannak, addig a folkloristák nem pihenhetnek babérjaikon. Új területek bevonása a gyűjtőmunkába, a mennyiségi eredményeken túl, mindig merőben ismeretlen folklórkötések megtalálásának reményével kecsegtet; nagyon indokolt tehát az a másik igény is, miszerint ugyancsak a folklórgyűjtés végső céljai-feladatai közé tartozik egy nép (nemzetiség) folklórában bármilyen még ismeretlen alkotás felkutatása.

Csak hogy egy tudományszak nagy távlatú, általános teendői nem tévesztendőek össze a mai vagy a mindenkor gyűjtő kézzelfogható napi munkájával: lehetőségeivel és feladataival. Az alábbiakban éppen azt szeretném bebizonyítani, hogy a folklórgyűjtésnek még a legkisebb területre vagy közösségre, sőt egyetlen adatközlőre összpontosítva sincsenek sem mennyiségi, sem minőségi határai, sőt csakis a határtalan gyűjtés elmélete és gyakorlata alapján remélhető a folklórkutatás céljainak megközelítése.

1. Nyilvánvalóan közderűtségbe fulladna, sőt károsnak minősülne egy olyan történész felfogása, aki a levéltári anyagot végtelenen gazdagnak találná, minden újonnan felbukkanó forrást semmibe venne, és a levéltár gyarapítását abbahagyná. Vagy az a nyelvész, aki úgy vélné, hogy nyelvünkben fölöslegesen sok a szó, ideje volna hát valahogy gátat vetni a szókincs gazdagodásának. Talán ezek a kitalált példák is érzékeltetik, hogy a művelődési javaknak akár történeti feltárását, akár mai gyarapodását, akár megőrzését korlátozni vagy akadályozni merő képtelenség volna.

A továbbiakban közvetlenül a folklórgyűjtés köréből vett példákkal szeretném igazolni a mennyiségileg korlátlan gyűjtőmunkának nemcsak lehetséges, hanem pótolhatatlanul szükséges gyakorlatát. A tanulság kedvéért a legszélsőbb határesetet választva, és pontosan a fenti aggályos kérdésre válaszolva, tegyük fel, hogy a gyűjtő valakitől lejegyez egyetlen közmondást, s ezt a lejegyzést ugyanattól a személytől húsz vagy harminc éven át minden évben megismétli. Még e látszólag értelmetlen mikrofilológiai adathalmaz végén is olyasvalamiket tudnánk meg, amelyekről jelenleg fogalmunk sincs: mikor-hogyan lép be egy közmondás a vizsgált személy repertoárjába; élete végéig megmarad-e, vagy valamikor kihullhat belőle; mindvégig változatlan marad-e, vagy az idő múlásával az egyéni repertoárban is keletkeznek változatai? Ha viszont az adatközlőtől évenként nem egy közmondást, hanem egész közmondás-repertoárját lejegyezzük, akkor a folklorisztikai tanulságok egy csapásra megsokszorozódnak. Mekkora lehet az átlagos, mekkora a maximális, illetőleg minimális egyéni közmondás-repertoár? Mindvégig nő-e az emberi élet során, vagy egy csúcspont után hanyatlani kezd, esetleg időnként valamilyen mennyiségi hullámmutat? Ha fokozatosan csökken, akkor mi benne a maradandó, mi hull ki belőle a leghamarabb és mi a legkésőbb? Az egyéni repertoár hányadrésze kikristályosodott, változatlan szöveg, és hányadrészének vannak változatai?

A gyűjtés körét fokozatosan tágítva, a kutatási lehetőségek és eredmények mértani haladványként gyarapodnak. Gondoljunk például egyidőben három nemzedék: nagypapa, apa és fiú közmondásainak összegyűjtésére, ami az eddigieken kívül hálás-bonyolult összehasonlítási lehetőségekkel kecsegtet. Hát még egy család, egy rokonság, egy falu, egy vidék, egy országrész közmondásai! Vagy most már

kilépve műfaji példánk köréből, vonjuk be a gyűjtésbe sorra a többi folklórműfajt is; figyeljük az egyén vagy a kisebb-nagyobb közösség repertoárjában a műfajok súlyát és arányát, egymáshoz való viszonyát, adott esetekben a műfaji specializálódás tényét vagy folyamatát: további részletezések nélkül is érthető, hogy a feladatok és tanulságok lehetőségeinek száma végtelen. Am az eddigiekből az is parancsolóan következik, hogy az anyaghalmozásnak valamilyen terv, cél, szempont szerint kell történnie, miáltal a mennyiség új minőségbe rendeződik, mert különben a betűtenger folklorisztikai szempontból érdektelenné és használhatatlanná válik. Ha például egy papírlapon minden megjegyzés nélkül százszor egymás után szóról szóra megismétlődik egy közmondás, akkor az a lap lehet szépráírási gyakorlat, a folklorista azonban nem tud vele mit kezdeni. Ha viszont a papírlapról az is kiderül, hogy a száz közmondást — betűről betűre azonos, vagy többé-kevésbé eltérő formában — egymástól függetlenül száz különböző személy mondotta, térben és időben egymástól kisebb-nagyobb távolságra, akkor az a lap már egy újszerűen érdekes és értékes kis közmondásgyűjtemény.

Azért újszerű, mert régebb, amidőn a gyűjtők az adatközlők nevét és személyi adatait elhanyagolták, sőt hosszú ideig még a gyűjtés helyére is csak olyan általánosan utaltak, mint pl. „Székelyföld” vagy „Marosszék”, egy folklórkutatás szó szerint ismétlődő vagy közeli szövegváltozataival nem nagyon tudtak mit kezdeni. Még kevésbé gondolt volna arra valaki, hogy egy gyűjteményben ugyanazt a közmondást mondjuk százszor megismételje, illetőleg jelezze, hogy száz alkalommal ugyanúgy hallotta; a második hallásra már nem is törődött vele.

Pedig a törődés ugyancsak megéri a fáradságot, miként egy másik apró műfaj, a bölcsődal gyűjtésével példázni szeretném. A Beszterce-Naszód megyei Magyardécsen 1971 első napjaiban kis diákmunkatársaimmal — nyolc évesektől aggastyánokig — 1810 lakost kérdeztünk végig, és ezektől 147 bölcsődalt jegyeztünk le. „A rendszerezés első eredménye: a bölcsődalok némelyike különböző adatközlőknél szóról szóra azonos. Ha egy ilyen többször ismétlődő bölcsődalt egyetlen változatnak tekintenénk, hibás módon lefokoznók ama szövegek sorába, amelyek valóban csak egyszer kerültek elő a faluban — azaz eltékozolnánk egy alapvető folklorisztikai jelenséget vagy tényt: a gyakoriságot. Nos, a változatlanul ismétlődő bölcsődal gyakoriságát a dalszöveg végén zárójelben számmal és szorzójellel, vagyis gyakorisági mutatóval rögzítettük... A fenti összevonások után a 147 lejegyzett szöveg majdnem egyharmadára, 58-ra csökkent. Az 58 közül 19 (kissé kikerekítve 32%) mellett gyakorisági mutatót látunk, vagyis ezek — szóról szóra megismételve — a sorszámozásnál sokkal többször: összesen 108 alkalommal kerültek elő a faluban. Az ismétlések száma 2-től 49-ig váltakozik: a 33. bölcsődal a maga 49 szó szerinti ismétlődésével a magyardécei repertoárban messze kiguróan a leggyakoribb és legszilárdabb változat.” (*Magyardécei bölcsődalok*. In: *Népismerteti Dolgozatok* 1976. Bukarest, 1976. 136—137.)

A magyardécei gyűjtés a gyakoriságon kívül fölfedte a bölcsődalok ismerőinek (34=19%) és nem-ismerőinek (146=81%) meglepő aránytalanságát; életkorok és nemek szerint a legnagyobbat, a legkisebb és a közepes repertoár mennyiségét; a típusok, valamint változataik számát és arányát — mindezt azért, mert az 1810 lakos válaszait a 147 bölcsődallal együtt még a legunalmasabb ismétlődés esetén is pontosan lejegyeztük, a feldolgozás során pedig egyet sem mellőztünk, hanem mindeniket az összes többivel egyenértékűnek tekintettük.

A régi folklórkutatás — az összehasonlítás és a tanulság kedvéért kissé általánosítva — túlnyomórészt műközpontú volt, és egy népköltési szöveghez kívül-ről közeledett: elsősorban az eredete, mitológiai és történeti vonatkozása, földrajzi vándorlása, valamint esztétikai szépsége-értéke foglalkoztatta — mindez függetlenül gyakoriságától (népszerűségétől) vagy ritkaságától; függetlenül attól a jobbágy- vagy paraszttársadalomtól, amely a szöveget alkotta és éltette; s függetlenül attól a személytől is, aki a szöveget megőrizte és a gyűjtőnek közvetítette. Ebben a felfogásban például Gyulai Pál szép és terjedelmes — a maga nemében máig érvényes — tanulmányt tudott írni egy-egy olyan első ízben fölbukkanó székely népballadáról, amelynek semmiféle más változatát nem ismerte, énekeséről és a gyűjtés pontos helyéről mit sem tudott.

Mi a néhai folklorisztikai feladatokat elődeinktől mind átvettük és folytatni próbáljuk, de újakkal is gyarapítottuk: minket a betű szerinti hűséggel rögzített szövegen kívül elsőrendűen érdekelnek a folklór életkörülményei és életfolyamatai; a folklór helye, szerepe és jelentősége az egyén, a társadalom és a kultúra kölcsönviszonyában. Más lapra tartozik ennek a bonyolult és a kutatás fejlődésével együtt tovább gazdagodó folklorisztikai tematikának a bemutatása, de elég néhány olyan égető feladat említése, mint a szájhagyományozás törvényszerűségei-

nek kutatása, variációvizsgálatok, gyakorisági vizsgálatok, repertoárvizsgálatok, egyéniségkutatás, akkulturációvizsgálatok.

Míg a régi folklorista egyetlen, társadalmi és kulturális összefüggéseiből kiszakított alkotással is megelégedett, mi — meghatározott céllal és munkatervvel, a szociológia, lélektan, statisztika vagy bármelyik tudomány szakhasznosítható módszereit is segítségül hívva, más tudományokkal interdiszciplinárisan összefogva — a tények és körülmények minél nagyobb számának törvénye alapján igyekszünk feltárni az emberek tudatában őrzött és a társadalom gyakorlatában élő folklor konkrét térbeli-időbeli helyzetét és változásait.

Korlátlan mennyiségű folklorgyűjtés nélkül nem lehet teljes a modern folklor-kutatás.

2. A folklorgyűjtés minőségi határait elméletileg talán nehezebb, gyakorlatilag azonban szintén elég könnyű kijelölni.

Kallós Zoltán 1971-ben a Beke Györgynek adott nyilatkozatában a maga álláspontját így fogalmazta meg: „Szigorúan válogatok, mindent nem veszek fel magnetofonszalagra. Nem is tehetném, nem lenne hozzá elegendő szalagom... De szívesen is válogatok. A szellemi kacat nem érdekel. Az értékes daraboknak azonban a változatait és töredékeit is szalagra veszem.“ (bg: Kallós Zoltán — *további terveiről*. A Hét, 1971. 37.)

Mivel nincs a világon az a folklorista (a szó valódi értelmében), aki magnófelvétel alkalmával ne válogatna, az idézetnek csak az elvi részével vitázom. Kallós véleményének ugyanis — szerintem — van egy gyengéje: nem tisztázza, hogy mi az a szellemi kacat, s azt a szempontot sem jelöli meg (a folkloralkotás tárgya, tartalma, a műformája, nyelvezete, dallama, eredete, régisége, ritkasága, előadásmódja?), amely fölül a selejtességet megközelíthetnők. És ki állapítja meg tévedhetetlen bizonyossággal, hogy egy folkloralkotásban mi a kacat és mi az érték? Mert emlékezetes például, hogy 1863-ban a jó öreg Kriza János a *Vadrózsák* előszavában a kötet tájszótári fejezetét fölötte bölcsen így mentegette-indokolta: „A *Tájszótár* végül magában foglal több eddig sehol nem ismertetett szót is, kellő használatul az irodalomnak, melynek mint nagy gazdaságnak kamráiban nem árt, ha sok mindenféle zakota is van egybehalmozva, mit maga helyén az ügyes gazda mindig tud haszonra fordítani... Ez okból vevék föl több már ismertetett, de még nem eléggé ismert tájszót is.“

Aki pedig Krizát netalán túlhaladottnak minősítené (annál is inkább, mert ő ezúttal történetesen nem a népdalokra, hanem a tájszavakra utalt), az vitakozzék Bartók Bélának 1921-es, *A magyar népdal* című, francia nyelvű összefoglalásában kifejtett álláspontjával: „A második kérdéssel kapcsolatban (hogyan kell népi dallamokat gyűjteni?) nagyon sokáig megoszlottak a vélemények, lassankint azonban néhány világosan meghatározott elvben kristályosodtak ki. Ezek szerint nem elegendő tisztán művészi céllal gyűjteni a dallamokat és zenei értékük szerint válogatni belőlük. Tudományos szellemben minden létező dallamot össze kell gyűjteni, amit csak a parasztok még énekelnek, tekintet nélkül művészi értékükre.“ (*Összegyűjtött írásai* I. Budapest, 1966. 98.) Ugyanezt a véleményét egy lengyelül közölt összefoglalásában szinte szó szerint ismét kifejtette 1929-ben. (I. m. 580.)

Mondhatná valaki, hogy Bartók álláspontjának az akkori körülmények közt talán taktikai éle is lehetett azokkal szemben, akiktől a folklorgyűjtés ügyét és jövőjét óvni kellett, ő azonban pillanatnyi célját is általános érvényű igazsággal szolgálta. A válogatás gyűjtés ugyanis azzal a kikerülhetetlen veszéllyel jár, hogy szépitően megváltoztatja a folklorról alkotott képünket. A folklor ugyanis korántsem csak a remekművek sorozata, hanem néhány remekmű, több kitűnő mű, még több jó mű, sok közepes mű, s elég sok (nagyon sok?) gyenge, hibás vagy romlott változat összessége. A remekmű oly ritka és oly magasan kiemelkedik a folklor tömegéből, mint valami Mount Everest a közepes hegyek közül; csak-hogy a Mount Everestet is a Himalája végtelen tömege emeli a magasba — az utóbbi nélkül az előbbi sem létezhetne. A folklorban a remekmű nem általános — ritkaságát és kivételességét azonban kizárólag az általánosnak az összefüggéseiben tudjuk megpillantani és megérteni. A folklorisztikában képtelenség csak remekműveket keresni, találni és gyűjteni.

Vigyázat: a fentiekből korántsem következik, hogy minden folkloralkotás kiadásra való, hisz merőben más a gyűjtés, mint a kiadás — viszont a kiadványban is érzékeltetni lehet (kell) a gyűjtésnek, azaz magának a folkloroknak a reális minőségi arányait.

Talán Olosz Katalin és Almási István *Magyargyerőmonostori népköltészete* (Bukarest, 1969) az első olyan gyűjteményünk, amelyben egy *Közismert népdalok, népies műdalok és hallgatók jegyzéke* című fejezetet olvashatunk, 280 (!) címmel

vagy kezdősorral. Mindezek nem voltak méltók a kiadásra, de annál inkább a lejegyzésre és a fősorolásra, hisz a közölt népdalokkal együtt alkotják a falu hagyományos költészetét; e jegyzék nélkül bárki azt hihetné, hogy a gyerőmonostoriak közismert és népies dalokat, valamint hallgatókat egyáltalán nem tudnak. Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy a kötet 200 népdalt tartalmaz, akkor kiderül, hogy a falu színhagyományában jóval nagyobb a mennyiségi aránya a népies daloknak és hallgatóknak, mint maguknak a népdaloknak (280 : 200 = 1,4 : 1).

Más megfelelő megoldást kerestünk és találtunk Albert Ernő *Háromszéki népballadák* (Bukarest, 1973) című gyűjteményében. Lemondva mind a 886 lejegyzett ballada közléséről, nagyobb részüket (426-tól 886-ig) *A kiadatlan balladák jegyzéke* címmel soroltuk fel, újításunkat pedig a bevezetőben így indokoltuk: „A kiadatlan balladák jegyzéke elsősorban a tudományos kutatás számára nélkülözhetetlen, hisz egy mostanáig kevésbé ismert-vizsgált — alapvető és lényeges — folklorisztikai jelenségről: a balladák gyakoriságáról, népszerűségéről tájékoztat. Egy példával talán sikerül jelezniük törekvéseink elméleti és gyakorlati célját. Kötetünkben *Molnár Anna* balladája hét, a *Szabó Vilma* pedig hat változattal szerepel — azt a látszatot kelteve, mintha a két típus gyakorisága a háromszéki folklorban hasonló volna, sőt az első még népszerűbb, mint a második. Az effajta látszattal szemben a kiadatlan balladák jegyzéke felfedi a valóságot: míg a *Molnár Anna* balladájának mindenik változatát kiadtuk válogatás nélkül (sőt sokkal többet is kiadnánk, ha a gyűjtők találtak volna), a *Szabó Vilma*-típusnak a megye egész területéről 78 variánsát őrizték meg kéziratban. Igen, a különböző balladatípusok »gyakorisági hányadosa« egymástól merőben különböző értéket mutathat. A gyűjtők unszolására a félezernél több háromszéki énekes tekintélyes hányadának csak a *Szabó Vilma*, illetőleg néhány hasonlóan közismert és népszerű ballada (*Szendre báró leánya*, *Szabó Gyula*, *Barna Jancsi* stb.) jutott eszébe, sőt ezzel a legtöbbszörüknek ki is merült a tudása. Mindössze nyolc akadát köztük, aki a *Molnár Annát* ismerte, sőt számos típus — régi és új egyaránt — csak egy-két variánsban került felszínre. A kiadatlan balladák jegyzéke tehát ilyesféle fontos vizsgálatokhoz nyújt támpontokat: a különböző balladatípusok ritkasága vagy gyakorisága; földrajzi elterjedésük (balladatérképek szerkesztése); az egyéni balladarepertoár, egy-egy falu repertoárjának adott mennyisége. Röviden: balladaköltészetünknek az eddigénél sokkal *realisabb* szemlélete, ami nemcsak a romániai magyar folklorikusatudásnak, hanem nemzetiségi önismeretünknek is nagy hasznára válik.“ (24—25.)

A *Magyargyerőmonostori népköltészetben*, valamint a *Háromszéki népballadákban* javasolt megoldások azóta az igényes gyűjteményekben hagyományossá, sőt kötelező szokássá kezdenek válni. Így a *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* című munkában (Bukarest, 1974) Seprődi népzenei hagyatékából Almási 117-et érdemesített kiadásra, majd folytatólag, 118—314. sorszám alatt, öt csoportban (közismert, hibás, népies, idegen eredetű dalok stb.) rendszerezve, csak kezdősoruk szövegét és — szolmizációs betűkkel — dallamát sorolta fel; azaz Seprődi gyűjtéseit mennyiségileg hiánytalanul, de minőségileg válogatva közölte. Ráduly János gyűjteményében (*Kibédi népballadák*, Bukarest, 1975) a törzanyagot 156—198. sorszám alatt, majd a Bura Lászlóéban (*Szatmári népballadák*, Bukarest, 1978) 142—507. sorszám alatt szintén a kiadatlan változatok jegyzéke követi, sőt az utóbbi kötetben a kiadatlan dallamok jegyzéke is, szintén szolmizációs jelöléssel. Végül az Almási István *Szilágysági magyar népzene* (Bukarest, 1979) című gyűjteményében közölt 278 népzenei alkotáshoz további 885 kiadatlan alkotás kezdősorainak jegyzéke csatlakozik, dallam és szöveg, a már bevált módszer szerint.

Vitathatatlan, hogy amennyiben folklorunk keresztszétét nem akarjuk továbbra is hallgatólagos, de alapos válogatással, selejtezéssel sokszorosán és hamisan összeszűkíteni, színvonalát pedig sokszorosán és a valóságnak meg nem felelően emelni, akkor a fenti megoldásokkal és hasonlókkal kell valóságos mennyiségét és minőségét érzékeltetnünk. Ez az objektív tudományos törekvés azonban, mint annyi más újítás, néha érthetetlen ellenállásba ütközik. Bizonyosságul idézem Salamon Anikó kifogásait a *Háromszéki népballadák* említett jegyzékével szemben: „Balladaköltészetünknek az eddigiénél sokkal *realisabb* szemlélete mellett sem lehet balladának nevezni... az *Apácaleány* című kabarébetétféleséget (855—872 sz. a kötetből kimaradt balladák jegyzékében).“ (*Utunk*, 1974. 17.)

Mivel a bíráló megjegyzést szó szerint idéztem, illendő, hogy adott válaszból is szó szerint idézzek: „Ha valamilyen tájékoztatókat vagyunk, arról jobb mértéktartóan nyilatkozni, hisz talán-talán csak kell lennie valamilyen oknak, amely miatt ez a cím a kötetbe került. Van is: Az *apácaleány* egy XV. századig visszanyomozható német népballada új magyar átvétele, és »kabarébetétfélesége« a német balladák jó részének a mieinktól lényegesen eltérő sajátosságait jelzi. A

kölcsönzés útját-módját tíz évvel ezelőtt Vargyas Lajos mutatta ki, tanulmányára a 291—294. sz. ballada jegyzetében már hivatkoztam: *Zur Verbreitung deutscher Balladen und Erzähllieder in Ungarn*. Jahrbuch für Volksliedforschung IX(1964). 67—70. Most a német—magyar és közelebről a (teljesen elhanyagolt) erdélyi szász—magyar balladapcsolatok legközelebbi kutatójának egyszerre 18 újabb változatot kínálunk tanulmányozásra — ám ettől függetlenül »struccfolklorisztika« volna *Az apácaleány* háromszéki (és nemcsak háromszéki) népszerűsége fölött szemet hunyni... Folklorunk nem lesz sem szebb, sem »élőbb«, sem értékesebb, ha csak azt gyűjtik össze belőle, ami nekünk tetszik — ami pedig nem tetszik, azt még egy archívumi jegyzékben sem kívánjuk látni. Ettől *Az apácaleány* és társai a valóban élő folklórban továbbra is túlsúlyban maradhatnak, a balladáinkról alkotott kép viszont megszépítően hamissá és romantikussá válik. Hadd engedjék meg tehát e sorok írójának, hogy továbbra is hajtogassa egy reális folklór-szemlélet igényét, reális nemzetiségi önismeretünk és öntudatunk érdekében.“ (*Balladagyűjtésünk keresztmetszete*. Utunk, 1975. 2.).

A fenti párbeszédnek befejezetlen folytatása is következett. Mindössze három évvel a *Háromszéki népballadák* megjelenése után Vargyas Lajos kiadta magyar balladarendszerezését: *A magyar népballada és Európa I—II*. Budapest, 1976. Ennek *Ponyvaballadák* című fejezetében, 97. sz. alatt *A gróf és az apáca* balladatípusát találjuk, amely ilyenformán, nem sokkal egy vidéki helyzetjelentés után, „hivatatosan“ is polgárjogot nyert a magyar balladaköltészetben. Vargyas 19 változatát sorolta fel, egyetlen erdélyi adat nélkül (mert Albert gyűjteményének csak a törzsanyagát vette figyelembe) — Salamon Anikó pedig még mindig nem bírálta meg őt sem ezért, sem a többi „kabarébetétféleség“-ért.

A tanulság kézenfekvő: a terepen gyűjtsünk minél több, erőnkhez képest a lehető legtöbb folklórt, a minőségi válogatást, rostálást pedig bizzuk a szakemberekre — ha pedig ez különféle okok miatt nincs kedvünkre, akkor általában a tudomány fejlődésére.

MIRON SCOROBETE

MARADJ

Maradj, hogy elmerüljünk áttetsző délutánban,
s szelíd hajótörés a vérbe áthatol,
amíg lassan lehullik az alkony-óra árnya,
ahogy megülepszik kancsó alján a bor,

hol édes pusztítás van, már-már benyel az örvény
még mostan is, hogy nincs már, a hangja egyre hátrál,
emlékbe szertetűnik, — s ahol múlik mi zöld még,
amíg elhagyja lassú idő ölednek sátrát.

A TENGERI KÖZT A FÉNY

Lopózik tengeri közt a fény, ahogy
bejártuk egykor a szomszéd kertjeit —
lopni az ősz, hideg almát
s e fénynek is a gömbjeit.

A kékség egyből meghajol,
hol jajveszékel szétvert panusa-zászló.
Hallgatásunkig süit át az iszony,
az ösvény meztláb talpal a gázlón.

Álomtól sápadtan csüng
sok számolatlan levél s hívás-homály itt,
hol minden esni készül s túl bő maradt, mint
a gyermekágyas asszony ruhái.

BALLA ZSÓFIA fordításai

SZABÓ T. ATTILA

Kőrösi Csoma Sándor indulása

Amióta híret vettem annak, hogy Csetri Elek már évek óta Kőrösi Csoma Sándor gyermek- és ifjúkorával, vagy ahogy közelebről megjelent kötetének címe hirdeti, a nagy kutató indulásával foglalkozik, egyre növekvő érdeklődéssel vártam a kutatómunka eredményeinek közzétételét. E várakozást még csak fokozta az a sok újdonságot nyújtó szabadegyetemi előadás, amelyet időközben Csetri — kutatási eredményeinek egy kérdéscsoportjáról — Kőrösi Csomának a korabeli kolozsvári értelmiség egy szabad szellemű körével való kapcsolatairól tartott. Sietek megjegyezni, hogy bennem ez a Kőrösi Csoma személye iránti érdeklődés nem szoros értelemben vett „szakmai” jellegű kíváncsiságból táplálkozott, hiszen az a személyiség, akivel Csetri évekig foglalkozott, és akiről most itt magam szót ejtek, számomra merőben ismeretlen tudományterületen, a tibetológia ősrendetegében tört elsőként utat, és így nem azon a mezőn munkálkodott, amelyen magam dolgozom. A magyarság őshazájának felkeresésére készülő nagy kutató személye engem elsősorban mint olyan eszményi tudóstípust érdekel, aki — szinte gyermekkorától — egy célkitűzés, egy eszme megszállottjaként életfolytatását, emberi magatartását, gyermek- és ifjúkori ismeretszerzését, majd a férfikor tudományos felkészülését tervezett vállalkozásához igazítva, és a köznapi értelemben vett „érvényesülés” csábító lehetőségeit semmibe véve, haladt rendületlenül az igézetes cél felé. [...]

A Csoma-irodalom teljes ismeretében a történész azzal a célkitűzéssel indult el, hogy a Tibet-kutatás világhírű tudósának hazai, illetőleg európai életszakaszát, a kutatóéletre való fizikai és tudományos felkészülését kritikai hozzáállással próbálja megközelíteni. Túlzott szerénységgel előjáróban hangoztatja, hogy az eddigi Csoma-irodalom kritikailag megrostált eredményeinek kiaknázásával újat csak néhány részletkérdésben és „a széles körű ismeretanyag panorámaszerű felvázolásával” tud nyújtani. A valóságban azonban önálló levél- és kéziratári kutatómunka eredményeképpen az új, eddig ismeretlen adalékoknak olyan tömege kerül a kötet forgatója elé, hogy ez Csetri munkáját Kőrösi Csoma életének indulási időszakára nézve alapvető forrássá avatja.

De itt, éppen Csetri monográfiája fontosságának hangoztatásakor rá kell mutatnia az értékelésre vállalkozóknak Csetri történettudományi munkássága alakulásában, irányulásában arra a szerencsés mozzanatra, hogy ő — mint Bíró Vencel tanítványa — már egyetemi hallgatóként belekapott a levéltári kutatásba, és még legalább másfél évtizedig ott dolgozhatott a levéltári kutatás nagy mestereinek, Kelemen Lajosnak közvetlen közelében, a múzeumi levéltárban. Amennyire aztán magam Csetri tudományos munkásságát ismerem, életművében kevés az olyan szaktudományi vagy tudománypopularizáló közlemény, amely ne levéltári kutatás eredményeiből született volna. Nem levéltárból származó anyaggal Csetri munkaközösségek tagjaként, és csak akkor dolgozott, mikor részt vett egy nagy romániai történeti bibliográfia, egy történeti kresztomátia meg egy történeti kronológia szerkesztésében. Így aztán míg a levéltári kutatás gyakorlata az új anyag feltalálásának, illetőleg feltárásának lehetőségeivel ismertette meg Csetrit, a továbbiakban Tánicsics Mihály, Teleki Sándor és Wass Pál emlékiratai egy-egy kötetének sajtó alá rendezése során gyakorlatra tett szert az emlékirók emberi egyéniségének és életútjának felvázolásához is. A levéltári kutatói tájékozódásbeli készségre, leleményességre és feldolgozásbeli gyakorlatra, az egyéniségelemző képességre egyaránt szükség volt Kőrösi Csoma hazai, illetőleg európai indulása homályos részleteinek tisztázásához. [...]

A kutatás menetéről Csetri részletesen nem tájékoztat ugyan, de — ha értő szemmel — a tanulmányozás rendjén párhuzamosan a fejtegetésekhez csatlakozó jegyzeteket böngészve lapozzuk végig a kötetet, meg kell állapítanunk, hogy Csetri a gyakorlott levéltári kutató leleményével keresett fel minden számba jöhető helyet, és aknázott ki a kutatóhelyeken fellelhető minden tájékoztató adatot. Egy ilyen futó méltatás rendjén képtelen vállalkozás volna lépésről lépésre haladva

sört keríteni azoknak az eddig ismert életrajzi tényeket megerősítő bizonyítékoknak, a tévedéseket helyesbítő megállapításoknak s a mostanig homályban maradt részletekbe bevilágító új felismeréseknek és azoknak a merőben új életrajzi mozzanatoknak a felsorolására, amelyekben jócskán bővelkedik Csetri kötete. Meg kell elégednem azzal, hogy néhány olyan ténycsoportot emeljek ki, amely a részleteket illetően lényegesen módosítja, új megvilágításba helyezi, illetőleg frissebbé, eleveenebbé színezi Kőrösi Csoma kezdő életszakaszának itt-ott meglehetősen hiányos, fakó képét. Az ilyen értelmű kritikai szemlétől valószínűbb, ennél életszerűbbé tétele érdekében Csetri az eddigi Csoma-irodalom eredményeinek kritikai számbavételén, valamint a levél- és kéziratokról kibányászott újabb adalékokon túl — legalább hazai viszonylatban — felkeresett minden olyan fontosabb helyet, ahol a nagy eredetkutató megfordult. [...]

Már az emberi élet első mozzanatának, a születés időpontjának meghatározása tekintetében is újabban nem csekély bizonytalanság jelentkezik a Csomakutatás irodalmában. Ebben a vonatkozásban a szülőhely keresztelési anyakönyve kétségtelenül hiteles bejegyzésének tekintetbevételével, Csetri — hasonlóan kíséretében — megerősíti Kőrösi Csomának azt a maga tette írásos nyilatkozatát, hogy ő a háromszéki Kőrösön székely katonai rendű család hatodik gyermekeként 1784. március 28-án látta meg a napvilágot. Előtte a Csoma családban öt leánygyermek, s ötánna még egy fiú született (21.).

Ugyancsak a születéssel kapcsolatos lényeges személyi mozzanatot tisztáz Csetri akkor, amikor megállapítja, hogy téves az eddigi irodalomban a Csoma édesanyja személyére vonatkozó adat: édesanyjának neve nem Gócz Ilona, hanem Getse Krisztina volt (22.). Ennek a születéssel kapcsolatos két ténynek rögzítése után a földrajzi, társadalmi, népi és családi környezet, sőt a feudalizmus korlátai között élő kis falu lakossága rendi helyzetének részletező rajza meg a korabeli háromszéki iskolaügyi viszonyok beható ismertetése mellett a monográfia szerzője felülvizsgálja az eddigi irodalomnak Kőrösi Csoma elemi iskolai tanítómesterét és a vélekedését. Gondosan felkutatott új életrajzi adalékok birtokában kizárásos bizonyítás rendjén kétségtelenné teszi, hogy az eddig Kőrösi Csoma tanítómesterének tartott, a nála mindössze egy évvel idősebb Kónya Sámuel nem lehetett a betűvetést tanuló gyermek kőrösi tanítója. Helyette Csetri körütekintő vizsgálódás eredményeként Dulló Zsigmond, Vadasdi Mihály és Orbán Zsigmond személyében jelöli meg azokat a tanítókat, akik az elemi ismeretek szilárd alapjainak megvételében segítettek a gyermeket (34—36.).

Részint a sokgyermekes család nehéz anyagi helyzete, részint meg a hátrérezredbeli kötöttség miatt a kőrösi elemi iskola végzettje csak későn, 15 éves korában folytathatta a tanulást a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. Az a tizenhat töltött, döntő jelentőségű volt Csoma szellemi fejlődésére és életcélja határozott, év, amelyet aztán e kollégium diákja-, majd senioraként az intézmény falai között végleges kialakulására. A kollégiumbeli oktatás és a diákelet átfogó rajzával a könyv írója újszerű háttérrel fest azokhoz a személyi és közösségi hatásokhoz, amelyek a tanulni vágyó és célratörő ifjút Enyeden érték. A fejtegetések során elfakul az a fény, amely az eddigi kutatás rendjén a kollégium egyik korabeli, egyébként híres történészprofesszorára, Hegedűs Sámuelre vetült (103.). A kritikai vizsgálódás ugyanis egy másik enyedi történészprofesszorban, Herepei Ádámban fedezi fel azt a tanár- és tudósszemélyiséget, akinek az ifjú Kőrösi Csoma történetzemléletének kialakításában döntő szerep juthatott (98., 114—115.). A nagy, nehéz útra készülő diák földrajzi ismereteit az újabb vizsgálódás szerint Benkő Ferencnek, a természethistória professzorának oktató munkája mellett négykötetes *Magyar geográfiája* és a híres földrajzi kutatókról kiadott könyvei alapozták meg (107—108.). [...]

A középiskolai tanulmányok befejezése után Kőrösi Csoma Enyeden teológiai tanulmányokat folytatott, az évek során lelkesízi képesítést szerzett, s így látványosan a lelkipáztorságot választotta életpályának. Minden jel arra mutat azonban, hogy az egyházi szolgálatra való elköteleződésre kezdetűl fogva nem volt benne semmi hajlandóság: még itt, már ekkor a magyar őshaza és — a maga meg a kor romantikus hiedelme szerint — annak idején Ázsiában rekedt magyar törődékcsoportok maradványainak felkutatására készülődött. Éppen az ilyen irányú ismeretszerzéssel kapcsolatban juttat bennünket ismét új megállapításokhoz Csetri könyve.

Az őstörténeti kutatásra való készülés határozott jelei mutatkoznak meg már Kőrösi Csoma nyelvtanulási törekvéseiben is. Még enyedi diákévei alatt megkezdett ilyen irányú felkészülésre mutathat Csomának az a céltudatos törekvése, hogy el-sajátítsa mindazokat a nyelveket, melyek a magyar őshaza, illetőleg a feltehető egy-

Kori ázsiai magyar töredékcsoportok maradványainak felkereséséhez feltétlenül szükségesek. [...]

A nyelvismeret bővítésére való törekvés azonban még korántsem kétség-telen erejű bizonyítéka az őstörténeti kutatásra való készülődésnek. Az előzőkben hivatkoztam Csetrinek arra a megállapítására, hogy a nagy útra Kőrösi Csomát már enyedi tanárainak történeti előadásai ösztökölhették. A megoldottnak tekint-hető kérdés után Csetrinek egy ehhez kapcsolódó kérdésben kellett döntenie: nagy-enyedi tanárai, Herepei, illetőleg — kisebb mértékben — Hegedűs előadásai szab-ták-e meg az ázsiai kutatásra induló Csoma útjának irányát, vagy pedig az enyedi évekre következő göttingi egyetemi tanulmányozás rendjén szerzett új őstörté-neti ismeretek befolyásolták-e a kutatóútra készülődőt az útirány megválasztásában?

A szerző fejtegetéseinek ismeretében ez a kérdés csak egy másik probléma elő-zetes megoldásával tisztázható. Nevezetesen akkor, ha feleletet kapunk erre a kér-désre: hol, azaz Enyeden vagy Göttingában hallott-e először Kőrösi a magyarság Ázsiában rekedt része maradványának tartott ujur népről? A Csoma-irodalomnak az a része, amely felvetette és így vetette fel a kérdést, az ujur nép Ázsiában lé-téről való ismeretszerzést a nagy kutató életének enyedi szakaszára teszi. Eszerint Csoma enyedi tanárainak előadásaiból vagy a velük folytatott beszélgetések alkal-mával értesülhetett a Belső-Ázsiában élő ujur nép léteről. Ezzel szemben Csetri — Herepei és Hegedűs előadásai fennmaradt kézíratainak tanulmányozása rend-jén — arra a nemleges megállapításra jutott, hogy bennük szó sincs az ujur nép-ről. Minthogy a korabeli francia és német tudományos művek és éppen göttingai tanárainak munkái is az ujur népet gyakran emlegették, Csetri szükségszerűen ju-tott arra a megállapításra, hogy e kérdéssel Kőrösi Csoma nem Nagyenyeden, ha-nem Göttingában, ottani egyetemi tanári előadásából, könyveiből, illetőleg az ide vonható egykorú szakirodalomból ismerkedett meg. Göttingai tanári közül főként Johann Friedrich Blumenbachtól hallhatott az ujuokról; a szakirodalomból a hunok, a törökök, a mongolok és a tatárok történetét tárgyaló Deguignes-nek fran-cia és német nyelven is megközelíthető művére (175.), valamint Heinrich Julius von Klaprothnak, a kor egyik legismertebb orientalistájának az ujur nyelvről és nyelvemlékekről írott munkájára (176—177.) hivatkozik Csetri mint olyanra, ame-lyet Csoma tanulmányozhatott a göttingai egyetem gazdag könyvtárában. Minthogy pedig a tanulmányozott szerzők mindenike az ujur nép szálláshelyét Belső-Ázsi-ába, Kelet-Turkesztánba helyezte, ez döntő volt arra nézve, hogy a magyarság Ázsiában rekedt csoportja utódjának tartott ujurság szállásterületét, illetőleg az ott sejtett őshazát Kőrösi Csoma ne az akkori Oroszország déli része felől, hanem India északi határvidékéről igyekezzék megközelíteni. Hogy azonban még Göt-tingából való hazaérkezése után, tehát az útirány véglegesését közvetlenül megelőző időszakban is Kőrösi Csoma előtt felvetődött az őshaza Oroszország felől való meg-közelítésének gondolata, azt az új Csoma-monográfia kolozsvári vonatkozásainak ismerete bizonyítja. A kolozsvári kapcsolatokra halványan már a megelőző iroda-lom is utalt ugyan, de Csetri — főként Gyulai Lajos kézíratos naplója adalékai-nak felhasználásával — mutat rá összegezően Kőrösi Csomának a Döbrentei Gábor körül kialakult kolozsvári értelmiségi körrel való kapcsolataira. E futó alkalom nem nyújt lehetőséget e kapcsolatok részletes ismertetésére. Külön kiemelésre kinál-kozik azonban az a mozzanat, hogy alkalmasint a kolozsvári értelmiségi körnek egyik jelentős tagja, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány úttörője, Gyarmathi Sámuel is érthetően egyike lehetett azoknak, akik az Oroszország felől való meg-közelítés útjára és a finnugor rokonsági kapcsolatok tekintetbevételeire szereték volna terelni a romantikus feltevések ösvényein induló kutatót (237.).

Az időbeli kötöttség és az a keret, amelyben Csetri könyvének méltatása most elhangzik, csak azt engedte meg, hogy az értékelő a kötetnek csupán néhány kristályosodási pontja bemutatására szorítkozzék. Magától értetődő dolog azonban, hogy ennél jóval több ponton mond a könyv szerzője a részletekben több-kevesebb újat, illetőleg az eddig is ismert életrajzi adalékok kritikai egybefogásával Kőrösi Csoma életútja egyes, eddig homályban maradt zugába az eddignél élesebb fényvel világít bele.

A kötet értékelése rendjén elismeréssel kell adoznunk a szerzőnek az új élet-rajzi adatokat rejtő források gondos napfényre hozatala, a nagy kutató emberi és tudósi jellemrajza vonásainak szoborszerű kidomborítása mellett a fejtegetések-hez csatlakozó tudományos felszerelés és a képanyag körültekintő megválogatása vonatkozásában is. Az előbbieken már céloztam arra, hogy ha nem sajnáljuk azt a fáradságot, amelyet a fejtegető és a jegyzetelő rész együttes tanulmányozása je-lent, valósággal a műhelymunka titkaiba, az eredmények kialakítására törekvő al-kotás kavargó folyamatába tekinthetünk bele. Az ilyen szerű tanulmányozás nyomán

aztán kritikai észrevételek is támadhatnak bennünk abban a tekintetben, hogy a kötet szerzője a tényanyag gondosabb megválogatásával, a feltétlen szükséges és a „kevesebb több” elv tekintetbevételével, az elhagyható részletek kihullatásával fejtegetéseiben az arányokat talán egyenletesebben biztosíthatta volna. Ha a népszerűsítő célokat is szolgáló könyvben szükségesnek látszott is, tudományos szempontból elmaradhatott volna a *Postscriptum* című utolsó, egyébként teljes egészében érdekes, jól tájékoztató fejezet, hiszen ez a kutatói élet és életmű olyan szakára vonatkozik, amelyet egy *Kőrösi Csoma Sándor indulása* címet viselő monográfia jellege tárgyyszerűen egyáltalában nem kíván meg. Szükségesebb lett volna helyette a kötet tudományos használhatóságát mentől részletesebb név- és tárgymutató beiktatásával fokozni. Az e tekintetben mutatkozó fogyatékoságot már azért is kényszerűen szóvá kell tennem, mert a könyv áttanulmányozása rendjén eleinte magam is nagyon sok időt vesztegettem el bizonyos megállapítások és a munkában előforduló egyes nevek keresgélésével mindaddig, míg nem készítettem magamnak legalább az előbbieken ismertetett kristályosodási pontokra utaló név- és tárgymutatót, hogy a méltatás folyamatos megfogalmazását valamennyire megkönnyítsem. A mutató elmaradásbeli fogyatékoság azonban minden bizonnyal nem a szerző lelkét, hanem inkább a térrel való kiadói takarékoság számláját terheli.

Ezekre a halk kritikai észrevételekre nem az ünneprontás szándékával tévedez rá a toll, hanem csak azért, hogy a valamelyes kritikai hozzáállás elhitetőbb erejűvé tegye az értékelőnek a közelebről megjelent monográfiáról kialakított nagyon is elismerő véleményét. Csetri Elek kötete ugyanis új életrajzi adalékanyagával, színes környezet- és jellemrajzával, a társadalmi és történeti háttér felvételével, az egész eddigi Csoma-irodalom tényanyagának kritikai megrostálásával, illetőleg e tényanyag újrendezésével, a tudományos felszerelés igényességével a magyar tudománytörténeti vizsgáldást olyan jelentős forrásmunkával gazdagította, amely e munkának a Kőrösi Csoma-kutatás nélkülözhetetlen kézikönyvei között maradandóan kiemelkedő helyet biztosít.

CSETRI ELEK

„Lássa a világ, hogy... mi is tettünk valamit“

Engedjék meg, hogy előljáróban megköszönjem Mindnyájuknak a baráti találkozt. [...]

Kőrösi Csoma felfogásának alakulásában a kolozsvári tudóskörnek nem kis szerep jutott. Ma már bizonyosan tudjuk, hogy Csomának ebben a közösségben tudományos tanácsadói, erkölcsi és anyagi támogatói akadtak. Elég, ha Kenderesi Mihály guberniumi-tanácsosra, Döbrentei Gábor íróra és tudományszervezőre, főleg pedig Gyarmathi Sámuelre, úttörő nyelvtudósunkra gondolunk. Döbrentei ekkoriban minden erejét az Erdélyi Tudós Társaság megalakítására fordította, s az új tudományos fórumot Aranka György marosvásárhelyi Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasága egyes foltatásának tekintette. A plánum értelmében a társaság első szekciója az élenk történeti érdeklődésnek megfelelően a „historiai osztály” lett volna. Bár a tudományos társaságnak olyan számottevő támogatói voltak, mint Bánffy György gubernátor s Telesi Sámuel erdélyi udvari kancellár és könyvtár-alapító, a bécsi udvar halogató politikája a tervet csendes kimúlásra kárhoztatta. Később, más körülmények között vállalta magára a tudományos élet szervezésének feladatát az Erdélyi Múzeum Egyesület vándorgyűlései és felolvasásai útján. Mikor erről beszélünk, lehetetlen nem gondolnunk az egészen más fejlődési szakaszban jelentkező művelődési szervezőmunka új formáira, melyek közül olyan hatásosnak bizonyultak a *Korunk*-dél-előttök. Az itt elhangzó szavak, értékelések és műhely-vallomások, biztatások és aggodalmak utalnak nemzetiségi művelődésünk, múltunk, jelenünk és jövőnk kérdéseire és feladataira.

A szerző számára egy ilyen találkozás — számvetés: közös kötelességeket és gondokat oszt meg, az együttlét embereket és gondolatokat közelít, jégcsapokat olvaszt és zsillipeket enged fel, amelyek máskülönben talán örökre hidegek és zártak: idegenek maradnának.

E gondolatok rendjén nekem először a Körösi-könyv születéséről kell szólnom, miként is jutottam el Körösi Csoma Sándor indulásának megírásához?

Mikor útra kelt, nyelvész és őstörténész volt, tudományos érettsége korában pedig mint orientalista, tibetista emelkedett világhírű tudóssá Nyugat-tibeti és indiai tartózkodása idején kifejtett munkássága, élete igazán alkotó szakasza főleg Duka Tivadar és Baktay Ervin kutatásai révén ismertebb. Ehhez a képhez az erdélyi tudósok közül Szabó T. Attila és Bodor András egyéni értékeléssel járult hozzá. Újabb információként hozzá kell tennünk, hogy napjainkban a Csoma-életmű iránti csodálat jegyében Terjék József, az Eötvös Loránd Tudományegyetem belső-ázsiai tanszékének tagja, Ligeti Lajos orientalista akadémikus tanítványa, tibetistává képezte ki magát, és napjainkban legilletékesebb értékelője Körösi Csoma tudományos hagyatékának. Nem vitás, hogy tudósnk alkotó szakaszának, tibet-tudományi munkásságának feltárása és feldolgozása egészében orientalista nyelvész feladat. Ezzel szemben magam úgy éreztem, hogy hiteles életrajzának, de különösen hazai útjának megírása — a még levéltárakban és kéziratok között elszórt adatok felkutatásával-értékelésével és a forráskritika következetes alkalmazásával — kimondottan historikusnak való célkitűzés.

Találkozásom a Csoma-témával más irányú kutatásaim közben történt. Körösi Csoma olyan személyiség, hogy a rá vonatkozó, bármilyen jelentéktelennek látszó adata felfigyel a kutató. Magam is így akadtam tudósnk személyére vonatkozó elszórt adatokra. [...]

A múlt század első felének európai rangú erdélyi magyar tudósai közül a Bolyai Jánosén kívül a Körösi Csoma Sándor neve a legrangosabb. A velük való foglalkozás közelebb visz olyan izgalmas kérdések tisztázásához, hogy mi is a helyünk a világban, mit kaptunk az emberiségtől, és mit nyújtottunk ellenszolgáltatásul. Nagy Géza hangoztatja: „Minden közösségnek lét- és erkölcsi szükséglete, hogy újra meg újra megidézze azokat a nagyjait, akiknek életéből és munkásságából mint kristálytiszta forrásból erőt meríthet a jelen és a jövőbeli nagy feladatainak teljesítéséhez, az elődökhöz méltó helytálláshoz.”

Bár a kutatás kezdeti fókán bizonytalanok voltak a kilátások, évek múltán talán sikerült fényt deríteni néhány részletkérdésre, mások megoldásához közelebb jutni, és általánosságban is oszlatni a homályt. A Körösi-irodalom eredményei és saját kutatásaim-értékeléseim számbavételének summája a szóban forgó monográfia. Hozzá kell azonban tennem, hogy a jövő kutatásai tartogathatnak számunkra új adatokat, sőt meglepetéseket is.

Mikor e kis kör előtt állok, s a méltatott munka révén szélesebb társadalmi és nemzetiségi közösségnek számolok be, életutam párhuzamos síkjaira, az oktatói és kutatói munkára, az iskolára és a műhelyre gondolok. A kettőn szükségszerűen egyszerre kellett haladni. A tanári munka az ismeretek folytonos gyarapítását és ellenőrzését kívánta meg, és az egyetemesség, a látóhatár szélesítését kínálta. Másrészt az állandó kutatómunka, új eredmények feltárása az általánosságokba beleveszés veszélyére figyelmeztetett, és a friss levegő fuvaltatást jelentette. Az adottságok és eredmények azonban nemegyszer elmaradtak az elvárásoktól.

A teljesítmény természete és minősége a személyi feltételeken túl az adott művelődési-intézményes keretek összehatását tükrözi. Kolozsvári alma materem (a volt református kollégium) homlokzatán álló jelszó: „Litteris et pietati sacrum” — „A tudományoknak és a kegyességnek szentelve” —, nem volt pusztá jelszó, hanem humanista tartalom, s korunkban a kegyesség szó az emberséggel azonosult. Annak jegyében tudós professzorok művelték itt a tudományokat: Bíró Sándor, a történelem tanára, aki olyanformán tanította tárgyát, mint ahogyan Herepei Ádámról, Körösi professzoráról feljegyezték: hogy az előadásból a száraz adatok, az események mögött a történelem lelke-lényege tűnjön elő. Továbbá az örök tudományos foglalatosságban élő Jancsó Elemér, a népszerűtetre és rendszeres munkára nevelő Nagy Géza, szakjuk olyan kiválóságai, mint Tulogdi János, Balázs János és mások. A háború időszaka és a viláégést követő évek egyetemi oktatása nem kedvezett a műsáknak, ennek ellenére Bíró Vencel és Jakó Zsigmond professzorok Erdély története és a historia patriae vonalán lerakták az alapokat.

Egyéni vonzódáson és a tanszéken kívül a levéltári munkaközösség volt az, ahol a továbbiakban életem bolygója elválaszthatatlanul a kutatás pályáján helyezkedett el. 1949-től kezdve másfél évtizeden át, jóformán nap mint nap, a levéltár csendjében és történelmi levegőjében, az igazi Műhelyben, olyan munkatársak sorában, mint Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Pataki József, Imreh István, Kiss Ándrás, Dani János és mások, oklevelek, kéziratok társaságában folyt a múlt írásos emlékeinek tanulmányozása. És munkánkra, mint Erdély történetének legnagyobb ismerője és élő lelkiismerete ránkvetette vigyázó kék szemét a historia nesztora:

Kelemen Lajos. Az ott dolgozók aztán tanúi lehetnek nemcsak kimeríthetetlen önzetlenségének és legendás segítőkészségének, tudásának, melyet bőségesen osztogatott.

Sokszor nehéz körülmények között, de az alkotó együttműködés légkörében, a tudományos tisztesség szellemében, haladó gondolatok vonzásában folyt a kutatás, a munka annak a feliratnak a jegyében, amely a Levéltár fölött függött: „A múlt hagyatékának megőrzése nem jelenti, hogy megelégszünk e hagyatékkal.“ Az írásos emlékek iránti szeretet és féltő gondoskodás, annak védelme és biztonságba helyezése éppúgy hozzátartozott e munkaközösség légköréhez, mint a forrásanyag becsületes vallatása és igaz felhasználása, a hamisítás és torzítás minden fajtájának elítélése. A levéltár a történetírő műhelye és szentélye egyben, amelynek küszöbét csak tiszta szándékkal és a források iránti alázattal szabad átlépni.

Engedjék meg, hogy ezt a mai találkozást úgy tekintsem, ami az ügynek szól. Kőrösi Csoma Sándornak, a nagy erdélyi székely-magyar tudósunknak. Áldozatos munkássága példázza a világművelődéshez való hozzájárulásunkat. [..]

Az 1979. június 15-i Korunk-délelőttön elhangzott szövegek rövidített változata.

ANYANYELV ÉS TERMELŐERŐ

Kedves Barátaink!

Mai összejevetelünkre a Kriterion Könyvkiadó gondozta román—magyar műszaki szótár megjelenése szolgáltatott alkalmat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy csak ez a kiadványt — és szerzőit — köszöntjük. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a kötet *folytatás*: a hat évvel ezelőtt megjelent román—magyar—német műszaki szótár, illetve a vele megindult szótárszerkesztői munka folytatása, s ugyanakkor *előzmény*: a most készülő magyar—román műszaki szótár korábban napvilágot látott társkiadványa. Mondjuk tehát azt, hogy mai összejevetelünkön a romániai magyar műszaki irodalom egy külön vonulatát, a szótáriródat, s ennek egyik új eredményét köszöntjük — és persze a kultúra, az egységes kultúra e pásmájának szorgalmas munkásait.

De ezzel sem mondtunk el mindent. Ünnepezt szerzőinknek — Bíró András, Jenei Dezső és Rohonyi Vilmos mérnököknek — a szótárirás csak alkalmi foglalkozásuk: egyikük sem csupán ezt az egy ágát műveli a műszaki irodalomnak. Nem hivatkozom könyveikre, műegyetemi jegyzeteikre, csak egyetlen tanulmányukat említem példaképpen, amely nemrég épp a mi folyóiratunkban jelent meg: *A géptervezés gépesítése* című írást. Hármuk közül kettejük munkája ez, s amikor készült, a társszerzők már mindketten nyugállományban voltak — ám nem pihentek, mint ahogy azóta sem pihennek; s mint ahogy azóta is a közösség, az egész ország javára fordítják minden alkotó erejüket, nálunk között tanulmányukban szintén országos iparfejlesztési problémák megoldását keresték.

Mindebből következik, hogy a román—magyar műszaki szótár szerzőinek személyében *az alkotó műszaki értelmiségit köszöntjük* — őket hármukat, s mindazokat, akik az oktatásban, a tudományos kutatásban és mindenekelőtt a teremtésben tevékenykednek, akik a hazai technika és ipar magas szintre emelésének ügyét, a XII. pártkongresszus kitzúte feladatok valóra váltását szolgálják.

Tehát nemcsak itt az asztalnál ülő mérnököket köszöntjük, hanem önöket is, meghívottakat — önöket külön abból az alkalomból is, hogy ez az első Korunk-délelőtt, amelyen a közönség nagyobb része műszaki értelmiségünk soraiból kerül ki. S ez az első Korunk-délelőtt, amelyen a műszaki irodalmat, illetve annak egy vonulatát méltatjuk, s talán majd vitatjuk is. De meg kell mondanom, hogy ugyanakkor nem az első Korunk-akció műszaki értelmiségünk irányába, nem az első kéznyújtás önök felé, nem az első próbálkozásunk arra, hogy szorosabban együttműködjünk. Hadd említsem itt csak legutóbbi hasonló akciónkat, azt a kerekasztal-beszélgetést, amelyen önök közül is jó néhányan részt vettek, s anyagát

Mérnöki alkat, életforma, alkotókészség című közleményünkben mindnyájan ismerhetik. Szeretnők, ha ez a találkozó is közelebb hozna minket egymáshoz, s ha együttműködésünk ezentúl még közvetlenebb, barátságosabb és eredményesebb lenne.

A román—magyar műszaki szótárt Tenkei Tibor mérnök fogja méltatni. Magam csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy a műszaki szótár mint „műfaj“ s egy ilyen szótár szerkesztése híd a műszaki tudományok és a humaniorák között. Nyelvtudományi kapcsolatai nyilvánvalóak, de roppant jelentősek — különösen nálunk — didaktikai, pedagógiai összefüggései is, lévén ez a szótár az anyanyelvű műszaki képzés és önképzés igen fontos segédeszköze.

Tudjuk, hogy napjainkban, a tudományos-műszaki forradalom teljében, a tudomány közvetlen termelőerő szerepet tölt be. Mindennél inkább áll ez a műszaki tudományokra. A tudományt azonban ahhoz, hogy hatékony legyen, el kell sajátítani, meg kell érteni, át kell plántálni a fejekbe — ennek pedig legegyszerűbb és legjobb eszköze az anyanyelv. Ebben az összefüggésben nyugodtan elmondhatjuk, hogy napjainkban az *anyanyelv is közvetlen termelőerő*: a legjobb eszköz arra, hogy korszerű tudományos ismeretekkel és szemléletmóddal vétezzük fel magunkat, s ezeknek birtokában a lehető legjobban teljesítsük az ország építésében, a XII. pártkongresszus irányelvei megvalósításában ránk háruló feladatokat. Ezt szolgálja az a kötet is, amelynek megjelenése mai találkozónkra alkalmat adott, s ezért mind köszöntését, mind alapos megvitatását különösen időszerűnek érzem.

Veress Zoltán

Szabatosság és hasznosság

[...] Megírtam már valahol, hogy gyerekkori elhatározásom volt gépészmérnök-ké lenni. Azt hallottam ugyanis a „nagyoknak“ egy elesett beszélgetésén, hogy a mérnöknek, amikor az általa tervezett hídon áthalad az első vonat, a híd alatt kell állnia, hogy bizonyítsa: ért ahhoz, amit csinált, és vállal érte minden felelősséget. Nos, a mérnöki alkotásnak ez a kézzelfoghatósága és „hősiessége“ volt az, ami ifjúi lelkesedésemet a mérnöki hivatás felé irányította. A mérnökségnek mint *tudománynak* a szépségére csak akkor döbbsentem rá, mikor majd a műegyetemen szerencsém volt Rohonyi Vilmos professzor ragyogó előadásait hallgatni. Rendszeressége és az a képessége, hogy ésszerűen bontakoztassa ki a problémákat, csak elősegítette az ismeretek elsajátítását. Ami viszont lenyűgözött és egy életre szóló indítékot adott, az a sajátos szenvedélye volt Rohonyi professzornak, hogy a problémákat a legmagasabb tudományos szinten és a legapróbb részletekig tisztázza. E szenvedélyeknek mind a mai napig számtalan bizonyítékát olvashatjuk rangosabb külföldi lapokban is.

Aztán mikor a termelésbe kerültem, többek között két dologra kellett rájőnnöm. Egyrészt arra, hogy a mérnöki tudománnyal lépést tartani csak a szakirodalom rendszeres olvasásával lehet, és ehhez kemény kitartás kell — másrészt pedig arra, hogy a sokrétű mérnöki tudomány ismereteit nem lehet mind észben tartani. Tárolni kell őket, és szükség esetén tudni, hogy hol találhatóak meg. A szerencse úgy hozta, hogy mind a „lépéstartásra“, mind az adattárolásra Bíró András személyében élő példa ösztönzött. Valahányszor egy-egy bonyolultabb problémánk akadt — és milyen gyakran akadt! —, már megszokottan mondtuk: „Kérdezzük meg Bíró mérnököt.“ Nem emlékszem olyan esetre, hogy Bíró András ne tudta volna ellenék rakni az adott problémával kapcsolatosan megjelent legújabb tanulmányokat, illetve azok lényegbeli kivonatait. De nagyon hiányzik most is egy ilyen munkatárs!

Az üzemi életben azonban a mérnöki tudomány *alkalmazása* mutatkozott legnehezebbnek. Érttem ezen mind a gépszerkesztésnek és gyártmányfejlesztésnek, mind magának a gyártásnak a megszervezését és világszinten tartását. A sors ezen a téren is kegyes volt hozzám: Jenei Dezső főmérnök személyében húsz éven át olyan ember vezetett és irányított, akinek a mérnökség a szó szoros és legszentebb értelmében hivatása volt. Sem azelőtt, sem azután nem találkoztam még egy olyan mérnökkel, aki az elméletiekben és a gyakorlatiakban egyaránt olyan magasan kiemelkedjék közülünk, mint Jenei Dezső. Örök rejtély maradt számunkra, hogyan tudta csinálni, és honnan volt annyi energiája. Elsőnek tanulmányozta át azt az ötven-hatvan szaklapot, ami havonta befutott a világ min-

den tájáról, s ezekben aláhúzásokkal, bekeretezésekkel, széljegyzetekkel hívta fel egyes részletekre azoknak a figyelmét, akikre leginkább tartozott az adott probléma. Előszóval foglalkozott a fejlesztés kérdéseivel. A gyártmány- és a gyárfejlesztésben, a közeli feladatokban éppúgy, mint a távlatiakban, kifogyhatatlan volt a konkrét javaslatokból, és megállíthatatlan a határozott célratörésben. Hányszor itéltük egymás között javíthatatlan álmódosónak! De végül az „álmai“ mindig valóra váltak, mindig neki lett igaz. Mindemellett fáradhatatlan motorja volt magának a mindennapi gyártásnak is. Következésképpen és szigorúan megkövetelte, hogy mindenki teljesítse a kötelességét, s erre ő maga mutatott példát.

Úgy tűnhet talán, túl sokat beszéltek a szerzőkről, és keveset magáról a műszaki szótárról, pedig ennek megjelenését gyúltunk össze megünnepelni. De hát kérdem: milyen lehet egy olyan mű, amelyet három ilyen ember alkotott?

A válasz kézenfekvő. Mi azonban nem elégedtünk meg a kézenfekvő válasszal: ez a munka alaposabb elemzést kíván. Szótárról lévén szó, minőségének elbírálásához véleményem szerint két fő kérdésre kell válaszolnunk: a fordítások mennyire *szabatosak*, maga a szótár pedig mennyire *hasznos*.

Ami az első kérdés illeti, szűrőpróbaszerűen több száz kifejezést mérlegeltem, és ez arról győzött meg, hogy a szerzők nem szorítottak csupán saját tapasztalati szókincsükre, hanem minden címszónál lelkiismeretesen tanulmányozták mind a magyar műszaki és szótárirodalmat, mind a helyesírási szabályzatokat. Mindössze néhány olyan címszót találtam, amelyek fordítását nem érzem szabatosnak: a *consum de manoperă* helyesen *munkaráfordítás*, nem „munkaerőszükséglet“; a *fond de amortizare* szabatos megfelelője a *leírás alap*, nem pedig az „amortizációs-“, illetve „értékcsökkenés-leírás alap“; a *școală profesională* nem „ipariskola“, hanem *szakiskola*, ipari jellegűnek ma a liceumokat nevezzük (*liceu industrial*); a *repunere la zero* visszaállítás nullára, nem „zéróra állít“; a *producerea frigului* kifejezés fordításaként nem találok helyesnek a „hűtés előállítás“ meghatározást. Ha első hallásra furcsának tűnik is, jobbnak érzem a *hidegtermelést*, a kifejezés tartalmának is ez felel meg jobban.

A szinonimákat illetően viszont véleményem alapvetően különbözik a szerzőkétől. Őket kétségtelenül az a szempont vezette, hogy a szótár a műszaki iskolák magyar nyelvű tanulóinak és tanárainak minél hasznosabb segédkönyve legyen, és ezért — nyilván a lehető legváltozatosabb előfordulhatóságra gondolva — igyekeztek minél több szinonimát is feltüntetni. Ez lényegében helyes, de a megvalósítás módjával kapcsolatban két megjegyzésem van.

Az első az, hogy a szinonimák felsorolásának túlzott igyekezete miatt a rokonértelműség nemegyszer erőletett. Csak három példát említek: a *cofraj* esetében helyes a *zsaluzás*, *zsaluzat*, de erőltetettnek érzem a „deszkaborítás“-t; ugyanúgy a „mentőgyűrű“-t a mentőv szinonimájaként; a *consum de putere* fordításánál pedig helyes a *teljesítményfogyasztás*, de a „teljesítmény-felvétel“ nem szinonima, hanem a *putere* abszorbitá kifejezés megfelelője — ahogy az utóbbi címszónál egyébként szerepel is.

A másik megjegyzésem az, hogy a felsorolt sok szinonima közül a műszaki irodalmat kevésbé ismerők nem tudják a legmegfelelőbbet kiválasztani. Például: *coeficient de dilatație* = *tágulási / dilatációs / kiterjedési együthtató / tényező*; *autovehicul* = *motoros jármű, gépjármű, gépkocsi*; *coeficient de rugozitate* = *simasági / érdességi tényező*.

Ehhez a megjegyzéshez kapcsolódik az a véleményem is, hogy azokban az esetekben, amelyekben az idegen kifejezéseknek van szabatos, szép magyar megfelelőjük, nem lett volna szükséges — és nem is tanácsos — az idegen kifejezést is feltüntetni. Így például a *coeficient*-nél nagyon jó és elegendő az *együthtató*, *tényező*, és se nem szükséges, se nem kívánatos a „koefficiens“; a *manometru* esetében a *fesz mérő* a közhasználatú szabatos fordítás, a *nyomásmérő* jó magyarázó szinonimának, de miért mondjunk „higanymanométer“-t, sőt még „gázmanométer“-t is? Véleményem szerint nagyon hasznos lett volna, ha — a nevelő jelleget kidomborítandó — a szerzők külön betűtípussal kiemelik azokat a szinonimákat, amelyek használata mind nyelvészeti, mind műszaki szempontból a legkívánatosabb.

Ami az összetett szavak egybe- vagy különírását illeti, rendkívül sok a szótárban a tisztázatlanság. A nehézség oka az, hogy egyrészt a magyar műszaki kifejezések leginkább a német nyelv hatása alatt születtek, s ebben a nyelvben minden összetett szót *egybeírnak*; másrészt román műszaki fogalmakat kellett magyarrá fordítani, a román nyelvben pedig mindent *különírnak*. A szótárírók a két változat között ingadoznak, és a szókapcsolatok írása közel száz helyesírási szabályunk ellenére sem egységes. Én határozottan egybeírás párti vagyok, s nagyon hasznosnak tartanám, ha nyelvészeink legalább a műszaki nyelv területére

kimondanak a szókapcsolatok egybeírásának szabályát. Csak így kerülhetnek el az olyan visszasságokat, mint hogy a *keskenyfilmet* egybeírjuk, a *színes filmet* viszont külön; és akkor a „színes” filmbemutató” esetén a film *színes-e* vagy pedig a bemutató? Az előbbi, mert a kétséget elkerülendő, a helyesírási szabály ilyenkor megengedi a *színesfilm* egybeírását. Ugyanez a helyzet a *könnyűfém*, illetve a *sárgaréz* esetében.

Az igazság persze az, hogy méltánytalan lenne a szerzőket hibáztatni mindazért a sok tisztázatlanságot s az idegen szavak hanyag és megokolatlan használatáért, amely ma a magyar műszaki nyelvet jellemzi. A nyelvészeti tudományos tevékenységnek a műszaki nyelvre való fokozottabb kiterjesztése, a műszaki nyelv területén való „rendcsinálás” csak a *nyelvészek és a műszakiak széles körű összefogása révén* valósítható meg. Bíráló megjegyzéseim célja egyrészt az ösztönzés erre az összefogásra, másrészt az, hogy a következő szótárak összeállításánál, az érdemlegesnek bizonyuló javaslatok figyelembevételével, a tisztázandóknak legalább egy kis része tisztázódjék.

Ami a szótár *hasznosságát* illeti, megítéléséhez abból kell kiindulnunk, hogy a szerzőknek rendkívül nehéz feladatuk volt. A műszaki életben a közhasználatú szakszók és -fogalmak száma kb. félmillióra becsülhető. A nemzetközi szótáriróda-lom gyakorlatának megfelelően mind a romániai, mind a magyarországi két-nyelvű szótárak ebből a félmillióból csupán 150–200 ezer címszót tartalmaznak. Kivétel talán csak a nagy angol–oros szótár 500 ezer címszavas terjedelmével.

A szerzőknek tehát az volt a feladatuk, hogy a gyakorlat által nagyjából már kiválasztott 200 ezer címszóból úgy válogassanak ki 25 ezret, hogy ezzel megvalósulhasson a szótár előszavában is megfogalmazott céljuk: „megkönnyíteni a magyar anyanyelvű olvasó számára a román nyelvű műszaki szakirodalom megértését és megismerését.” Meg kell állapítanom, hogy a válogatás jól szolgálja a kitűzött célt, amit elsősorban a szerzők rendkívül gazdag ipari és tanügyi tapasztalata tett lehetővé. Persze a kényszerűen kihagyott 175 ezer szóból bárki könnyen felsorolhat több százat, amelyeket véleménye szerint be kellett volna iktatni a szótárba. Én a szerzőkkel együtt vallom: az adott körülmények között a legésszerűbb válogatási elvnek azt kellett tekinteni, hogy a szótár révén leghamarabb a szakiskolák és az ipari líceumok tanulói és tanárai kapjanak „elsősegélyt”. Szándékosan használom az „elsősegély” szót, mert amint az elmondottakból is kitűnik, az összes igények kielégítéséhez legalább 150 ezer címszavas román—magyar műszaki szótárra van sürgősen szükség.

De ha már elsősegélyről szóltam, úgy érzem, jogos az az észrevételem, hogy az ipargazdasági vonatkozású újságcikkek és az ilyen jellegű hivatalos közlemények magyarra fordítása is legalább olyan mértékben rászorult volna a szótár-szerkesztők figyelmére, mint a szakoktatás. Ennek ellenére a szótárban nagyon kevés az ipargazdasági címszó. Hogy csak néhány nagyon gyakran használt „hiány-címszót” említek: *indicator, indice, coeficient de utilizare, manoperă, producție netă, producție globală, autoutilare, fonduri fixe* stb.

Befejezésül szeretném hangsúlyozni, hogy nem egy akármilyen román—magyar műszaki szótár megjelenését ünnepeljük, hanem az *elsőét*. Szerencsénkre ezt nagy tudású szakemberek hozták létre, akik az iparágak jelölésében is a nagy-szótárak rendszerét alkalmazták, és általában az egész szótárt úgy építették fel, hogy abból ki lehessen fejleszteni majd a következő nagy szótárakat. Munkájukért mondjunk köszönetet a szerzőknek, kívánjunk nekik sikert a soron lévő magyar—román műszaki szótár összeállításához, s kérjük meg őket arra, hogy a bukaresti Műszaki Kiadó által már tervbe vett 150 ezer címszavas román—magyar műszaki szótár létrehozásához is adják hozzá tudásukat és azt a közösségi felelősségérzetet, amelynek nagyszerű bizonyítékát a romániai magyarság és az egész magyar nyelvű műszaki világ jelképes asztalára tették.

Tenkei Tibor

Szükség volt rá

Rövid hozzászólásomat visszatekintéssel kezdem, éspedig a romániai műszaki irodalom háromnyelvű, román—magyar—német műszaki kiadványainak megjelenésére. Ezt hárman írtuk, Bíró András és Killmann Viktor kollégáim meg én. A szótár példányainak gyors elfogyása bizonyítja, hogy a Kriterion Könyvkiadó helyesen ítélte meg az idők szavát: szükség volt rá. Kár, hogy a második lépés ezen az úton, a ma itt szóba került román—magyar műszaki szótár hosszú hat évre követte az elsőt.

A kezdeti háromnyelvűségről kétnyelvűség lett: új szótárunkból kimaradt a német nyelv. Miért? Köztudott, hogy 1966-ban és 1971-ben megjelent két vastag kétnyelvű műszaki szótár, a német—román 130 000 címszóval és a román—német 160 000 címszóval. S ne feledkezzünk meg az 1963-as kiadású, 26 000 román címszót tartalmazó poliglott műszaki szótárról sem, amely magyar nyelvű szókincset is tartalmaz. Sajnos, e szótár második kiadásából hiányzik a magyar nyelv, tehát kiesik tárgyalásunk köréből. Az idézett szótárak egyébként nagy terjedelmük miatt nem alkalmasak kézikönyv-használatra, és a poliglott szótár ráadásul nem közlő szinonimákat, ami nagy hátrány. A rendelkezésre álló német—román és román—német szótár fölöslegessé tette, hogy újabb háromnyelvű szótárt jelentessünk meg — ezzel viszont lehetővé tették azt, hogy kétnyelvű szótárunk címszóanyagát jelentős mértékben megnöveljük: 5000 címszóról 23 000 címszóra, anélkül hogy a kötet nagysága alkalmatlanná tette volna annak mindennapi használatát műszaki középiskolai tanulók, műszaki egyetemi hallgatók, technikusok, szakmunkások és mérnökök részére.

Hadd szögezzem le, hogy a román—magyar és a jövőre megjelenendő magyar—román műszaki kézikönyvtárak terjedelme távolról sem fedezi a teljes szószükségletet. De ezt a sürgős problémát nem mi vagyunk hivatva megoldani.

A háromnyelvű szótár három szerzője nem azonos a kétnyelvű szótár három szerzőjével: az időközben elhunyt Killmann Viktor professzor helyett Jenei Dezső főmérnök lépett sorunkba, aki tökéletesen bírja a román műszaki nyelvet, és hármunk közül a legszélesebb körű gépészmérnöki gyakorlata van. [..]

Az új „hármast” — Bíró András, Jenei Dezső és én — az előtt a feladat előtt álltunk, hogy az adott kiadói keretek között (mintegy 600 oldal) a magyar nyelvű technikusnevelés új feladatainak teljesítéséhez nyújtsunk segítséget. Tudjuk, hogy a magyar nyelvű műszaki oktatás jogát minden fokon biztosítják az ország törvényei, és a technikusnak induló romániai magyar anyanyelvű ifjúság létszáma költségvetésileg is lehetővé teszi ennek a megvalósítását. Hogy a működő és megalakítandó magyar nyelvű műszaki középiskolai részlegekben a románul tanult mérnökök magyarul adhasanak elő, ahhoz magyar nyelvű könyvek és megint csak könyvek kellene: gyakorlatilag — új könyvek helyett — a kitűnő román tankönyvek magyar fordításai és megfelelő szótárak. A szakmunkási (középiskolai), almérnöki és mérnöki tankönyvek és jegyzetek megírása a következő fejlődési szakasz feladata, de erre is idejében gondolnunk kell, hogy ne késsünk el, mint most a műszaki középiskolai tankönyvek kiadásával.

Mérlegre teszem újra a sokszor hallható kérdést: nem jó a románul jól végzett magyar szakmunkás, technikus, mérnök? Ezt senki sem állítja. De kétségkívül jobb, ha ez a szakmunkás, technikus vagy mérnök anyanyelvű műszaki kultúrával rendelkezik. Persze, senki sem vonja kétségbe, hogy az anyanyelvű műszaki kultúra később is megszerezhető, a román nyelvű tanulmányok befejezése után vagy közben, ha rendelkezésre állnak a megfelelő szakfolyóiratok és szakkönyvek. Köztudott, hogy magyar ifjúságunk román nyelvismerete ma már nem probléma. A magyar nyelvű műszaki oktatás és könyvkiadás tehát semmiképpen sem csökkenti a magyar dolgozók, szakmunkások és értelmiségiek bevalását és érvényesülését az ország bármely részében. Ez a dolog egyik oldala. Nem kevésbé fontos a másik oldal: az, hogy a mai technika világában, amikor az országos és a nemzetközi szabványok a technikustól hallatlanul pontos meghatározások ismeretét követelik meg, a fogalomalkotás, a kifejezés és a közlés területén az anyanyelv alapján lehet a legkönnyebben, leggyorsabban és legpontosabban tájékozódni. Tehát a legrövidebb, legkönnyebb és legpontosabb út a modern technika birtoklásához is az anyanyelven át vezet.

A jelenlegi gyakorlat — a román nyelven tanult mérnökök magyar nyelvű középiskolai előadásai — csak félmegoldás marad, ha az illetőnek nincsenek anyanyelvű műszaki ismeretei, és elég könyv sem áll rendelkezésére. Magyarul tanult

mérnökök nélkül tehát nehezen elképzelhető az alapos, versenyképes magyar műszaki középszintű oktatás; a kettő szoros összefüggésben van egymással.

Ezekben a nagy jelentőségű problémákban akar segítséget nyújtani a mi román—magyar és az ezt jövőre követő magyar—román műszaki kézisztárunk is.

Rohonyi Vilmos

Román—magyar műszaki szótárunkról

A nem anyanyelven írt műszaki könyvek megértésében jelentős szerepet töltenek be a műszaki szótárak. Ilyenek mostanában egyre gyakrabban jelennek meg, úgyhogy nyugodtan beszélhetünk *műszaki szótárirodalomról*. A szótárak nagyságrendjére a címszavak száma jellemző. Eddig a legnagyobb az orosz—angol és angol—orosz műszaki szótár, amely több mint félmillió címszót tartalmaz.

A műszaki fogalmak minden nyelv szókincsének — szavak és kifejezések halmazának — igen kompakt részhalmazát alkotják. A különféle nemzetek műszaki szókincsének nagyságrendje, ipari fejlettségük hasonló szintje mellett, körülbelül azonos. A műszaki szókincs nagysága tehát valamely nemzet ipari fejlettségének is tükrö. A magyar nyelv például több mint 400 000 műszaki szót és kifejezést ismer — s könnyen belátható, hogy ezek szakterületekre differenciált elsajátítása csak módszeres tanulás útján lehetséges.

Tapasztalati tény, hogy egy ország szoros bekapcsolódása a világgazdaság vérkeringésébe magával hozza a nyelvi közvetítés szükségességét. E következmény fontosságát Románia illetékes fórumai is felismerték, s gyorsan és rugalmasan jelentették meg a nagy műszaki szótárakat: az angol—románt, a francia—románt, a német—románt, az orosz—románt, majd ezeknek a fordítottjait. Elkészült a poliglott műszaki szótár is, első kiadásában román, orosz, német, francia, angol és magyar szókinccsel; a második kiadásban a magyar nyelvet a spanyollal cserélték fel. A külföldi műszaki irodalom felfutása egyfelől, a lemaradás gyorsabb felszámolásának igénye másfelől poliglott szakszótárak kiadását eredményezte a legfontosabb műszaki ágakban (elektronika, elektrotechnika, távközlés, gépgyártás, hőtechnika, bányászat, közlekedés, élelmiszeripar, kohászat).

A hazánkban megjelent műszaki szótárak nagyságrendjére jellemzők a következők: egy-egy általános műszaki szótár 120 000—140 000, az általános poliglott műszaki szótár 30 000, egy-egy poliglott szakszótár 4000—5000 címszót tartalmaz.

A *Kriterion Kézikönyvek* sorozatban ez év közepe táján megjelent román—magyar műszaki szótárunk célja — amint Rohonyi Vilmos is mondotta — megkönnyíteni a magyar anyanyelvűek számára a román műszaki irodalom megértését. Nagyságrendje a kis szótáraké: 23 000 román címszót és ezek megfelelőiként több mint 30 000 magyar kifejezést tartalmaz. A magyar műszaki irodalom használta 400 000 szóból és kifejezésből tehát csak a legjellegzetesebbek felvétele volt lehetséges — az elektrotechnika és az elektronika, a gépek és a gépgyártás, a vegyészet és a vegyipar, a kohászat, az ásványtan és a bányászat, a kőolajipar, a könnyű- és az élelmiszeripar, a szállítás és az ipargazdaságtan tárgyköreiből. A szavak és kifejezések szakszortosítása révén a szótár áttekinthetőségét és használhatóságát igyekeztünk növelni.

A szótár szűk kerete, a válogatás kényszere sok szorongást okozott a szerzőknek. Tudjuk, hogy sok fontos és gyakran használt fogalom maradt ki a szótárból, és be kell vallanunk, hogy bármennyire tudományos igénnyel próbáltunk is válogatni, az eredmény bizonyos szubjektívizmusnak és kísérleti jellegnek, valamint a statisztikai véletlen törvényének van alávetve.

A szótár román és magyar szókincsét igyekeztünk az élő román és magyar műszaki nyelvhasználatnak, az érvényben levő szabványoknak és a korszerű műszaki tankönyvek — egyetemi és középfokúak — terminológiájának megfelelően felépíteni. Ennek eredményeként reméljük, hasznát veszik mind a magyar nyelvű műszaki szakiskolák és ipari líceumok tanulói és tanárai, mind pedig a főiskolák magyar anyanyelvű hallgatói — bár korlátozott terjedelme miatt a szükséges szókincsnek csupán egy részét tartalmazza. Épp ezért fontos volna a megkezdett munkát folytatni, és egy 120 000—140 000 címszavas román—magyar és magyar—román műszaki szótárt szerkeszteni, amelynek a szókincsé elég volna ahhoz, hogy

a műszaki tudományok román irodalmát a magyar anyanyelvűek is megismerhessék.

A román műszaki irodalom és könyvkiadás igen jelentős fejlődésen ment át. Egyik nagy erénye, hogy figyelemmel kíséri a világ műszaki könyvkiadásának eredményeit, s a lehetőségekhez képest gyorsan közreadja azokat a műveket, amelyek a hazai iparfejlesztés és szakemberképzés szempontjából fontosak. Ha pedig szakembereink birtokában vannak a korszerű technológiai és munkaszervezési ismereteknek, ha lehetőségük nyílik gyorsan és áttekinthető formában megkapni a tervezéshez, gyártáshoz és ellenőrzéshez szükséges adatokat, akkor ez az ipari termelés kultúrájának növekedéséhez vezet: jobban felkészült, szélesebb látókörű szakemberek hatékonyabb, gazdaságosabb termelési folyamatokat szervezhetnek. Mindez ugyanakkor serkentően visszahat a műszaki irodalomra: a termelés fokozott követelményei arra ösztönzik a szakembereket, hogy állandóan gyarapítsák ismereteiket, különben nem tarthatnak lépést a fejlődéssel.

Több könyvre és többféle könyvre, árnyaltabb tematikájú kiadványokra van szükség. A vázolt kölcsönhatások létrehozta igények napjainkban egyre differenciáltabbá válnak — nem kerülhet azonban háttérbe a szintézis sem, az áttekintés lehetősége, ami elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a különféle szakmák érintkezési pontjait a szakember érzékelhesse. Bármilyen sokrétű is az ipar, egyes ágai között szoros az összefüggés, az ipart tehát mindig mint *egészet* kell fejleszteni, belső arányait szem előtt tartva. Mindez nem mond ellent a szelektív iparfejlesztés követelményének, sőt kiemeli annak fontosságát, hogy a hazai adottságoknak legjobban megfelelő ágazatok fejlesztésére összpontosítsuk anyagi és szellemi erőinket.

E gondolatok jegyében végeztük a szótárszerkesztés munkáját — s nemcsak mi szerzők, hanem lektoraink is: Csák László és Szász Lőrinc, a Babeş—Bolyai Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének munkatársai, Pallos István volt műegyetemi tanár, valamint Hatházy Ferenc és Dávid Gyula, a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének tagjai. Tanácsaikkal, segítségükkel mindannyian hozzájárultak ahhoz, hogy munkánkat véghezvihessük.

Amint a szótár előszavában is rámutattunk: a legnagyobb nehézséget a szókapcsolatok és -összetételek írása — az egybe- és a különírás kérdése — okozta. Magyar nyelvterületen a műszaki irodalomban nemegyszer találkozunk az egységes helyesírási szabályoktól eltérő írásmódokkal éppen a szóban forgó vonatkozásban. Műszaki folyóiratokban, könyvekben, sőt szótárakban is mindinkább érvényesülni kezd az ún. jelentéssűrítő összetételek — önálló műszaki fogalmak — egybeírása. Tekintettel azonban arra, hogy ez az irányzat még nem szabály, nyelvész lektoraink és kiadói szerkesztőink véleményének engedve itt nem alkalmaztuk.

Az egységes magyar műszaki nyelv érdekében az effajta kérdések végleges megoldását egy olyan alapos szakmunka biztosíthatná, amilyen például *A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai* című kiadvány. Ilyen munka még nincsen, de szerkesztése nem várthat magára túl sokáig.

Nem mentséget keresünk a magunk számára, amikor emlékeztetünk arra, hogy *tökéletes* szótárt nem ismer a tudománytörténet. De a tökéletesség felé törekedni kötelességünk, s éppen ezért szívesen fogadunk minden olyan megjegyzést (így Tenkei Tibor elhangzott kifogásait is), amelyek az esetleges új kiadások vagy bővített átdolgozások során hozzájárulhatnak műszaki szótárunk jobbításához.

Jenei Dezső

Az 1979. október 19-i Korunk-délelőttön elhangzott szövegek rövidített változata.

Az einsteini világkép

Bátran mondható ez az év Einstein-évnék: a korszakos jelentőségű fizikus születésének századik évfordulója alkalmával egymást érték és érik a tudományos szimpozionok, s egyre több vele kapcsolatos meg- és visszaemlékezés, tudományos újraértékelés lát napvilágot. A méltatások árhullámát a hazai magyar nyelvű sajtó, a tévé magyar adása is tisztessen gyarapította.

A jubileumi év vége felé — úgy véljük — nem érdektelen még egyszer visszatekinteni egy olyan ember eszmevilágára és egyéniségére, aki talán még ma sem értékelhető reálisan a maga teljes egészében és nagyságában.

Nem ritka jelenség, hogy az elvont tudományok művelőinek neve életükben csak a szakmabeliek szűk tábora előtt ismert. Munkásságuk kulturális és társadalmi jelentősége csak évtizedek múltán válik mások számára is felismerhetővé, majd mindenki előtt nyilvánvalóvá. Mindez nem mondható el Albert Einsteinról, akinek neve nemcsak ismerős a huszadik század minden művelt embere számára, de tiszteletet ébresztő is, s akinek munkássága századunk talán legádázabb tudományos vitáit robbantotta ki. Einstein neve ma már szimbólum: a diadalmas emberi értelem szimbóluma.

Tudományos munkássága, kiváltképp a relativitáselmélet iránt mutatott érdeklődés nem kevesebb, mint ötven éve élénk szellemi mozgásban tartja a művelt világot. S ez az érdeklődés napjainkban sem csökken, annak ellenére, hogy Einstein elmélete ma már klasszikus tudománytörténeti értéknek számít.

Ismert jelenség, hogy a természettudósok gondolatvilága és életműve — általában — nincs olyan szoros és elsődleges kapcsolatban életkörülményeikkel és egyéniségükkel, mint az írók, művészek esetében. A természettudós személyisége többnyire az általa alkotott mű mögött marad, hiszen ez végeredményben az alkotás, a tudományos igazság felfedezése szempontjából érdektelen is. Einsteinnal más a helyzet. Munkássága a fizikai világképet gyökereiben érintette, s korunk tudományában játszott szerepe oly nagy, hogy az érdeklődés eredményein, megálatapításain túl kiterjedt személyére is.

Tudományos munkásságának kezdete a huszadik század első éveire esik, s e periódus nemcsak a politikanak és a művészetnek, hanem a filozófiának és a természettudományoknak is változásokat hozó, mozgalmassá időszeke. A századfordulón született — vagy újrászületett — a felismerés, hogy az anyag atomokból áll; a század első évtizedének fizikája az atomok mozgásával próbált minden hőtani és kémiai folyamatot megmagyarázni, s az atomok átalakulásaként értelmezte a radioaktív bomlást. Lassan azonban kezdett nyilvánvalóvá válni e fogalmak válsága; kérdés, hogy a fizikai jelenségek sokkal bonyolultabbak, hogysem értelmezésük beérhetné az atomok pusztá létével és átalakulásával.

Talán Einstein ismerte fel először, hogy a kvantumok nemcsak egy specifikus anyagfajta jellemzői, hanem egy olyan új törvénynek is a nyomára vezetnek, melynek érvényességi köre vetekszik a klasszikus fizikáéval. E megállapítás alapján Einsteint a kvantumelmélet megalapítóinak sorában is előkelő hely illeti meg. A Nobel-díjat atomfizikai kutatásaiért, nevezetesen a fényelektromosság magyarázatáért kapta. Mégis ma Einstein nevével hallva nem az atomfizika vagy a foton, nem az Einstein-Bose-féle statisztika vagy fizikusunk sok érdekes kísérlete jut eszünkbe; amivel a köztudat elválaszthatatlanul összekapcsolja nevével, az a relativitáselmélet.

Századunk első éveit az új természettudományos ismeretek áradásától lázas évek, s ebbe a legizgalmasabb korbá „robbant be” Einstein közleménye a *mozgó testek elektrodinamikájáról*, melynek megjelenését a relativitáselmélet születésének tekinthetjük. A tér és az idő struktúrájának e forradalmian új elmélete — a speciális relativitáselmélet — egy csapásra ismertté tette Einsteint, aki ezután tizenhárom évi intenzív kutatómunka eredményeként állította fel, illetve dolgozta ki az általános relativitáselméletet. Ez a legnagyobb tudományos teljesítménye, s világhírének forrása és mai napig szilárd alapja. Ma azonban már tudjuk, hogy Albert Einstein hatása gyakorlatilag a fizika összes ágában érezhető.

Szakkörökben és laikus körökben gyakran felmerül az a kérdés, hogy noha kortársa volt több ismert, nagy fizikus, mégis miért Einstein személye izgatta leginkább az érdeklődőket. Erre a legtömörebb válasz az lehetne, hogy ő nemcsak korának vezető fizikusa volt, hanem különös, sőt furcsa személyiség is — az volt mind az alacsony kuriózumok szintjén, mind pedig abban, hogy eredményei

a fizika terén rendkívüli hatásúknak bizonyultak, nagyságrendekkel szárnyaltak túl minden más korábbi eredményt.

Nem célunk itt az einsteini életmű bemutatása. Ehelyett tekintsük át fizikusunk világnézetét egy egységes einsteini világnézet felvázolása szándékával.

Az einsteini gondolatvilág — annak ellenére, hogy munkássága csak a fizika kérdéskörére korlátozódik — valahol a filozófia és a fizika metszéspontjában helyezkedik el. Bár ő maga sohasem kísérletezett olyan fogalmakkal, mint a tér és az idő, fizikán túlmutató értelmzésével, az alapkérdéseket érintő kutatásai akarva-akaratlan közvetlen kapcsolatba hozzák a filozófiával.

Tudott dolog, hogy a relativitáselmélet nem egy mély, az általános természet-szemléletet, sőt a világnézet egészét is érintő problémát vet fel. Elsősorban a tér és az idő mibenlétére kell itt gondolnunk, illetve a dolgok, események tér- és időbeliségének komplex problematikájára. A klasszikus fizikával ellentétben a relativitáselmélet a világot nem a háromdimenziós térben elhelyezkedő dolgok halmozásának tekinti, amelynek állapota időben változik, hanem egy négydimenziós *eseményvilágnak* — vagyis az objektív anyagi világ alapvető eleme nem a mechanikai test, amelynek állapota időben változik, hanem az *esemény*.

Einstein maga sohasem próbálta vitatni a filozófia jelentőségét a természettudományokban, sőt nemegyszer rámutatott a közöttük fennálló kölcsönhatásokra. Nem jutott el azonban addig a felismerésig, hogy minden bölcelet alapkérdése a tudat és a lét viszonyának a problémája, s — talán emiatt — képtelen volt eligazodni a filozófiai irányzatok útvesztőiben.

Egyébként a fizikát eszközként használta a valóság „megfogalmazásához”. Laue észrevétele szerint a relativitáselmélet négydimenziós tere Einstein számára nem valamilyen matematikai találmány, hanem minden fizikai jelenség alapját képező realitás. Ennek alapján Einstein materialistának tekinthető, ami abban is kifejeződik, hogy minden fizikai elmélettel szemben bizonyos követeléseket támasztott, amelyek értelmében az elmélet nem mondhat ellent a tapasztalati tényeknek. „Az elméletek premisszáinak természeteknek és logikailag egyszerűeknek kell lenniük” — vallotta meggyőződéssel.

Gondolkodásából ugyanakkor nem hiányoztak az idealista vonások sem — s ezek olykor erősebbeknek bizonyultak materialista alapfelfogásánál. Ez azzal magyarázható, hogy intellektuális fejlődésének egy fontos, fogékony szakaszában találkozott kora polgári filozófiai irányzatának egyikével: Mach pozitívizmusával. Mach szerint — kissé egyszerűsítve — a világ nem más, mint az érzetek komplexuma, s a tér és az idő nem más, mint érzetsorok rendszere. Mach nézetei mély hatást gyakoroltak a fiatal Einstein gondolatvilágának fejlődésére, amit ő maga sem tagadott, bár később egyre határozottabban elszakadt a machizmustól, sőt, szembe is fordult vele. Munkásságának alapos és mélyreható filozófiai elemzésére volna szükség ahhoz, hogy megállapítsuk a machizmus gondolatvilágára gyakorolt hatásának erősségét, s hogy eldönthessük: a tér és az idő analízisének során Einstein bölcselileg csak felszínes megfogalmazásokig jutott-e el, vagy ezek lényegét is sikerült megfogalmaznia. Egy mindenesetre tény: a fizikai törvényeket Einstein többnek tekintette megfigyelések pusztá kombinációjánál. Szerinte a fizikai törvények térben és időben olyan realitást írnak le, amely tőlünk független, s ő maga hitt ennek a realitásnak, a világnak, tudatunkon kívüli, objektív létezésében.

Einstein végeredményben nem volt és nem is lehetett machista, annyira határozottan vallotta a tudattól független világ létét. Sokan *naiv materialistának* tartják, bár később az ún. koppenhágai iskola éppen materialista alapról támadta fizikusunk kvantummechanika-értelmezését.

Filozófiai „ars poeticáját” Einstein maga nem sokkal hetvenedik születésnapja előtt írt önéletrajzában fogalmazta meg. Eszerint a természettudósnak egyetlen hagyományos filozófiai rendszerhez sem szabad teljesen lecsatlakoznia; ha ily módon lekötne magát, ez korlátozná önálló fogalmi rendszere kialakításában. Einstein tehát tisztában volt azzal, hogy világnézete eklektikus, hogy különböző — sőt olykor merőben ellentmondó — filozófiai irányzatok keveréke, s ezt nem tartotta hibának. Gondolatvilágában dialektikus materialista elemek is kimutathatók, de következetes materialistának éppen úgy nem mondható, mint következetes idealistának. Ha írásai tanulmányozása elvezet minket e tény megállapításához, érthető fenntartással élünk majd minden olyan próbálkozással szemben, amely egységes világszemléletet tulajdonít Einsteinnak.

A polgári természettudósok túlnyomó többségéhez hasonlatosan Einstein nem filozófus, sőt még csak nem is filozófiailag rendszeresen képzett tudós volt; polgári társadalomban élő *fizikus volt*, s így nem meglepő, hogy filozófiai nézeteit illetően nem lehet szisztematikusan egységről beszélni.

Egy tudós igazi arcát utókora számára nem a fényképek, életrajzi adatok és

Sipos László rajzai

anekdoták adják össze (Einsteinről rengeteg anekdota kering még ma is), hanem tudományos alkotásai összessége. Fizikusunk tudósi lényét három legnagyobb alkotása: a fénykvantumok elmélete, a speciális relativitáselmélet és az általános relativitáselmélet jellemzi. E roppant horderejű művek fényében aztán természetesen érdekessé válnak élete apróbb mozzanatai is, amelyek emberközelségbe hozzák alakját.

Einstein egyéniségének valódi képe talán csak akkor rajzolódik ki előttünk pontosan, ha abból indulunk ki, mennyire „magányos” volt a tudomány területén, s ez egész személyiségfejlődését mennyire élenként befolyásolta. Ameddig a relativitáselméleten dolgozott, nem értették; mire azt megértették, s el is fogadták, őt már az egységes mezőelmélet foglalkoztatta, ami megint csak kívül esett az általános érdeklődésen, így Einstein életében közte és az ifjabb fizikusok közötti szakadék mind szélesebbé vált. E körülmények bizonyos befeléfordulásra, sajátos gondolkodásmódra kényszerítették, s ez köznapi viselkedésében is megmutatkozott.

Egyénisége a maga teljességében előttünk már csak a munkatársak visszaemlékezéseiből bontakozhat ki. Lánzos Kornél és Leopold Infeld visszaemlékezései kiváló példái ennek a „megörökítő műfajnak”. Tanúságuk szerint Einstein nem szerette a tekintélytiszteletet és a nagyképűséget, megvetette a hírnév utáni vágyakozást, közömbös volt az egyszerű emberi dolgok iránt, s néhány sajátos esettől eltekintve érzelmi alig kötődött valakihez. Mégis könnyed, vidám és jó humorérzékű volt. A gondolkodás és az érzelmek felületessége ellenérzést váltott ki belőle. Politikai nézetei sokkal határozottabbak voltak, mint a bölcseletiek: következetes antifasiszta és békeharcos elveket vallott, s ezeknek megfelelően élt. Azon kevesek közé tartozott, akik egyszerűen képtelenek más tenni, mint meggyőződésükért minden kockázat ellenére bátran kiállni.

Élete egy tragikus hős sorsához hasonlítható, aki megélte ugyan a felfedezés gyönyörűségét, megkóstolta a népszerűség örömét — ugyanakkor azonban nem valószínű, hogy tudósi álmát: nem találta meg a világmindenség titkát megfejtő világegyenletet. Tudományos nagyságát a legeredetibben talán Thomas Mann fogalmazta meg: mindazok, akik maguk nem fizikusok, csak „sejthetik” e nagyságot.

Évfordulós gondolataim sorát, úgy érzem, nem zárhatom le anélkül, hogy meg ne kísérelnék választ adni arra: kicsoda is ma Einstein? A szakmabeliek számára már talán csak egy véget ért tudománytörténeti korszak képviselője, akinek eszméi forradalmat keltek, de nem annyira új kort nyitottak, mint inkább egy előzőt tetőztek be. Az egész művelt emberiség szemében azonban Albert Einstein a zseniális természettudós, a szellem fejedelme. Századunk vége felé haladva nyugodtan elismételhetjük mi is Börne szavait: „Meghalt egy férfi, és a század le fogja hunyni pilláit, mielőtt hasonló nagyságot látott volna.”

Jel Magyarózdon

Tisztelt falusfelei a Költőnek!
Kedves barátai a Költészetnek!
Jelt tenni gyűltünk össze.

Nem azért, mintha ez a hegyoldal s a szemközti meg lenn a völgy szűkölködnének jelekben. Itt fenn: elmúlt emberi életek jelei, a fejfák vesznek körül; ott lenn: a faluvá szerveződött emberi közösség húzta fel együvé tartozásának ezeréves keresztyén jelét, a tornyot. De ha eke vasa barázdát forgat a határban, ha ásó magágyat készít a kertben, réges-régi emberi kultúrák jelei kerülnek felszínre: opálpengék, pattintott kőszerszámok, cserépedények kisebb-nagyobb töredékei, bronz- és vaseszközök, római faragott kövek — mindmegannyi kézzelfogható jelei annak, hogy Eurázsia gazdag és szép művelődési öröksége a maga egyetemességében testálódott erre a falura. Nemkülönb ember voltunk legszebb jelei: a szavak és a belőlük formált versek is századok emlékezetét őrzik itt. Eppen Ő, akinek sírjára most jelt teszünk, gyűjtötte össze és nyújtogatta át a köznek megőrzésre e falu régi szavait, népköltészetét. — Mert maga is igazi jelteremtő ember volt, azaz költő.

Ezt a jelekkel behintett világot újjakkal gazdagította. A jelek létrejöttének igazi természetrajzát pedig abból tanulta meg, hogy miképpen lesz a búzamazgóból kenyér, s a szőlővenyige terméséből bor. A nagy földművelő kultúrák e két szent jele: a kenyér és a bor mindegyre visszatérő fogalom a költői műben.

Nemzedékek tapasztalata nyomán maga is izmaiban és csontjaiban érezte, hogy milyen nehéz a sorsa a szántó-vető embernek. A szántó-vetőből lett költő mégsem azért perlekedett múlttal és jelennel, merthogy szántani, vetni, aratni kell, hanem azért, hogy e munkát ne csupán verejtékes kín kíséresse — apassza a munka a gondot, s teremjen nyomában megelégedettség.

Ő belülről érzekelte, hogy történelmileg időszerütlenné vált egy sok száz esztendő életforma.

Elhagyja a falut, de nem vesz tőle végbúcsút.

Föld és ember örök egymásrautaltságának a titkát kutatja.

Tudni akarja, hogy milyen eredménnyel egyezkedett a szántóvető a földdel, milyen közösséget hozott létre a földművelő életforma, erkölcsben, művészetben — jelek alkotásában — mit gyöngyözött ki magából a falu népe.

A sok felmerülő kérdésre aztán élettapasztalatával emígyen válaszol:

nem kell elhagyni a földet, nem kell elfutni a faluból;

a civilizációt és a kultúrát kell idehozni a faluba;

a nyomort, butaságot, tudatlanságot kell száműzni.

Anyagi jólét, szépségekben gazdag kultúra a jövőben csábossá teheti a falusi életet, ami természetesen már nem lesz azonos a hajdanival, de megmenti a régi falu minden közösségi értékét.

El tudott szakadni a régi falutól, de vissza is talált hozzá. Őreg napjaiban dolgos évszakokat töltött itt: falumonográfiát írt és verseket. S közben leste, hogy van-e erő a megmaradásra: születnek-e gyermekek, jelt ad-e reggelente az iskola csengője, himez-e jegykendőt az eladó lány, dalolnak-e vasárnap estefelé az özszeresreglett legények, őrzi-e sajátos báját a marasmenti tájnyelv?

Magyarózd örömeről és gondjáról versekben tudósított, s ahogy teltek az évek, egyre több jelt rakott elének belső lelkivilága visító csendjéből.

Ennyi jel között — kérdezhetjük — mi értelme ennek az újnak?

Mit lássunk abban, hogy a család kegyelete és a szobrászművész ugyancsak jelteremtő készsége ékes kövel jelöli azt a helyet, ahol a költő megtiport teste elvegyül a szülőfölddel?

A sok jel között, e jeles helyen, emlékeztessen ez a kő a költő és faluja együvértartozására!

Emlékeztessen ez a kő a versre!
Hirdesse a költészet örökéletét!

Demeter Salamon

Móduvának szép tájaind

Lakatos Demeter kezd belekerülni a szabófalvi népi emlékezet alakító közegébe. Mindaz, amit ő írt és szavalt, nagyon közel állt a folklórhoz, szinte a népköltészet geneziséét lephettük meg benne. Halála után öt esztendővel falubelije, Erdős-Szászka Péter éppen a Szamos-parti városban tartózkodott, gyakran jár erre, és Salamon Anikónak felidézte a szabófalvi népköltő életét és halálát. A vallo mást a kolozsvári *Igazság* egyik vasárnapi száma (1979. szeptember 23.) közölte irodalmi oldalán (amely a szűk terjedelem ellenére sem szokott elmaradni).

Ez az első írott tanúság arról, miként látta Lakatos Demetert egyik legjobb barátja. A falu is tudta róla, hogy a romani csögyár munkása verseket ír, egy időben még újságíró is volt a hajdani Kolozsváron. Magyar verseit a magyar lapok, folyóiratok közölték, kicsit kuriózumként is. Dsida Jenő pártfogolta, és közölte először verseit, ő intette, ne utánozzon más költőket, írjon „csángó verseket”, ilyeneket csak ő tud írni. Sorsa szerint odahaza román nyelvű szövegeit ismerték falubeli társai, ezeket szavallhatta a helybeli művelődési otthonban. „Mindig csak kacagtam, ollan szépen tudott ő pogocsálni, csinálni verseket — emlékezik most Lakatos Demeter mókázó ternészetére Erdős-Szászka Péter. — Aztán ha új jött fel a szcsénára, nem kellett, hogy besziljen, csak megvárta, fogja hogy mondjan, s már fogtak kacagni, me tudták, hogy pogocsás. Kacagott az egész világ.”

E rövid izelítőből is kitetszik, hogy Salamon Anikó betűhíven jegyezte le a szabófalvi nyugdíjas postás csángó-magyar tájszólását. Erdős-Szászka Péter maga is szokott írni, hozzálátott a szabófalvi csángó-magyarok krónikájához. A népi írásbeliség mai fokán paraszti emlékezők egész sora születik; éppen most állított össze belőlük Salamon Anikó egy szomorúan igaz kötetet (*Igy teltek hónapok, évek*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979). Erdős-Szászka Péter így, magánban beszélve érzékelteti igazán a szabófalvi csángók magyar nyelvét, gondolkodását, sutaságát és szépségeit.

Lakatos Demeter váratlanul ment el 1974 augusztusában. „Ullyan sok világ elgyűlt haza oda, hogy nem fért azon az utkán. Aztán mind mentek a templomhoz. Mind jöttek ki az utkákon, mind dzsültek, mind nagyult, nőtt meg e világ, az melik kisírte őt a temetőbe... Jártak onnat a sefuik, a gyárfabrikától, hol volt ő. Vótak azok is, mondták, hogy elkisértek, hogy jó ember vót ott. Aztán az embe- reknek, meliknek jó barátja volt, folytak a könyei. Aztán eltemették.”

Dsida azt írta volt Lakatos Demeter csángó versei fölé a kolozsvári újságban: „Láttátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk...”

Olvasom Erdős-Szászka Péter vallomását, és a *Halotti Beszéd* hangulata árad felém, miként Lakatos Demeter igazán jó, őszinte csángó verseiből. Pótolhatatlan érték lenne, ha nemcsak Erdős-Szászka Péter jószerént románul író krónikáit ismerhetnők meg a moldvai csángók sorsáról, de ilyen közvetlen magyar szövegeit is. Századok konganak fel a történelem mélyéből.

Salamon Anikónak folytatnia kellene ezt a faggatózást.

S hogy Demeterre fordítsam vissza a szót, halála után öt esztendővel, csak szomorúan tudok arra az örökké vidám — „pogocsás” — népköltőre gondolni, akinek életében soha nem sikerült egy vékonyka kötetet kiadnia magyar verseiből. Valami mindig közbejött... bizalmatlanság, balszerencse, zaklatás, papírhány, az élet hiánya.

Esztendők teltek el már attól is, hogy Kányádi Sándor ezt mondta róla: „Lakatos Demeter lényegében tájjellegű népköltő volt, olyan értelemben, ahogyan a naiv festőkről szoktunk beszélni. Lakatos Demeter hiába élt a két háború között, igaz, rövid ideig, az akkori Kolozsváron, hiába írta verseit írógépen, verselésének egészére az volt a meghatározó, hogy szabófalvi költő, ez pedig eleve az egzo-

tikumok közé szorítja őt, a verseivel együtt. Persze, ezt az egzotikumot is jobban kellene ismernünk, ezért látnám szívesen kötetbe gyűjtve Lakatos Demeter leg-sikerültebb írásait.“

Sok avatottal beszéltem Lakatos Demeter méltatlanul elmaradt kicsi kötetéről. Senki sem vonta kétségbe, hogy csakugyan ki kellene adni. Gondozó biztossan akadna. Költő és folklorista együtt; például éppen Salamon Anikó lehetne egyik. Úgy tudom — lehet, rosszul tudom —, hogy egy kötetkére való vers járt a Farkas Árpád kezében is, vagy éppen ott van nála. Halála ötödik fordulóján egy pillanatra jusson eszünkbe — miként az *Igazság* igen méltóan emlékeztetett rá — ez a különös sorsú, különös hangú, tragikus népköltő, egy szorongatott élet-érzés suta szavú énekese, és hátha végre mozdíthatnánk egyet... posztumusz kötetkéjén.

Olyan gazdagok vagyunk, éppen csángó-magyar vonatkozásban, hogy Lakatos Demeter örökségét egyszerűen eltékozolhatnók?

B. Csézy György

Szárhegy, közelről

Avagy: hogyan kapaszkodjunk sziklába

Évek óta hallom képzőművész barátaimtól, hogy Gyergyószentmiklós szomszédságában van egy elhagyott kolostor, abban (1974-től) nyaranta (augusztusban) művészeti tábort szerveznek, érdemes elmenni oda, szép a vidék, jó a hangulat, gyűlnek a „táborozók“ otthagytá alkotások, festmények, grafikák, szobrok (ez utóbbiak kint a szabadban, a kolostor melletti oldalban). Ahogy viszont telnek az évek, gyarapodunk ismeretekben és ismerősökben, de főként megismernivalóban, egyre nyomasztóbb a sokféle adósság. S bár ha a felelősséget egy viszonylag kis közösségért vállalja fel az ember, annál többfelé kellene eljutni, regisztrálni, másokkal is megismertetni a tényeket, lelkesíteni és vitatkozni, ébren tartani az összetartozás tudatát, ugyanakkor azonban magasra emelni az igényt, tudatosítani, erősíteni, kisajátíthatatlan konvertibilis valutánkat: a színvonalat mindenfajta munkában, azaz a sajátos értékteremtést. Kolozsvárról — némelykor úgy tűnik, nagyon távolról — nézve, Gyergyószárhegyben egyikét képzeltem az országsterze szaporodó, kellemes-hasznos képzőművészeti gyülekezőhelyeknek, egyszer majd ide is eljutok talán, nem sietős a dolog; akármennyit kontárkodjam is az utóbbi időben művészeti ügyekben, ez mégsem az én színpadom.

Aztán úgy hozta az idejé nyár, hogy London helyett Csíkszeredában hadakoztunk esővel és köddel. S ha már Csíkban járunk, átugrunk Gyergyóba is, éppen Szárhegyre, különösen hogy „idegenvezetőül“ a sokat emlegetett szárhegyi tábor igazgatóját, Zöld Lajost sikerült megnyernünk (aki civilben a *Hargitánál* újságíró-kodik, miután eljött Bukarestből, az *Iffjúmunkástól*, illetve az *Előretől*). Jó húszéves, elfelejtett ismeretséget eleveníthetek fel, amikor a csíkszeredai négyoldalas napilap szerkesztőségi folyosóján a rég nem hallott riporter keresetlen szavakban megnyilatkozó hangja csattan — alig merek belépni a gazdasági rovat helyiségébe. Még nem tudom, hogy a szárhegyi titok közelében járok, az elkövetkező öt percen csak annyi világos, hogy soförre, autósra akadtam; mert Zöld Lajost nem kell kérelni, ha Szárhegyről van szó, különben is naponta járt ki (saját kocsiján), a tábornyitást előkészítendő.

Mit jelent az előkészítés? És mit jelent a tábor? Zöld Lajos konokságú riporter kellene hozzá, hogy érzékeljük a részleteket. Mi, családi alapon turisták, egyelőre tudomásul vesszük egy ilyen autózás velejáróit: megállunk a faluban, mert Zöldnek be kell futnia az egyik portára, megnézni, esznek-e a tábor malacai. Majd néhány száz méter még, és behajtunk a „Barátság“ — „Prietenia“ táblák között a külső kapun. Az udvaron Lázár bácsi, a kolostor régi lakója, a kert gondozója, bent, a modern felszerelésű, ragyogóan tiszta konyhában két asszony szá-

mol be a dolgok állásáról, illetve haladásáról — Zöld Lajos ugyanis nem túrné meg az álldogálást, hajt, hajszol mindenkit, elsősorban azonban önmagát.

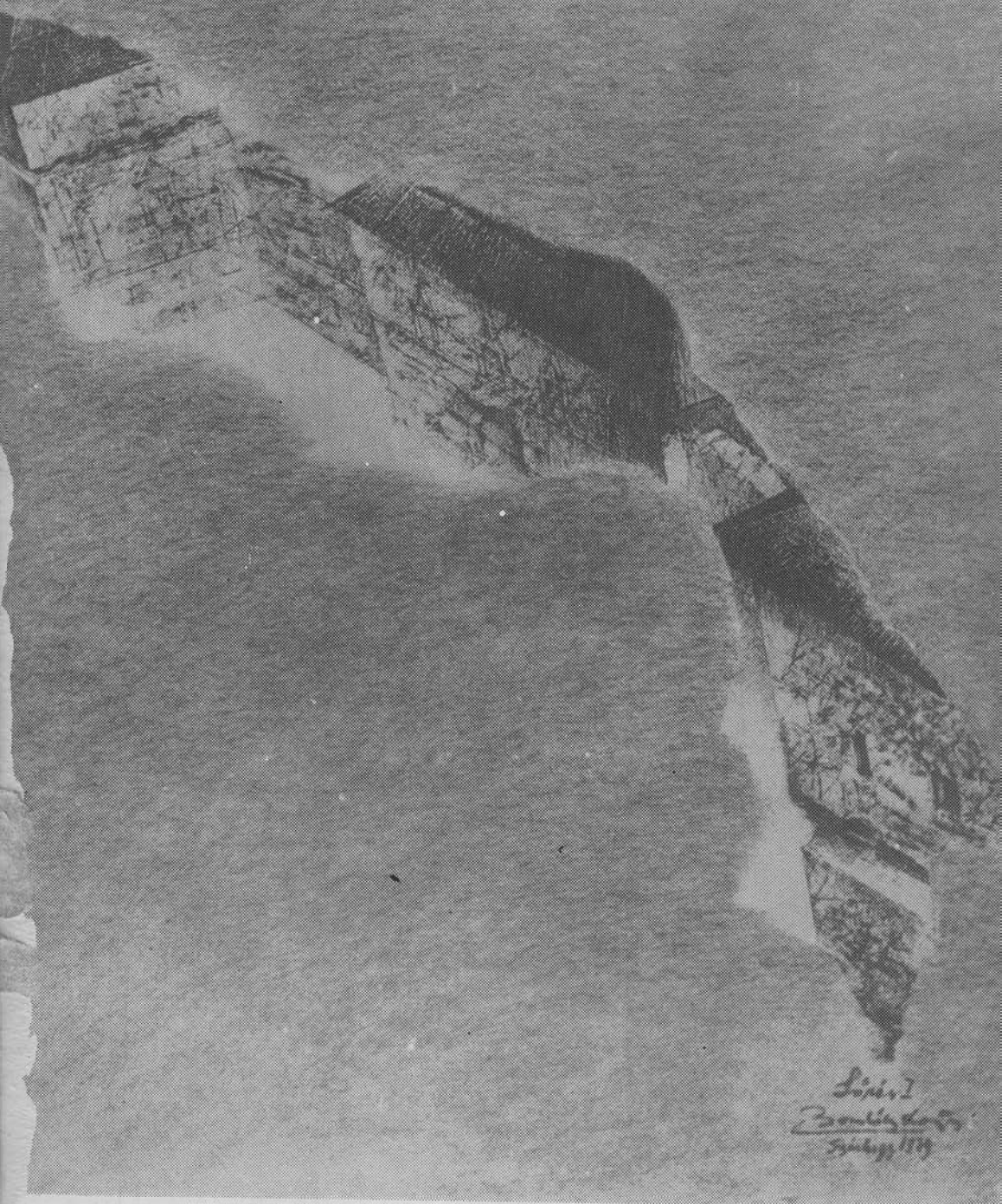
Az eredményt háborítatlanul szemlélhetjük, egyelőre üres a „tábor“: a kibérelt, (mondják) szinte romjaiból lakhatóvá, sőt kényelmessé, vonzóvá varázsolt kolostor, az otthonos hálósobák, a tágas ebédlő, a hosszú, varrottassal leterített asztal körül a faragott székek, a luxusszállónak is becsületére való fürdőhelyiség. Minden házilag készült, el egészen a csempekályháig. Ezt úgy kell érteni, hogy például a csíkszeredai néptanács épületébe bevezették a központi fűtést, Zöld Lajos megneszelte, hogy fölöslegessé válnak a kályhák, megszerezte a belegeyezést elszállításukhoz, s még mielőtt meggondolhatnák magukat az illetékesek, embereivel sajátkezüleg lebontotta és áthozta őket ide, a táborba. Egyebeket Gyergyóból szerzett be; mit honnan, annak ő a megmondhatója. Meg a szárhegyiek, akik féltő gonddal órködnek az újjáteremtett, összegyűjtött, most születő értékeken. (Újjászületett — kicsoda kiváló ötlet! — az öregek tanácsa, ők végzik a tábor gazdasági ellenőrzését.) Kihasználják persze a tábor lakóit is. Am soha rosszabb kizsákmányolást! A tavaly kezdeményezett népművészeti tábor résztvevői (akik a festők és szobrászok után, ősszel jönnek Szárhegyre, a környék falvaiból) faragták a díszes támlájú (kiállítási tárgynak is rangos!) ebédlői székeket, ők kovácsolták a karos vaslámpákat meg a kopogatókat az ajtókra (a kolostor műemlékként is újjászületett!), tőlük valók a reggelizéshez használt kerámiaacsapók — csak sajnos nagyon fogynak, emlékebe magukkal visznek egyet-egyet a képzőművészek; bosszankodik is az igazgató, persze, ilyenkor nem számítja, hogy mennyi egy festmény vagy szobor értéke, lebben kifejezve.

A „kizsákmányolás“ folyik itt vég nélkül. Mondják (maga sem titkolja), a táborigazgató a művészeknek sem nézi el a lazálást, sőt a rendelést sem szégyelli megfogalmazni: ilyen és ilyen témák, főként a helyi történelmi hagyományok megfestését, mintázását hajtja ki a befolyásolhatókból — de mint a falakon, illetve a szűkös raktárban található munkák és a szabadtéri gyűjtemény egyes darabjai mutatják, olykor művészileg is számottevő eredménnyel. (Zöld Lajos különösen a Kájoni-portréra és a Puskás Annát megelevenítő szoborra büszke.) A mennyiség mellett a minőség is indokolja a továbbgondolást, a merész terveket. Épülnek már az új műhelyek, műtermek. Lent, a kolostor alatt a szárhegyi Lázárok reneszánsz kastélya viszont még romokban áll (a restaurálás egyelőre abbamaradt), „idegenvezetőnk“ mégis úgy beszél a lovagtermi állandó kiállításról, mintha csak a tartóvasakat kellene felszerelni, a képeket felagatni.

Ködlöveg fantáziálását hallgatjuk tehát? A kolostor él, funkcionál, egy új kor szellemében, s elsősorban e táj emberei, a kisebb és nagyobb közösség érdekében. A „barátság“ itt nem jelszó. Ünnepi újságcikkek idézése helyett elég megkérdezni erről a tábor idei díszvendégét, a jövőre nyolcvanadik évébe lépő Aurel Ciupe mestert — aki nem díszvendégnek, hanem ugyancsak dolgozni érkezett Szárhegyre. És megkérdendők bukaresti festők, szobrászok meg az a lengyel művész, aki évről évre örömmel tér vissza Szárhegyre. Mellettük természetesen a csíkiak, háromszékiek, kolozsváriak, marosvásárhelyiek; ők nem most barátoknak a Maros és Olt forrásvidékével, a gyergyói havasokkal, egymással. De most találta állandó otthonra, itt nyílik alkalmuk évről évre közvetlen kapcsolatba kerülni a falu népével. Mert a szárhegyiek ma már nem botránkoznak meg a „szakállasok“ furcsaságain, köréjük gyűlnek, figyelik munkájukat, nyaranta visszavárják őket — s ami ennél is több, saját házukban is igénylik immár a képzőművészeti munkákat.

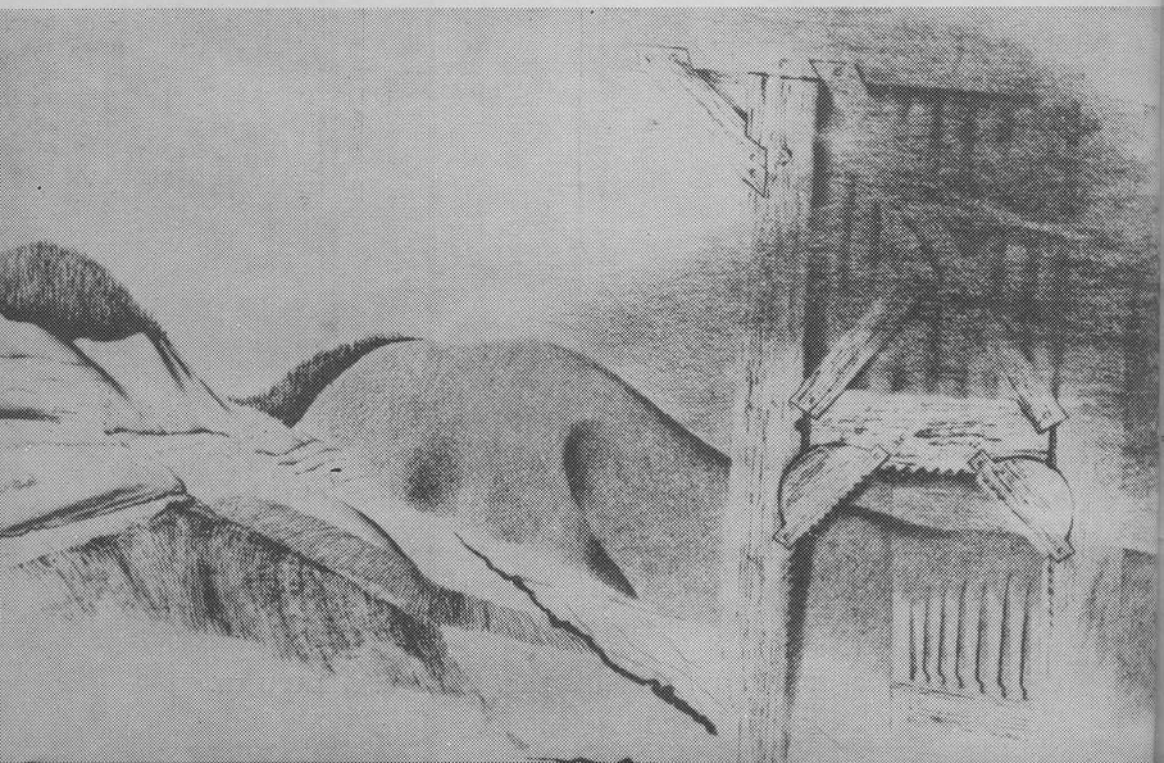
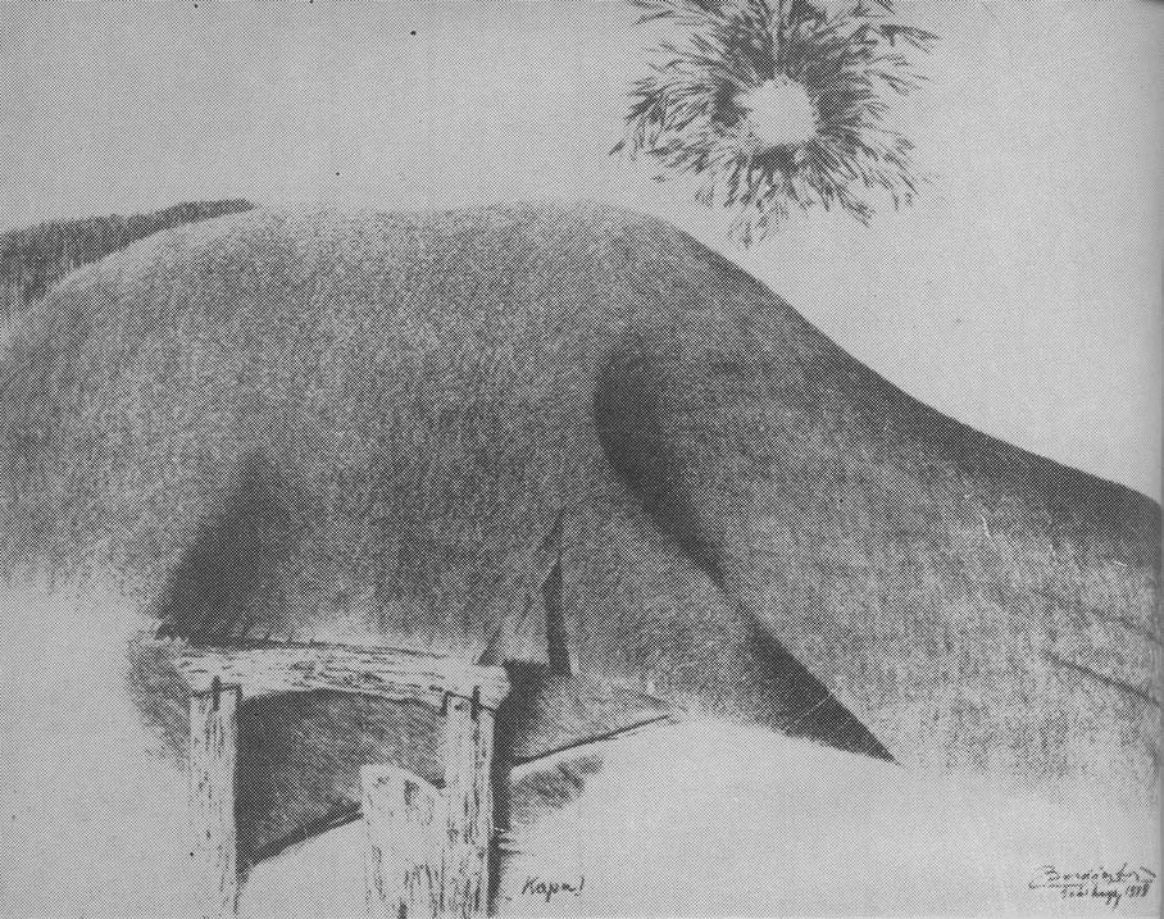
En mégsem elsősorban a művészet felől közelíteném meg a szárhegyi titkot. Van ennél fontosabb — ennél általánosabb és egyben sajátosabb oldala e tábor-szervezésnek. A nyughatatlan igazgató: gyergyószárhegyi. Otthon van ezen a tájon. Lehet — talán nem is tudatosult benne a gondolat —, saját utókorát építi Zöld Lajos Szárhegyen. Am ez az emlékműépítés egybeesik a kis és nagy közösség érdekeivel. Itt az egyéni érdekelttség — egy ember és egy falu viszonylatában — egyet jelent a közösségi építéssel. A helybeliek úgy önkéntesmunkáznak, gyergyóiak, csíkiak úgy segítenek, mint akik magukon segítenek. Azt hiszem, ez Szárhegy nagy tanulsága. És az, amit Zöldék családi háza mögött, az elhagyott kőbányában, a sziklákon láttam. A munkaidejében megyei újságíró örökös több nyáron át hordta fel a földet a sziklára, gyümölcsfáknak hódította vissza a kopár hegyoldalt. A fák ma teremnek. Ki hitte volna, hogy érdemes e kövek között egyáltalán izzadni? Talán az a fiatal újságíró, aki még Domokos Géza keze alatt kezdte Bukarestben a riportereskedést...

(Barátaim, ismerőit kérdezem, kívülállókat faggatok e jegyzet ambiciózus hősről. Mondják — én is így tudtam, most is így láttam —, Zöld Lajos makacs, erőszakos, sokszor kibírhatatlan ember. Biztos, nagyon sok hibája van. Családja

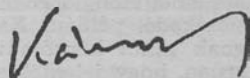
Lőrés I.
Kapu I.
Kapu III.
1919

BARDÓCZ LAJOS: SZÁRHEGY. 1. LÖRÉS I.; 2. KAPU I.; 3. KAPU III.

keveset látja. Felettesei a szerkesztőségben gyakran elégedetlenek, néha levonással büntetik hiányzásaiért. Kevés elismerésben van része. Talán a riporter pályája sem teljesedett ki. De megszületett a szárhegyi tábor.

És nyomában megszülethet a szárhegyi gondolat. A Zöld Lajosok nélkülözhetetlenségéről. Nem csupán a művészet- és művelődéstörténet számára.)

Véleményem szerint...

Milyenek is a mi fiaink, lányaink?

Kedvelem őket — ez az első, amit mondhatok róluk. Jól érzem magam közöttük — ez a második. Tréfásan szoktam bevallani, de komolyan gondolom: életem legokosabb tette az volt, hogy a nálam jóval fiatalabb feleségem elvettem. Nagynagy örömöm, hogy van egy nyolcéves kisfiam (akik nem ismernek, unokámnak vélik), szeretem a nagy lányomat és a férjét, szívesen tartózkodom a nővérem vagy az öcsém fiai, leányai között, sokat beszélgetek feleségem öccseivel, huszonéves sógoraimmal. De közeli barátaim, szomszédaim közt is sok az ifjú.

Az csak természetes, hogy az ember jól érzi magát családjá tagjai, barátai, rokonsága körében. De vajon így érzem magam a távolabb álló ifjak között is? Volt alkalmam rá. Húsz évvel ezelőtt eltávolítottak a sajtóból, és „alsó fokú” munkára köteleztek. Négy évig dolgoztam az Unirea Gépgyárban. Szorongva és letörtten, megszegyenülten és megalázottan álltam munkába a kovácsműhelyben. Soha olyan sötétnek nem láttam a jövőm. De soha több megértést, segítőkészséget nem kaptam életemben, mint e jórészt fiatalokból álló közösségben.

Mi is tetszik hát nekem a fiatalokban? Mert az tudott dolog, hogy vonzó a fiatal teremtés hamvas arca, úde tekintete, vidámsága. De mindez még nem érdekes. Mi is ilyenek voltunk harminc-egyven évvel ezelőtt. Hanem... mivel jobbak a mai fiatalok, mint mi voltunk? És miben mutatkozik meg a fejlődésük — ha egyáltalán mutatkozik? Bocsáttassék meg nekem, hogy nem holmi fontossági sorrend, „elvi meggondolás” szerint hajtom föl az új nemzedék érdemeit, hanem a magam mércéje alapján.

A mai fiatalságban nekem kedvessége, szelídsége, barátságossága tetszik leginkább. Az ifjak nagy többsége jó ember. Tudom, hogy némelyek szemében ez nem érték, de én nem véletlenül hangoztatom. A régi Kolozsvár külvárosaiban nőttem föl, a Kővári-telepen, a Kerekdombon, a Brétfűben. Komisz világ volt; ahogy ott verték az asszonyokat, gyermekeket! És mi, fiúk? Ha az anyánkat szidták, ütni „illett”, másképp a többiek szembeköptek, ha nővérünk hírét hozták szóba, neki kellett menni az illetőnek, még ha kétszer akkora volt is, mint a sértett. Két focicsapat játszott? Amelyik a pályán vereséget szenvedett, az utca végén föltétlen megkövezte a győzteseket. „Idegen”, azaz más telepről való fiú kísért haza egy környékbeli lányt? Azt úgy helyben kellett hagyni, hogy messze elkerülje a tájékat. Kimentünk a Lombi-erdőbe? A papfalviak fejszét emeltek ránk, az inget is lehúzták rólunk, októberben mezítláb eresztettek haza bennünket. Ha este a Kétvízközben, a Lupsán vagy a Kölesen volt dolgom, iszkoltam inamszakadtáig, mert ha elkaptak, véresre vertek. Merő élvezetből, szórakozásból, virtusból vagy telepi, utcai „szolidaritásból”. Falun még rosszabb volt a helyzet. Mi csak ököllel ütöttünk, ritkán kaptunk föl követ vagy törtük ki a közeli kerítés léceit, hanem a székelyek, az asiavak, a mócok késeltek, székélőccsel meg fejszével törtek egymásra. Nem volt „komoly” a bál, az esküvő, a keresztelő, a sorozás, ha véres bicskázás nélkül zajlott le.

Míg be nem nőtt a fejem lágya, én is egyike voltam az utca „hőseinek” (rémeinek), élveztem a csihi-puhikat, de később annál jobban fájt a megverték fájdalma, a kiömlő vér látványa, s mindezt apokaliptikus méretűre nagyítva láthatam — s érezhettem — a háborúban, a fogolytáborokban.

Nos, ilyen élmények, emlékek alapján értékelem mindennél többre azt, hogy gyermekeink nem olyan nyersek, durvák, mint a negyven évvel ezelőttiek. Az erőszak nem sajátjuk, nincs bennük annyi agresszivitás, mint elődeikben. Ez pedig nagy változás, ha meggondoljuk, hogy évezredekken át a legfőbb férfiúi „erény”

a testi erő, a harciasság volt. Nehéz lenne kibogozni a javulás okait, de tény, hogy az óvodának, napközinek, iskolának döntő a szerepe; a legtöbb gyermek már tipegő korától fogva óvónénik, dadák, tanítónők irányítása alatt nő föl.

Műveltebb is a mai nemzedék. Statisztikák tömege bizonyítja, mennyivel többen végeznek középiskolát, egyetemet, hány rádió, tévé, magnó, könyv jut nálunk száz főre. Én nem akarok ilyesmit újra szajkózni, az adatokkal különben is könnyen lehet zsonglörkődni, én megint csak emlékeznék. Évtizedekkel ezelőtt több nagy gondolkodó, például Karácsony Sándor, a filozófus állapította meg, hogy a fiataloknak nincs képzőművészeti élménye; világhírű zenetudósaink bizonygatták szomorúan, hogy jelentéktelen szerepet játszik életünkben a zene. Nos, járom a képtárakat, múzeumokat, s jól tudom, ifjúságunknak igenis nagy élménye immár a festmény, a szobor, érti a fametszet, a szénrajz, a kerámia nyelvét. Hogy pedig a zenéért mennyire boldogul a mai nemzedék, fölösleges bizonygatni. Persze, nyomban jöhet a megjegyzés: nem ilyen lovat akartunk. Én sem rajongok minden csinn-bumm zenekar lármájáért, mégis vallom: óriási műveltségbeli fejlődést jelent, hogy a legelvontabb művészeti ág, a zene a mai nemzedék legfőbb szellemi tápláléka, szenvedélye.

Hanem a farmernadrág, a dzseki, a pulóver ugyancsak kedves nekem. Ennek is oka van. Megmondhatója minden korombeli szegény ember, mennyit szegyenkezett, kesergett, aláztatott meg hajdan kopottas ruhája, foltozott cipője, rojtos galléri inge miatt. „Ruha teszi az embert!” — volt a jelszó, s a gyengén öltözött félreállították, lenézték, kinevették, megmosolyogták. S minél ósdibb, reakciósabb és rendibb volt egy társadalom, annál többet adott a ruhára. A mai fiatalság nem törődik az ilyesmivel: kopott farmerben jár. Jól teszi. A ruha arra való, hogy védje az embert a hideg vagy az eső ellen, nem pedig arra, hogy előkelőségünket, „választékosságunkat” fitogtassuk, s ily módon is válaszfalat állítsunk ember és ember közé.

Na és a hibák? Vagy talán én makulátlannak, szeplőtelennek látom gyermekeinket?... Soroljuk csak, mit is vetnek az idősebbek a fiatalok szemére. Hogy tele vannak velük a bárók, kávéházak, cukrászdák, órákat ülnek, fecsegnek télen-nél. Igen, gyermekkoromban a kávéház pénzes öregurak, a cukrászda unatkozó zsúrhölgyek tanyája volt. És miért a fiataloké ma? Egyrészt mert ma nekik is van hozzá pénzük, másrészt a fiataloknak szükségük van az ismerkedésre, a kapcsolatokra, s erre a kávézó megfelel. De elemezzük komolyabban is a kérdést.

A cukrászdákban egyfajta társasági élet folyik, fesztelen beszélgetéssel, udvarlással, nagy-nagy vitákkal, tréfálkozással fűszerezve. De van-e más hely és egyéb alkalom is ilyesmire? Egyetemista barátaim panaszolják, hogy a diákszövetségben, a KISZ-ben és más szervezetekben mozgalmi tevékenységük főleg gyűlésezből áll, s az ülések nagyjából egy kaptafa szerint zajlanak, a tárgykör is gyakran ugyanaz, a vezetők, fölszólalók, hangadók is sokszor azonosak, az előírt séma, sablon érvényesül. De másképp is, a mai fiatalság iskolák, üzemek, diákotthonok, munkásszállások, szervezetek, felnőttek által irányított, szabályozott világában él, s eszerint a bár, cukrászda számára klubot, szabadabb, előírástól mentes világot, kötetlen, oldottabb légmórt jelent. A házibuli vagy a diszkó hasonlóképpen. Egyre inkább terjed azonban a kirándulás, az országjárás, s jó volna a külföldi barangolásokat is szaporítani.

A mai fiatalok puhányok, élősdiék, nem állják meg a helyüket az életben — hallom gyakran az idősebbektől. Való igaz, kevésbé edzettek, mint mi voltunk. De bennünket mi edzett meg? Az éhezés, a fázás, a gyermekkori megfeszített munka, a bombázás, a frontszolgálat, a hadifogság. Jómagam például, mielőtt az érettségit letettem volna, mindezzel megismerkedtem. Nem kívánom fiainknak, leányainknak ezt a fajta edzetséget. A jólét elkényeztet — ez alapvető törvénye az életnek, s gyermekeink jólétét mi teremtettük meg, mi óvjuk őket a nyári szellőtől is. Ne dohogjunk hát, hanem azon gondolkodjunk, hogy sportolással, kicsiny koruktól fogva apró megbízatásokkal miként edzhetjük, szoktathatjuk őket az életre. Azt viszont a legelfogultabb idős embernek is látnia kell, hogy a mai fiatalság igenis dolgozik. Gyakran halljuk, olvassuk, hogy ennek meg annak az üzemnek a munkássága átlagban húsz-egynéhány éves. A kezük alól kikerülő számítógép, faragott bútor, új ház vagy szép könyv bizonyítja, hogy ifjúságunk érti a dolgát.

Ami azonban nem jelenti azt, hogy minden rendben van körülötte. A fiatalság nagy gondunk, talán legfontosabb problémánk, s e felismerés alapján szóvá tenném olyan kérdéseimet is, amilyeneket nem hallani úton-útfélen. Aggaszt például, hogy sok a fiatalok közt a nyeslet, kehes, vékony dongájú. Pedig hát ma nem éheznek, nem járnak rongyokban. És vajon miért üti föl a fejét néhol a tüdőbaj, s ritkán ugyan, de még mindig, a nemi betegségek egyike-másika? S mivel magyarázható az, hogy nem kevés fiatal marad ki időnap előtt az iskolából?

Az iskolákban miért mutatkozik óriási eltérés a gyermekek képzettsége között, miért van az, hogy egyes osztályok, egész iskolák diákjainak negyedét-harmadát csak a tanári kegyelem és az iskola „jó hírének” féltése óvja meg a bukástól? És szeretném azt is tudni: milyen a fiatalság anyanyelvi kultúrája, milyen szinten beszél magyarul, mit tud történelmünkről, dalainkról, mondáinkról, építészeti stílusunkról, festőinkről vagy demográfiai helyzetünkről?

Szeretném tudni... de csak a magam vagy baráti köröm tapasztalata alapján tudhatok meg egyet-mást; tudományos felmérésekben, statisztikai adatokban, jelentésekben vagy az ifjúsági lapokban alig-alig találni ilyesmit.

Jól tudom, mibe kerülnek a különböző intézetek, ankétok, vizsgálatok, s történelmi tény, hogy századok lemaradását kell behoznunk, előbb óvodákat, iskolákat, diákotthonokat kellett építenünk. Manapság azonban, amikor közeli feladatunk a közepesen fejlett államok sorába való följebb jutás, és e lépés gazdasági-politikai feltételeit már régóta készítjük elő, akkor az ifjúsággpolitikai vonatkozásokra is gondolnunk kell, és nem nélkülözhetjük az átfogó, tudományos értékű társadalmi vizsgálódást, a pontos, részletes statisztikai adatokat s a közvélemény demokratikus szellemű tájékoztatását, bevonását.

De jobban kiaknázhathatjuk már meglévő lehetőségeinket, az ifjúsági szervezeteket, az ifjúságszociológiai kutatóközpontot, amely az utóbbi időben mintha kevésbé volna jelen a közéletben. Hatékonyabbá tehetnénk a sajtót is. Ez utóbbról szólva: ha belelapozok a gyermekek és a fiatalok lapjaiba, sok esetben ugyanazokról a kérdésekről olvashatok, mint a felnőttek újságjaiban; még a hangvétel és a stílus is hasonló, s vajmi kevés írás foglalkozik a szóban forgó korosztály sajátosságaival, különleges gondjaival, jellemző problematikájával. Kevés az ilyen irányú vita, eszmecsere, ankét, körkérdés, tanulmány.

Pedig hát bőven volna miről tárgyalni.

Harold Jurok

Kell a törődés

„Beszélni nehéz!” — vallja könyvében Péchy Blanka, a jeles színésznő, író és műfordító, aki csaknem fél évszázadig szolgálta Tháliát, majd a szép magyar beszédet ösztönző és népszerűsítő kiejtési versenyek legjobb résztvevőit jutalmazó Kazinczy-díj megalapításával írta be nevét a művelődéstörténetbe.

Az előbeszéd e nagy művésznének igazáról cselekvőként és befogadóként egyaránt meggyőződhetünk, valahányszor hangot adunk gondolatainknak, vagy mások beszédét hallgatjuk. Mi ad erőt ahhoz, hogy legyőzzük a nehézséget? Anyanyelvünk szeretete. Ebből fakad „az a lázas, munkás igyekezet, amellyel az anyanyelv szellemének megismerésére és megőrzésére eljuthatunk. Az anyanyelvnek lehetőleg hibátlan használata így lesz egész életünkre szóló, magától értetődő követelés, kérlelhetetlen parancs számunkra.” A könyv mottójának Szabó T. Attilát idéző szép sorai programnak, író és olvasó vezérlő kalauzának is beillenek.

Nem kétséges: beszélni nehéz, de — valljuk be — azt is lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy írni, a magyar helyesírás bonyolult útvesztőjében eligazodni sem könnyebb. A helyesírási szabályok kiadásról kiadásra „árnyaltabbak” lesznek: ember legyen a talpán, aki meg tudja jegyezni valamennyiüket, és nemcsak a memória végeessége miatt — be kell végre látnunk, az ismeretbefogadásnak és -tárolásnak is vannak határai —, hanem főleg azért, mert helyesírásunk hol a szóelemzés, hol a kiejtés elvéhez igazodik, sőt gyakran egy harmadik szempont is közbeszól: a szórszálhasogató pontoskodás, a végtelékig vitt árnyalás. A szempontok keveredése természetesen vonja maga után a következtelenségeket. Ezek láttán aztán még a szakmabeli is sokszor tanácstalan.

A legtöbb fejtörést az egybe- és különírás okozza. Ez érthető, hiszen a szóösszetétel fajtái — nyelvünk jellegéből következően — rendkívül sokfélék, pazar lehetőségek kínálkoznak a szóteremtésre. Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy a szóalkotás határtalan. A *Helyesírási tanácsadó szótárt* a legtöbbször ilyen ügyben üjtük fel: egybe- vagy különírjuk az illető szót? Néha azonban nem igazít el megnyugtató módon. Lássunk néhány példát. Esetenként — nagyon helyesen — különbséget tesz elvont és konkrét jelentés között, s a jelentésmegoszlást egybe-

vagy különírással érzékelteti; pl. „jószívű (=könyörületes); de: jó szívű (=nem beteg szívű)“. Ez rendjén is volna, csakhogy az esetek nagy részében erről a különbségtevésekről megfeledkeztek a kötet szerkesztői, s érthetetlen módon különíratják például a következő elvont jelentésű szavakat: *vájt fülű, jó része, jó szívű, tisztán látó*. És miért írjuk külön a *színes bőrű-t*? Talán nem eléggé egy fogalom? Itt nemcsak a bőr színéről van szó, hanem egy fajtanévről van dolgunk, ezért fogalomként a két szót egybekövánkozzuk. Örök talány számomra továbbá, hogy fél század miért két szó, s a *negyedszázad* miért egy. A *század eleji* két szó, a *századvégi-t* pedig csak akkor írjuk külön, ha jelző járul hozzá (itt a szótár példát is ad: „a XIX. század végi“ — a *század eleji-nél* erről megfeledkeztek). De a ragos főnevek egybe- és különírásával sincs több szerencsénk. A *figyelembevélt* egy szó, a *valóra váltás* kettő. Miért? A *figyelemre méltó, tiszteletre méltó* két szó, de: *figyelemre méltó* eredmény, *tiszteletre méltó* indítvány. Tehát jelzőként egybeírjuk. Mindaddig el is fogadhatjuk ezt a magyarázatot, amíg bele nem ütközünk az *említésre méltó* szóba; itt újra hiányzik a jelzős alak, azaz a jelentésmegosztó különbségtétel. Éppen a tárgy sokrétűsége miatt, a mondanivaló pontos kifejezése érdekében nagyobb szabadságot kellene biztosítani az egyénnek: hadd döntse el a szerző, mit érez egybetartozónak és mit nem, mit akar kiemelni — esetleg éppen egybe- vagy különírással. A nyelv attól még nem szenved csorbát, ha valaki nem szereti a túl hosszú szavakat, ezért előszeretettel használja a kötőjeles megoldásokat, talán épp azt akarván így érzékeltetni, hogy a két tagot nem érzi még egy szóba kívánkozóknak, lévén az illető szó alkalmi összetétel, vagy az egyszerű és összetett szó határmezsgyéjén áll. Szó ami szó, az egyéni ízlésnek itt nagyobb teret lehetne engedni.

A kötőjel következtelen használatára álljon itt a következő példa. A *Helyesírási tanácsadó szótár* a személynévhez kötőjellel kapcsolja a köznévet (Szemere-kormány), a *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó* már kétféle helyesírással írhatja (Omega együttes, Bergendi-együttes). Ezt a megosztást túlzottnak tartom, hiszen itt a köznévtől tulajdonnevesült, valaminek a nevét jelöli. (Még a *Helyesírási tanácsadó szótár* címének kezdőbetűjében sem tudtak megegyezésre jutni: az egyik kézikönyv nagy kezdőbetűvel, a másik kis kezdőbetűvel írja. A jobb kéz nem tudja, mit csinál a bal?) Hogy a kötőjelezésnél maradjunk, sok gondot okoznak a számok. A szabályzatnak van egy olyan utalása, hogy ha a számok valószínűségét jelölnék, kötőjellel kapcsoljuk össze őket, minden más esetben azonban nagyköztőjelet használunk a számok között. Miért van erre szükség? Miért ne lehetne egységesen nagyköztőjelet használni? Tipográfiailag áttekinthetőbb, az íráskép is esztétikusabb lenne. Ráadásul nem könnyű eldönteni minden esetben, hogy két szám kapcsolata valószínűsége vagy határértékre utal-e.

Az idegen személynévhez kapcsolt rag egybe- és különírásának két eltérő példája: *Galsworthyvel, Shelleyvel* (így helyes, hiszen ejtjük a szóvéget), de: *Thackeray-vel* (miért kötőjellel, itt is ejtjük a szóvéget?).

A rövid és hosszú hangok írása (különösen feltűnő a gyakorító igéknél) jó memória vagy szerencsés találat kérdése. Mondhatni, képtelenség eligazodni közöttük. Helyesírásunk — amint már említettem — hol a szóelemzés, hol a kiejtés elvéhez igazodik, de a legtöbbször egyikhez sem következetes, így nincs támpont. Pl. *bujdosik, bujkál*, de: *bújik, bújtat*; *szúr*, *szúrás*, de: *szurkál, szurdal*. Jó volna végre valahogy megrendszabályozni helyesírásukat — az *út*, *utal* példájára. Legyenek a csonka tövű alakok következetesen hosszúak, a teljes tövűek rövidek. Nem nehéz megtanulni, hiszen az általános iskolában tanítják a töveket. Valami fogódzó mégis kellene. A rövid és hosszú hangokról szólólván, jó volna rendet teremteni a mutatónévmások összetételek között is. Miért *afelől*, és miért *effajta, afféle*?

E néhány példa is érzékeltetheti — cseppben a tenger —, hogy a helyesírás frontján akad még tennivaló. Főleg az egyszerűsítés irányában. A közlendő egyértelműsége, pontossága nem szenvedhet csorbát, véleményem szerint mérvadónak ezt tekinthetjük. Ne fetisizáljuk a szabályt. Nem a nyelv van a szabályért, hanem fordítva: a szabálynak kell az élő nyelvhez igazodnia, ellenkező esetben kerékkötőjelesz a fejlődésnek, gátja az egyértelmű kommunikációnak. A gondolatok félreérthetetlen közvetítését kell a helyesírásnak *szolgálnia*. Jelen pillanatban fordított a helyzet: a szabályok és alszabályok dzsungeljében vergődve a magyar ember csak helyesírási szótárral a keze ügyében mer leülni az íráshoz. Egyetlen kiutat látok, az *egyszerűsítést*, hogy bármely, általános műveltséggel rendelkező nem szakmai elmondhassa magáról: tud helyesen írni.

szabó Ilona

Egyke kívülről — egyke belülről

A *Korunk* ez évi 6. számában, *Véleményem szerint...* című jegyzetében Herédi Gusztáv a népszaporulat kérdésével foglalkozott ismét. Írásához kapcsolódva mondanék el egyet-mást e demográfiai jelenségről.

Az utóbbi kerek ötven esztendő alatt nem egyetlen hullámban jelentek meg azok a művészi írások, tanulmányok, amelyek az egyke népirtó jellegével foglalkoztak. Okát kutatva egyes szerzők anyagi vonatkozásokat jelöltek meg; egyértelműen a szegénységre, nyomorra utaltak, nemegyszer vérláziító formában követelték a vagyoni állapotok módosítását mint a legfontosabb egyke-gyógyszert. A tanulmányok fő területe a falusi egyke: a következetesen és rendületlenül egykező vidékeket könnyűszerrel soroljuk, ha sosem jártunk is arrafelé. Valójában egyszerűnek látszik, és a monokauzális gondolkodás rendjébe jól beleillik az egyke „nyomorelmélete”. Ha a családi jövedelmet a család létszámára elosztjuk, nagyhamar kiderül, minél több családtag jut az egy vagy két kereső főre, annál kevesebb jövedelemben részesül egyetlen tag. Ha például a nálunk érvényes családi segélyt vetítjük ki 0—9 gyerekre, az derül ki, hogy 3000 lejes havi jövedelem mellett nulla gyerek esetén egy családtagra 1500 lej jut, de három gyereknél már csak 726 kilencnél pedig 469. Hogyha három gyermek után a két kereső egyikének ki kell állania a munkából, a nyedek gyermek után már csak 393 lej jut egy főre. Vagyis: az egy főre jutó családi jövedelem annál nagyobb, minél kevesebb a gyerek.

Ha ezt a számítást a hajdani paraszti gazdaság dinamikájára, öröklődési osztódására, a társadalmi felemelkedést jelentő vagyonszerzési törekvéseire alkalmazzuk, ugyanarra az eredményre jutunk. Idézhetnénk régi szólásokat: „Bezzeg a gazdag szászok!”, „Bezzeg a gazdag svábok!”, „Könnyű nekik, ott a sok jó földjük.” És a kritika: „Könnyű nekik, vígan egykéznek már régóta!” A jómód és az egyke fogalma ekként szorosan összekapcsolódik.

Ezek után akár idézhetnők Bangladest, Judeát és Egyiptomot vagy Angliát, az NSZK-t és a skandináv államokat. Az elsők szegények, mert szaporák, az utóbbiak gazdagok, mert nem szaporák. Az önműködő gépek annyit termelnek ez utóbbiak számára, hogy már belefutnak a jólétükbe, de társadalmuk már-már önmagát sem képes újratermelni. Negatív dinamikába hanyatlott, eleven cáfolatként arra az elméletre, hogy az egykének főforrása az anyagi nyomor. Az előbbiekre pedig szaporodnak rendületlenül, akár „a világ szegényházának” tekintik őket, akár nem. Ezután meg is fordíthatnók a monokauzális logikát: a szaporaság oka a szegénység. Így is, amúgy is anyagi okokat keresünk, lehetőleg egyet, lehetőleg közérthetőt, egyszerűt, kézenfekvőt.

A társadalmi jelenségek azonban rendszerint sokkal bonyolultabbak, semhogy egyetlen okkal magyarázhatók lennének.

A népszaporodás társadalmi alapegysége egyelőre a család, ezért ezt az alakzatot kellene alaposabban elemezni, mielőtt akár a túl kicsi, akár a túl nagy szaporaság fejjájdító problémakomplexumának nekivágnánk. Az agrártársadalom családi kereteire nagyon sok olyan vonás jellemző, amelyek az ipari társadalomban feloldódnak, eltűnnek, vagy átalakulnak, s amelyeknek szociológusaink nem sok figyelmet szentelnek. Nézzünk szét ezek között a jellemző vonások között.

Az agrárcsalád általános anyagi alapját azok a termelőeszközök alkotják, amelyek segítségével fenntartja és újratermeli önmagát. Ez a vagyon megélhetési keret, rugalmas tartalékkal, amit bőségben piacra lehet vinni, inségben hozzá lehet nyúlni.

A családi birtok közös munkahely, amelyben a családi munkamegosztás érvényesül. Ez a munkahely olyan összetartó keret, amelybe minden korosztály belefér, mindegyik erejének megfelelő terheléssel járul hozzá a közös feladatok megoldásához. A család saját keretében és termelőmunkájában egyúttal nevelő egység

is, ahol az új nemzedék hosszas inaskodással megtanulja a hagyományos termelési technológiát, de megtanulja a hagyományos kultúra minden elemét is. Ezekre a vonatkozásokon túl az agrárkörnyezet sajátos szórakozási lehetőségeket biztosít, amire a termelés időnyellege különösen kedvező feltételeket teremt.

A munka jellege is sajátos. Ebből a köztudat csupán a „virradattól vakulásig” időtartamot emlegeti, ami csak a munkatorlódás idejére érvényes. Ha ezt eső, ünnepek, miegymás megszakítja, akkor már csak „leptében dolgoztatunk”. A termelési időnyelvet felváltja a teelési ideje, amikor kevés a munka, kicsi a kereseti lehetőség, de ha az élelmet biztosították, és a lakásviszonyok tűrhetőek, ki lehet húzni az újig. Egyébként van alkalmi munka, van szerszámkészítés és -javítás, van állandó jellegű állatgondozás, ha nem is tesz ki egy szokványos normát, és a népi kulturális élet megnyilvánulásain túl van idő hosszabb pihenőre is. Az iparosodás gyorsabb ütemű fejlődéséig az asszonyoknak egész téli idejét kitöltötte a gypjú, kender, len feldolgozása, fonása, szövése, a varrás.

Az agrárcsalád a természeti környezettel jóformán biocönotikus egységben volt, s az ilyen környezetnek vannak bizonyos önszabályozó erői. A parasztság mint a társadalom oszlopa szövege fölfelé adta a tanult réteget, a katonát, lefelé a vagyontalan ipari proletárt, és közben újratermelte önmagát.

E társadalom fennmaradása szempontjából a szaporaság erény, amit nem annyira a gyermek vagyonszerző szerepe határozott meg, mint inkább a primitív életkörülményekből származó gyermekhalandóság. (Tulajdonképpen ennek a leküzdése alapozta meg a mai agrártársadalmak népesedési robbanását. Ebben a társadalomban a szaporaság minden tényezőjének hatalmas az erkölcsi támogatása, akár a kőkorszaki „vénuszokra”, akár a középkori — anyaságot istenítő — madonnákra, a magyarság hajdani anyakultúrára gondolunk, vagy a legkülönbözőbb egyházak és vallások szaporaságot serkentő kultikus tevékenységére utalunk.)

Az agrárcsalád társadalmi felemelkedésének (saját környezetében, és nem az agrárkörnyezet elhagyása révén) a következő lehetőségei vannak: földingatlan szerzése; forgótöke (állatállomány) növelése; házingatlan gyarapítása (cifra palota építése), készpénz tartalékolása. Nyilvánvaló, hogy a vízszintes irányú expanzió (földszerzés) kizárása után a termőföldtől független kereseti forrás szükséges. Ezért, ha a terület népesedéssel telített, felemelkedésre csak két megoldás kínálkozik: az egyke és az egykék házasságából származó vagyonhalmozás, vagy az elvándorlás. Harmadik megoldás az iparosítás függvénye: kihelyezett ipar, háziipar. Bizonyos igényekhez mért agrárrelitetttség tehát kedvezhet az egykezés kialakulásának és elterjedésének, különösen akkor, ha ezt a mellékesnek tartott körülmények is elősegítik (az óvszerek üzleti terjesztése, az agrárteherbírási túlzott leterhelése, az egykének kedvező társadalmi felfogás).

Nem hagyhatjuk szó nélkül az agrárcsalád jogi kereteit, kenyérbiztonságát, vagyonöröklési viszonyait, szokásokkal, erkölcsi törvényekkel, jogviszonyokkal, vallással körülbástyázott rendkívüli állandóságát. Nemcsak a szexuális viszonyok egyértelmű kanalizálását jelentette, nemcsak a gyermekek felnevelésének volt a lehető legszilárdabb alapja, hanem a legtermészetesebb megélhetési lehetőséget is jelentette. Az agrártársadalomban igen kevesen élhettek meg családon kívül, még akkor is, ha vagyontalanul, agrárproletár sorban éltek.

Ezután vessünk pillantást az ipari társadalom átlagos családjára. A bér-munkásnak nem állanak rendelkezésére termelőeszközök. Ezek tehát nem nyújthatnak anyagi keretet a család fenntartásához. A proletár család fenntartóinak a munkahelye csak kivételesen közös. Ha ugyanabban a nagyüzemben dolgoznak is, külön munkahelyre kerülnek. A munkahelye a családtagokat nem vihetik magukkal. Így az aprók felügyeletéről külön kell gondoskodni. Családi munkamegosztás csak a sokat vitatott háztartási munkában jelentkezik. A családi nevelés csak az óvodás korig vagy az elemi oktatás kezdetéig uralkodó; azon túl a nevelés társadalmiasított, a gyermek szülője mesterségét vagy követi, vagy nem, de ha követi, akkor is csak a kistermelés keretében gyakorolhatja, és nem szülőjétől tanulja.

Ha mindkét szülő dolgozik (a háztartást is ideszámítva), nagyobb teher jut a nőre, a szaporodás szempontjából társadalmilag fontosabb személyre (biológiailag egyenlő a fontosság). Attól a nőtől, akitől az üzem a munkaidő alatt a maximumot követeli meg, és akit utána a háztartás gondja is terhel, aligha várhatunk nagy szaporaságot, még akkor sem, ha történetesen nagy a keresete.

Mint hogy a nevelési munka egyre nagyobb mértékben válik társadalmiasított tevékenységgé, ettől az anya jórészt „mentesül”, de ugyanakkor nem mentesül az erszénye. A családi munka — főzés, takarítás, mosás — hasonlóképpen egyre nagyobb mértékben válik társadalmivá, tehát ez a közös munka sem tartja össze a családot. Lehet étkezni családon kívül, lehet mosatni mosodában, lehet a takarításhoz szolgáltatást igénybe venni.

Az ipari család igen távol esik tehát a természetes környezettől, nemhogy biocönózisban élne közvetlenül vele. Sőt, az ipar egyik fő vonása, hogy az időjárás-tól jórészt függetlenített foglalkozás.

A vagyonhalmozás mint a társadalmi fölemelkedés lehetősége itt is fennáll, és pedig annál könnyebb az útja, minél kevesebb a gyerek. A felhalmozott vagyon öröklésének azonban nincsen életbevágó jelentősége, mert az ivadéok munkahelye teljesen bizonytalan, másfelől pedig a használati javak — bútorok, háztartási gépek, berendezési tárgyak, gépkocsik — elavulnak, elértéktelenednek.

Megszűnik a többnemzedékes nagycsalád, megszűnik a családi élet szilárd és biztonságos társadalmi kerete és állandósága. Könnyen lehetővé válik a családon kívüli megélhetés. A családi együttlét és szórakozás teljesen bizonytalanná válik, illetve a korszerű híradás teljesen elgépiesíti, passzívvá teszi. A tömblakás korlátozza ugyan a mozgást és tevékenységet, viszont a tömegszórakoztatás lehetőségei városron roppant kitágítják a családon kívüli időtöltést.

Mindezekhez számítsuk hozzá a modern családi életet alapjaiban támadó eszmei-erkölcsi áramlatokat. Kezdhetjük mindjárt a malthusianizmussal, bár az egy-kézűk zöme aligha törődik ezzel. A nőmozgalom, a nő felszabadítása többek között a nagyüzemi ipari termelés számára teremtett munkaerőt, keveset gondolva a nők alapvetően fontos, társadalmat fenntartó szerepére. Ezt a munkát sokan alantastnak minősítik; az anyát „deheroizálják“, a társadalmi élet alapjait alkotó erkölcsi törvényeket elavultnak tüntetik fel. Borzalmas dolog főzni, mosogatni, gyermeket nevelni! De mekkora dicsőség, milyen előkelő dolog cserzőműhelyben a bűdös bőrröket húzogatni, főtűszalag mellett sablonmunkát végezni, írógép fölött görnyedni, vagy rubrikákat töltögetni! Erre kevés nyomdateret szentelünk, de ha művészi fel dolgozásra kerül a sor, akkor születnek „mesék az írógépről“.

Az ipari fejlődés mindenütt megszünteti a hagyományosan kialakult agrár-családot. Az ipari környezetben és alkalmazásban élő család természetes dinamikáját azonban az agrárcsalád tükrében bíráljuk meg, vagy általánosságokba burkolózzunk. Úgy véljük, hogy az emberi család történelmi kategória, és mint ilyen, majd megszűnik. Hogy a helyét mi veszi át, vagy a társadalom hogyan oldja meg önmaga reprodukcióját, arra a felelet egy hatalmas ködfolt. Bízunk a tudományban és a lombikbébiben, elfeledkezve az árvaházi nevelés kudarcairól. Messzemenően megelégedkezve arról, hogy az ember egész életét számtalan olyan tényező befolyásolja, ami értelmi eszközökkel, tudományosan nem mérhető és nem méretezhető — mint amilyen az érzelmi élet.

Az agrárcsalád felbomlását nemcsak tudomásul vesszük, hanem számos esz-közzel siettetjük. Ugyanakkor az ipari családot összetartó erőkire alig gondolunk, s hallgatagon úgy véljük, hogy a gyermeksegéllyel és bizonyos családvédelmi törvénykezéssel mindent megoldottunk. Az ipari termelés szerkezete és számtalan jellegzetessége sokkal inkább kedvez a családon kívül élő „magános farkasoknak“, mint a sokgyermekes családoknak, és míg az egy főre jutó termék mennyiségét, általában az egyéni jólétet gyors ütemben megnöveli, a társadalom emberi újratermelését önmaga alól kirúgja.

Ma már többnyire világos, hogy az agrárcsalád szerkezetéről és dinamikájáról kialakult nézeteink, szokásaink, jogrendszerünk, kultúrfelfogásunk nem vihető át maradéktalanul a városi munkáscsaládra. A család kereteit szétfeszítő erők hatását nem lehet a kötelességek emlegetésével kiegyensúlyozni, a társadalmi fölemelkedés — a presztízs — problémáját sem lehet kézlegyintéssel elintézni. Az egyikét úgy tekinthetjük, mint kórjelző tünetet. A kórokozók gondos felméréséhez azonban sokoldalú, alapos szociológiai vizsgálat szükséges.

Addig azonban bizzuk az iparilag fejlett államokra, hadd törjék a fejüket és gyötörjék számítógépeiket, amíg kiderítik, hogy mi az előnyösebb: saját családjaik számára kidolgozni a megfelelő erkölcsi és anyagi alapokat, vagy a vendégmunkásokat fizetni, és azoknak adni a nagy családi segélyt?

Mi pedig gondolkozhatunk azon, hogy ha 11 év múlva — 1990-ben — Maros megyében 700 000 lélekből 30 000 lesz falusi, melyik egyke lesz érdekesebb és fontosabb, a falusi vagy a városi?

Pap István

Egy hazában

Falusi beszélgetések

A kódszámok a következő tájegységeket jelölik:

2 = Szatmár, Máramaros; 3 = Szilágyság; 4 = Kalotaszeg; 5 = Mezőség;
6 = Marosmente; 8 = Csík és Gyimesvölgye; 9 = Udvarhelyszék; 10 = Három-
szék; 11 = Barcaság és Kis-Küküllő mente; 12 = Moldva.

A szövegek előtt álló kéttagú névjegyek férfit, a háromtagúak nőt jelölnek. E közleményben, amely egy nagyobb munka része, a következők kapnak szót: ACsM = Andrika Antalné Csurár Magda, Nagypatak, sz. 1919 (12); BaÁ = Bara Árpád, Csíkszenttamás, sz. 1918 (8); BéJ = Békési József, Mezőfény, sz. 1917 (2); BGYa = Butnáru Györgyné Anika, Gorzafalva, sz. 1924 (12); BiG = Bíró Gábor, Alsósófalva, sz. 1901 (9); BK = Balla Károly, Avasújváros, sz. 1911 (2); BMB = Bálint Mihályné Bori, Gorzafalva, sz. 1907 (12); BNM = Bulaj Jánosné Nagy Mari, Nicolae Bălcescu, sz. 1922 (12); BSz = Bákói Szilveszter, Lábnik, sz. 1940 (12); BSzE = Bodor Mártonné Szabó Erzsi, Magyarszovát, sz. 1906 (5); DaB = Darvas Benjámin, Csíkszentsimon, sz. 1904 (8); DBI = Deák Lajosné Bán Ilona, Alsóboldogfalva, sz. 1914 (9); DiJ = Diniske János, Pilgyest, sz. 1901 (12); ECsK = Egyed Istvánné Csomor Kata, Kóbor, sz. 1900 (11); ESzL = Egyed Paliné Szócs Lina, Gorzafalva, sz. 1916 (12); HSzA = Harai Mihályné Szabó Anna, Kovászna, sz. 1898 (10); KF = Kiss Ferenc, Istvánháza, sz. 1921 (6); KsI = Kiss István, Szépkenyerűszentmárton, sz. 1901 (5); LaM = Lajos Mihály, Avasújváros, sz. 1920 (2); LD = Lengyel Dénes, Olthévíz, kb. 50 éves (11); NP = Nagy Péter Hargas, Gyimesbükk, sz. 1891 (8); OiÁ = Olti Ákos, Mádéfalva, sz. 1908 (8); PIE = Pozsom Jánosné Istók Erzse, Klézse, sz. 1901 (12); PB = Papp Béni, Kraszna, kb. 75 éves (3); SzaJ = Fazakas Szabó János, Szék, sz. 1915 (5); SzD = Szócs Demeter Viczi, Gyimesbükk, sz. 1903 (8); SzKE = Szabó Mártonné Kiss Etelka, Magyarlapád, sz. 1926 (6); SzSzK = Szabó Jánosné Szováti Klára, Szék, sz. 1930 (5).

8. NP: Az egyik magyar lett, a másik román, de mindnyájan emberek vagyunk.

3. PB: Nem vót ellensége egyik a másiknak. A románok is tudtak jól magyarul, mik is tudtunk románul, mint űk ahogy tudtak. Olyanok vótunk, mintha egy nemzetek lettünk vóna. Ott is, ahol én felnöttem, ott is vót egy román család, annak is gyermeke, az úgy tudott románul, éppen mint én csak. Nem ellenkeztünk egyik a másikkal. Nem gyűlöltük egyik a másikat. Úgy éltünk velük, mintha édesestvérek, azok is magyarok vagy mik is románok lettünk vóna. Nem vót olyan, hogy egyik a másikat gyűlöli.

6. KF: Ott nőtünk fel egymás között, ismerjük mind egymást. Ha elmegy egy román faluba, s megkérdi, hogy Istvánházán ismeri-e ezt s ezt, ismeri, s engem is ha megkérdez valaki, hogy én Cintos községbe ismerem-e ezt s ezt, ismerem. Hát ott vagyunk három-négy kilométerre egymástól.

SzKE: Csak harminchat magyar család vót Bagóban, de azért nagyon jól vótunk örökké. Külön házba jártunk táncolni, de azok a táncok vótak itt is, ott is. Mi is jártuk a román táncokat, a románok is a mieinket.

8. NP: Úgy esze vagyunk vegyülve, mint — mit es mondjak — a tojást a tejfellel, liszttel ahogy eszekeveri. Met nincs olyan román, akinek vagy a nagymamája, vagy a nagyatája, vagy az édesanyja katolikus ne lett vóna. S nincs olyan magyar, akinek az elődeiből valamelyik román ne lett vóna. Úgy esze vagyunk keverve, hogy hiába tartjuk úgy, hogy én román vagyok, vagy én magyar vagyok. Egenlők vagyunk!

9. BiG: Nem es tudnék más helyt élni, ejjsze. Otthon a legjobb a falumba. Én ott születtem, s én azt legjobban kedveltem, akárhol voltam, akárhová vetett a sors, a honvág csak hazahúzott. Sokfele voltam a világon, de mindenütt, hogy istenem.

csak még egyszer hazamehetnék az én falumba. Szinte semmivel sem különbözik a más faluktól, s mégis nekem legjobban az tetszik. Az az én szülőfalum.

2. BK: Az úgy is van mindenkivel, én úgy gondolom. Úgy van velem is. Má a negyedik nap nem kell enni se. Még aludni se fogok tudni. Hogy csak lássam meg a szülőfalumat, azt a gyönyörű, drága sudár tornyot.

9. BiG: Vótam a leányomnál Húnyadon két ízben, s vótam Szatmáron, s vótam Aradon. Odamentem, s két nap, három nap: menyek haza. Mé menyen, mé menyen? Hát itt nem jó? Jó, de nekem otthon a legjobb!

8. BaÁ: Mű szeressük a szülőföldünket, a Székelyföldet, me itt születünk, itt születtek a szüleink, a nagyszüleink, itt születtek a gyermekeink, s mi ezt a környezetet megüsmertük, s tudjuk egyik a mást értékelni. Habár sok nehézségbe ütközött a mű életünk, de azért meg vótunk örökké elégedve. Mostoha, nehéz körülmények között lehetett megoldozni a földet, de amikor megoldozta az ember, s az időjárás es ha olyan vót, meg lehetett élni, jól meg lehetett élni. Nehéz munkával, de jó vót, mindenki a maga környezetében meg tudott lenni. Én nagyon szeretem az én falumot, a környezetet es úgymondva, szeretem a családi otthonomot es, elmenyek a szomszédba, s alig várom, hogy hazamenjek az én lakásomba, Odahaza valahogy az embernek más, na. Így, így vagyunk. A táj es szép a miénk, ott vannak azok a jó források, a szép erdők, s az amúgy szép lakások!

6. KF: Ott van százhusz füst, úgy ismeri egyik a másikat, éppen mint a testvér egymást.

2. LaM: Benne vagyunk a Kárpátok medencéjében, ez a kapuja, ez az Avasújváros. Tiszta román a környék. Még Kőszegremete magyar lakosságú, s Vámfalu az félig ilyen, félig olyan.

BK: Én végim megyek öt községbe, de mind pretyin az egész. Nem tudunk így, hogy gyűlöljük egyik a másikat. Behív: bem un pahar de palinka, így palinka! Nem tudunk mik arról, hogy kisebbek vagyunk. Nem is élünk abban.

12. BGyA: Pohána, Szitás, Újfalú, Szöllőhegy. Oinesten es vannak. Oinestről mejen átal egy hegyen Rekecsinbe, osztán Lujzikalugara, azok mind magyarok. Kléze, ott csángók laknak arrafelé. Nekük azt mondjuk, csángók, ők mondják nekünk csángók. Szászokúton es vannak, Vránca felé es. Itt van Gorzafalva, van Pohánka, van Mágina, van Hacmán, van Lonka. Akkor van Átolba, akik laknak a vizen túl, Alsókút, mind csak a vizen túl, lent. Kereken a falu mellett vannak dombok. A Kecskető ideki, van a Cserfás, van a Máncsik helye, a Tisza, alább a Backa teteje, van a Kosna, s van a Nagymező s a Kő...

8. SzD: Első Petki patak, aztán van az Aldomás patak, akkor Pál patak, Sánc patak — az a legelső, ide tart, ott ment fel a határ —, akkor Tarhavas, s akkor jön ez, úgy hívják Bálványos pataka. Bartosok pataka, s akkor más patak nincs es. Most mán falunknak kezdtek nevezni, annyifele szakadt ez a Gyimes. Bálványos pataka ez hosszú, hét kilométer. Ebbe es van három patak, olyan mellékpatakok. Csürpatak, Havas, Péterkék pataka. Egy-egy ilyen patakban sokaeska ház van. NP: A mű elődeink Szépvívről jöttek, a rományok romány községekből, s itt megkedvelték ezt a vidéket, met jó marhalegelő vót. Olyan erdő vót, vész vót, a jó füvek benne, tudtak marhát tartani, s a marhák után élődtek. Úgyhogy jöttek innét es, onnat es, az én eleim Szépvívről jöttek, de jöttek Háromszékről es, s más helyekről es. Ide megtelepültek, s egybe keveredtünk, s a rományok es jöttek, s azok megtartották tovább es az ők vallásikat, s a magyarok meg az övéket.

5. KsI: Vice s Nagydevecser magyar lakosú, Ördöngösfüzesen is vótak, vagy három család itt Erdőszombattelkin, s akkor van Szásznyires, mondhatni, hogy ugyancsak mint Szentmárton vót rígebben, két rész magyar, s egy rész román, es Váralján is. Aztán van Nagyfalú, Újfalú...

2. BéJ: Fény, Csalános, Kaplony, Kálmánd, Mezőterem, Mezőpetri és Somaköz, ez az a hét község, amelybe valamikor, olyan kétszáznyolcvan éve vagy talán háromszáz is, Schwarzlandból, ahol a Duna megeder, Erzsébet grófnő hozta ide a lakosokat. Voltak osztán sokan, hogy visszamentek, aztán talán egyedül a mi községünk, az én községem maradt ott az elsőből. Osztán utána csak jöttek, mások, s csak maradtak ott. Most még németül, inkább svábul beszélnek Mezőterén és Mezőpetrin. A mi községünk az elmagyarosodott...

12. BGyA: Ugye lemenünk tova Rekecsin felé, ott még másféleképpen beszélgetnek, nálunk még másféleképpen, s másutt még másféleképpen. Pedig mind csak magyarok! Más a nyelv. Ezek a beszédek magiknál nincsenek. Én nem merek menni ki, met én nem tudok értekezni! Megérték, mindenféle beszédet megérték, akármit mondhat maga! Akármit mondhat, me tudom, mit mond maga! Csak maga nem éppet mindig érti, mit mondok én.

ACsN: Megértsük, de mellik nem találkozott velik, az nem ért belőlük erősz. Magyarul beszélnek, há, csak eszeheberásszák. Én körucával [szekér] jártam ott

elé Szabófalvára. Ha nem hallgat jól oda, nem érti meg, hogy mit mond a mászik. *ESzL:* Rományul es trén, magyarul es trén. Galeata rományul es galeata mik es úgy mondjuk galeata. Kanna rományul es s magyarul es mind kanna. Szita rományul szita, magyarul szita. S akkor milyen magyarok vagyunk? Itt úgy mondják fűtő a szóbának. Ez ház, ahol vagyunk. Az odája. Ez kilér, met kűssebb. Egy házba lesz két odája, egy eresz, s egy kilér. Ha egy vízre van földve, akkor annak úgy mondják, hogy sura. Rományul es úgy mondják, sura. Ugye több odája van alatta, de azét úgy mondják, sura, met egy vízre van földve.

DiJ: Kőlök az vagon dor si sok. Vagon ezerháromszáz a skoálába. Vagon tizenkét klásza gradinica de kopii. Ők beszélnek a kölkök, magyarul beszélnek. Itt van Jugán, Ghirist, Bartisest, Dumafalva, Mikoseni, Judafalva, Tamásfalva. Beszélnek dor si nálunk, Pildesten, Jugánban, Szabófalán, nálunk van fele népeknek, hogy nem tud gyelok románul. Bákónál ott vagon még több falu, azok mász fajták, azok mászképpen beszélnek, székelesen. Azok nem találnak véllünk.

5. SzSzK: Nekünk azt mondja az egyik üzletben az elárusítónó, hogy maguk románok? Mondom, magyarok vagyunk. De az elárusítónó nem volt magyar, román volt. Aszongya: akkor hogy beszilnek? Mondom: magyarul, hát hogy beszilnénk. Hát mik igazi, eredeti magyarok vagyunk. Me errefele mind ilyen székely beszideket hallott, azt hitte, mi nem vagyunk magyarok, hogy másképp beszéltünk.

4. SzaJ: Maguk azt mondják mindenre, hogy es, es! Kolozsvár környékén nem úgy beszélnek, mint itt!

8. Oia: Nem tudtunk értekezni a soproniakkal, vas megyeiekkel, zalaiakkal. Ők inkább a svábbal keverték a magyar szót. Olyan tárgyakot mondtak, nem tudtuk, hogy mik lehetnek azok. Mondták, hogy négy pulyám van a mezón. De én soha életemben nem hallottam, mi az, hogy pulya. Aszíttem a pulykái. El nem tudtam képzelni, mi baja van a pulykákkal. Azután tudtuk meg, hogy az gyermek.

2. LaM: Nekünk nagyon furcsán hangzik a székely beszéd. Azt mondja a székely, hogy ő magyar. Ne haragudjanak meg, de Szatmár megye és Bihar megye beszél írásbelileg. Mert nálunk nincsen, hogy gyűszte meg ilyen dolgok. E nincs a magyar nyelvtaiba benne.

9. BiG: Én meg azt mondom, hogy ilyen tisztán magyarul, ahogy itt beszélnek, sehol se.

2. LaM: Nem. Tisztán magyarul Szatmár megye s Bihar megye beszél. Vannak például azok a csángók. Azt osztán igazán nem lehet tudni, hogy magyarul beszélnek-e. *BK:* Azok az osánok románul beszélnek, de felit magyarul mondják. Azt mondja, mégis biztos. Azt akarná mondani, sigur, de nem tudja aztot, s mégis biztos, azt mondja.

12. BSz: Nekem mindenkivel jó beszélnem, met én tudok rományul es, perfekt de bine, s magyarul es tudok jól, met nálunk a faluba magyarul szokjuk. S amikor kimentem a faluból, akkor rományok vannak, ott kell siritsem rományul. Nekem mindenféleképpen jó, met tudom mind a kettőt. De má mind csak közelebb a magyar, met há magyar vagyok. Mikor idejöttem, hallottam, itt magyarul beszélnek. Hát én es minnyá magyarul siritettem.

BNM: Én fogom meg a dolgot, az étel fő, a málé fő. Málét, azt ettünk dela inceput. Eszünk kenyeret esz, de csak regvelente, mint a román mondta, sa treaka foame, de úgy mikor eszünk rendeszt, szok pityókát eszünk. Mondják maguknál a pityókát krumplinak? Nálunk csak pityókának mondjuk. A gyermek odaki dolgozott, osztán visszahoztam ide, me kötötte a parát hiába. Meg kellett vegyen mindent, itthon nem kell megvegye, én csialok iételkét, itt az ién ágyamba nyugszik, nem kell megfizetni. Ott van Patak, Kákova, Klézse, nem tudnak románul az asszonyok, csak tisztá magyarul. Ő a városzba gyiren menyen el, met ő nem tud menni, sz annak hiába mondja, hogy ott csak illient hall!

PIE: Én úgy mondom, magyarul, magyarul mondom én. Románul esz tudok, de nem tudok mindent románul.

8. NP: Elmentünk oda bé, nem tudom, Adjudnál járt-e maga? Azzal átellenben nyolc kilométerre van egy magyar község, Poskucén, de olyan nyelven beszélnek magyarul! Mentünk egy vejemmel, eladtunk valami fát, elmentünk be az országba, hogy szerezzünk valami élelemfélét, s visszafelé hozzunk azt. Bémentünk a községbe, s egy kicsit béálltunk egy helyre, s a lovaknak ennik adtunk. S oda kigyűltek csodálkozni az asszonyok, vótak többecsén, tíz-tizenketten talán vótak. Nos, egyszer mi pakkolunk, hogy induljunk. S akkor aszongyák, hogy még egy kicsit maradjunk, met szívesen adnak ők állást, hogy halljanak ők es magyar beszédet. S ez nekünk olyan drága vót, olyan jólesett, met ők beszélnek magyarul, de el van már ferdülve a beszédük, s hallgatták ezt a valóságot, hogy mi hogy beszélünk, már ették hallgatni. Osztán még maradtunk, nem emlékszem, ott háltunk-e, de kedves vót.

DaB: Az esett nekem nagyon jól, mikor benn vótam Moldovába, s Galacon ahogy jöttem az úton végig, ki akartam az állomásra menni, s nem tudtam pontosan az utat. Kérdeztem románul egy embertől, nem tudja, hogy hol mennek az állomásra, s azt mondja: Én megmutatni magam, acolo la gara. Az elődeim, aszongya, a Székelyföldről származtak, én Ferenc József vagyok, a madéfalvi veszedelemkor a nagyapám vagy dedapám jöttek ide. Úgy megcsókoltam azt az embert!

12. BMB: Megtanultam én is románul. Menyünk vásárolni ide es, tova es, akkor hogy ne tudjunk! Most akkoracska gyermekecské, s nem kell tanítsa! Kétéves gyermekek, s úgy beszélnek románul, mindenfélét! Régen nem tudott mindegyék. Még nekem es zavarodik össze a nyelvem sokszor, akárhogy megvénültem. Ott-hon nem beszélgettünk románul édesanyánkkal, most minden háznál románul beszélnek a gyermekekkel. Sokmindenféleképpen tanulnak az iskolába, francuzt, englezt... Magyarat nem, itt nem nálunk.

ACsM: Az imádságot, amit édesanyám tanított, há nem tarcsuk észbe az egészet. Me elfordult. Rományul jártunk az iskolába, osztán úgy szoktunk. Amikor kicsiké vótunk, a templomba magyarul énekeltek.

11. LD: Ezidáig inkább mind innen a faluból, ritka vót, aki idegenből házasodott. Most már esse vagyunk vegyülve erősen. Me most a fiatalok nincsenek többet a földnél. Mindenki elhúzódot, mindenki elment. A fiam Ploiesti mellől nősiült. A lányom férjhez ment megint egy regátihoz. Az én házamhoz akármelyik idejön, mindenikkel magyarul beszélgetünk. Az itt való nép, akik törzsökösök ide, még húznak az anyanyelvhez.

5. BSzE: Csak mi vótunk, ez a család, Novojba magyarok. Ott nőttek fel még a mik szüleink is. Az édesapám ott nőtt fel. De a magyarságunkat megtartottuk. A kapun belül mindig magyar szó hallatszott. A szülőkkel csak magyarul beszélünk. Persze mikor megnőttünk, jártunk iskolába. Hamarabb a fiúk jártak, Sármasra, mind a két fiú. Most a két bátyám van ott, ma is magyarok. A nagyobbik bátyám ott lakik a falu közepin, annak vót két leánya, azok elmentek román fiú után. A fiú elvett egy frátai magyar leányt. S a másik két fia mind mind megtartották az anyanyelvüket. Aztán a másik bátyám ott lakik, annak aztán olyan családja van, hogy le a kalappal.

9. DBI: Hát ugye én nem tudok másképpen beszélni, csak úgy. Nálunk így beszélnek, így beszélünk mű. Egyszer Vásárhelyt vótam a klinikán, a sok nép ott vót, s egyszer kijő a doktor úr, hogy van-e még valaki papírral. Ugye én leghátul vótam, met elől nyomult a sok nép, én beteg is vótam, nem tudtam nyomulni. Mondom, én vagyok, doktor úr. Aszongya: na eresszék elől azt az asszonyt, hogy mönyünk a hegyön, hogy hamarabb legyön. Széjjelhúzódtak a népek, s én mentem. Mondom, jaj, doktor úr, úgy beszélünk, hogy még a doktor úr is csúfolkodik. Úgy beszélünk, hogy mönyünk a hegyön, hogy hamarabb legyön, mert úgy is mondjuk, na. Az a szó esik. Aszongya, én igazán nem, néni lelkem, me ahogy maga megszólalt, én tudtam, hogy maga vaj csekefalvi, vaj keresztúri, vaj boldogfalvi. Jaj, aszongya, világért sem, hová való a néni? Mondom, én alsóboldogfalvi. Na, aszongya, én csekefalvi. Aszongya: olyan jó, ahogy maga beszél! Osztán én nem szégyöltem azután, úgy beszéltem, ahogy szoktunk. Vót egy zsákodi szomszédasszonyom, komámasszonyom, s az olyan zsákodiasan beszélt végig, hiába élt nálunk, ott töltötte le az életit. S örökkéig olyan idegön vót, de megszoktuk. S van egy héjasfalvi komaasszonyom is, az se tudja megszokni, ahogy mű beszélünk. Mi mán ezt szeressük, így tanultunk.

11. ECsK: Itt a legközelebbi magyar falu az erdön át Dombos. A többi faluk román és szász lakosságúak. Nehéz kijalálni, hogy itt, annyi idegen között meg tudtuk tartani a magyarságunkat. Sokan csodálkoztak rajta. Megtartottuk azért!

8. DaB: Az jó, hogy örözze meg az ember, amibe született. Akárhova elmenyen, művelje magát, ez kell, de a hangját, ezt az ősi beszédet, amit örökölt, azt ne semmisítse meg, azt ne szégyellje.

NP: A magyar nyelvet használjuk mi, magyarok, nekünk kedves ez a mi nyelvünk. Beszélek én románul es, nem éppen perfektül, de nyolcvanöt százalékba beszélék. A gyermekeim es mind beszélnek. Dehát a nyelvünkötől, a saját nyelvünkötől csak el nem szökünk!

10. HSzA: Amikor a párnámra hajtom le a fejemet, mondom: én istenem, segíts meg! Én nem tagadnám meg az istent, ha nekem nem tudom mit adnának, sem. Sem a magyarságomat, met én tudom, hogy Romániában vagyok, román honpolgár vagyok, de az én vérem magyar vér. Székely magyar vagyok.

Lejegyezte Gazda József

Látlelet

Jóképű magas, szőke nő. Arca ráncatlan. Egészségesnek, nyugodtnak tűnik. Mit keres az ideggyógyászatban? A nézése — tő csöndes tükre. Csak később derül ki, mennyi nyugtalanság rejlik a csend mögött. Később, mikor már bízott bennem...

Első beszélgetés

— Kezddm azon, hogy a férjem és én jól megfértünk egymással. Tartott köztünk a szerelem, míg a gyermekek fel nem nőttek. Nagy fiam van. Nős, műszaki rajzoló... Bukarestben lakik. És egy lányom. A férje sofőr. Birkózó. Csomó érme van. Rendes ember... Három unoka... Ugye el se hinné, hogy már nagy-mama vagyok? Hányszor hallom a barátnőimtől: „Te Maris, te nem akarsz megöregedni.“ Ha aszerint lenne, ki mennyit szenved, ráncosabb volnék egy kilencvenévesnél... Minden akkor kezdődött, amikor az uram mester lett a martinkemencéknél. Hatvan ember a keze alatt! Beleszédült a nagy rangba, a hízlegésekbe, főleg a sok áldomásba: „Mester úr, tiszteljen meg, igyunk egy pohárral, névnapom van...“ Ő meg attól tartott, ha visszautasítja, rámondják, hogy lenézi őket, meg haragszanak, különösen a falusiak, és átmennek a sínhengerdébe. Ott örökké munkáshány van, és már megpróbálták elszipkázni őket az uramtól. A falusiaknak mindig van pálinkájuk. Aztán a sok áldomásból szokás lett...

— Amíg nem volt mester, boldogok voltunk. Én a préseknel dolgozom, csoportvezető vagyok. Azelőtt együtt mentünk be az üzembe, haza is együtt, kar a karban, mint a fiatal házasok. Bevásárolni is így. Ha jött a színház Temesvárról, Aradról, akkor is. A Telepen irigyeltek az asszonyok, hogy milyen szépen élünk, hogy milyen stramm uram van. Ötvenéves. De amíg nem ivott, negyvennek se látszott. Magas, szőke. Mint én... Egyszer direkt elbújtam fájrám után, hogy próbára tegyem. Jön, néz jobbra, néz balra, nem lát sehol. Úgy elkámpicorodott, hogy megsajnáltam, és előugrottam a portásfülszék mögöl. Odavolt az örömtől! De csak volt... Sajnos...

— Rábízták a részleget, s két hét múltán megbeszéltek, este megyünk az Unimagazinba ágyneművászonért. Vártam sokáig. Nem mutatkozott. Ne is várjam, mondja egy szomszéd. Elment inni két falusival. Az egyiknek nevenapja... Kari nem akart, de azok kezdték: „Mi az, neked a feleséged kommandál?“ Az ilyen szavak erősebbek a józan észnél, az ital még erősebb... Visznek neki pálinkát még az üzembe is. És nemcsak a falusiak. A haverok is! Ki csoportvezető, ki rak-tárnok. Szóval, egy egész banda. Beülnek a vendéglőbe. A sör még hagyján, de utána következik a rum, a kínai konyak, a vodka. Amilyen nyavalyás kis fészék az a Telep, nincs ott más szórakozása egy férfinak. Klub? Az van, de ritka, amikor nem unalmas... Én sose tiltottam Karinak egy-két féldelit. Ha sört ivott, nem bántam. Azt én is szeretem... Szóval, a férjeméknél az a borszasz hőség, az a sok mérges gáz, láng, szikra! Mint a pokol! Muszáj pótolni az erőt, de nem el-inni az esztét, a becsületét, elfogadni mindenkitől a liter cujkát, trébert, a potya cigarettát... Talán mást is...

— Milyenek is a falusiak? „Mester úr, engedjen el két napra, most szénakaszálni, most szőlőpermetezni, most a sógor házat épít, segítsek neki, meghálálom...“ És hoz egy-két liter kisütist, meg mit tudom én mit. Egyszer kidobtam az egyiket. Jött haza hozzám a borjúhússal. De ha az uram elfogadja, akkor már le is van kötelezve neki, nem mondhatja, hogy nem engedlek. Utána jön haza mérgesen, bántja, miért volt olyan málé, a lába rogyadozik. És az a cujkaszag! Kérdem tőle: „Hol voltál már megint, Kari? Miért nem becsülöd meg magad? Miért iszol velük?“ Gúnyosan mosolyog, csúnya szavakat vág a fejemhez, beleköt anyámba. Mindig anyám az első. De én nem hagyhatom, hogy bántalmazza a szegény öregasszonyt: „Kari, csendesedj! Kérlek szépen, ne gorombáskodj anyámmal, meghallják a szomszédok!“ Erre kinyitja az ajtót, ablakot, onnan ordít, hogy: „Hadd hallja meg az egész Telep, micsoda utolsó az én feleségem, a nyakamra hozta ezt a vén banyát...“ Csak mióta mester! Amikor felfelé lépett rangban, lefelé ment becsületben...

Második beszélgetés

— Szeptemberben meghívja az egyik tisztviselő névnapra. Elvált ember. Nőket is vittek a murira, úgy mesélik. Jön haza az uram éjfél tájt, felkölti anyámat: „Hol a vacsora?” Belekóstol, ellöki a tányért: „Vén banya, meg akarsz mérgezni? Mi ez a moslék?!“ Kérlelem megint, hogy csendesedjék. Erre odajön az ágyamhoz, mellém akar feküdni, szitkozódik, hogy övele én miért nem törődöm, nekem biztosan szeretöm van, azért utálkozom tőle. Szó szót követ, ütni kezd. Kiugrottam az ágyból, rohantam ki az udvarra, hogy átszaladjak a lányomhoz. Utolért, bevonszolt a nyárikonyhába, rámfogta a böllérkést, mondjam meg, hová bujt el az anyám, tudniillik anyám közben elrejtőzött...

— Ne gondolja, hogy nekem a verés fáj a legjobban. Az fáj, hogy én már nem számítok neki, nem becsül, pedig hányan mondják a Telepen: „Te Mariska, neked az urad meg kéne csókolja még a lábad nyomát is, amilyen asszony te vagy.“ Hatszor kaptam élmunkás csillagot. Csoportvezetőnek is azért tettek meg. Nehéz munka, csattogás, csikorgás, dörömbölés. Az idegek, a tüdő! Az a levegő! És ha nem áll oda az eszed, lecsapja a gép az ujjad! A nyáron egy újságíró járt nálunk Bukarestből. Nézte a munkámat, nézett engem is, láttam a szemén, hogy tetszem neki. Megvallom, nagyon jólesett azok után, amit a férjem velem művelt. Engem a férfiak szép asszonynak tartanak, akadna még ma is udvarlóm, és én bolond fővel mégis ragaszodom Karihoz. Engem itt tisztelnek, becsülnek, kétezereztől fölül keresek, a fényképem a táblán a parkban, hívnak, hogy lépjek be a pártba. Látja, ez is dühíti az uramat, mert őt nem hívják. De ami az övé, az az övé! Lehet este akármilyen ittas, reggel pontosan ott van a részlegen kezdés előtt. Jó szakember! Kurzust végzett!

— Ne felejtsem szavam. Az uram csak ijesztett a késsel, annyi ész még maradt benne. Közben ráéhezett a cigarettára. Leteszi a kést, keresi a gyufát, én meg ugyszi, szököm át a leányomhoz, három ajtóval odébb, hogy hívjam a vejeimet, a bajnokot. Őt respektálja Kari. De a vejem versenyen volt Kolozsváron, s csak Ilkát, a lányomat találtam otthon. Kinyitja az ajtót nagy álmosan. „Hát a nagyanád hol van?“ Ő nem tudja, önála nincs. Akkor már hallottuk is a sikoltozást. Az uram megtalálta anyámat a fáskamra mögött, és rügdosni kezdte. Az én szegény jó anyámat, aki az egész pénzét, amit Gátádiósnak a házért kapott, nekünk adta, hogy berendezkedjünk! Ilka odarohant, belecsimpaszkodott az apjába: „Tata, légy eszednél!“ Az uram lerogyott a földre, a lányom úgy ráakaszkodott. Ez kellett nekünk. Gyorsan feltámogattuk anyámat, szaladtunk át vele Ilkához, ott aludtunk nála, nem mertünk hazamenni.

Harmadik beszélgetés

— A nővérek, meg az egyetemisták csak bámulnak, hogy milyen nyugodt, egészséges ez a resicai asszony, egy ősz hajszála nincs, mit keres ez a neurológián? A doktornő is csodálkozott, magyarázom meg neki, mi történt, hogy ide kerültem? Mindent nem mondhatok el, csak annyit, hogy például étkezésnél milyen cirkuszokat rendezett. Vasárnap délelőtt el-elcsavargott valahová, aztán jött haza kettőkor. Látom, ideges: „Mi van veled, ember?“ Nem válaszol. Na jó! Ülünk asztalhoz, a finom ebéd, a tele has majd csak megnyugtatja. És hogy megnyugtatta! Földhöz vágta a tányért! Én azóta egy kanál levest nem tudtam lenyelni. Ha a kanál a számhoz ért, összeszorult a gigám. Itt a kórházban szoktam vissza rá... Felszedett valami cafatot, egy szerencsétlent, már háromszor volt férjnél, és mindegyik otthagytja. Most van neki egy újabb, de az ült valamiért... Ha legalább szebb lenne, mint én! De olyan, mint egy deszka, amelyikre melltartót akasztottak. Az az egy, hogy fiatalabb, nem több huszonnolcnál. „Gondold meg, Kari — mondtam neki —, lányod van, fiad, ne csúfold meg előtűk az anyjukat.“ Erre csak még jobban mocskolódott, bömbölt: „Azért lettél csoportvezető, mert lefekszel a mesterredel, a mérnökkel, ringyó vagy, kurva vagy, és még te monod másra!“ Hát, látja, ezért vagyok én a neurológián...

Negyedik beszélgetés

— A legjobban az fáj, hogy nem becsült. Gürcölök a gyárban, éjjeli sihtában is, és előtte, utána a háztartás, a bevásárlás! Este fáradtan fekszem le, hajnalban fáradtan kelek. Én nem nézhetem a televíziót, nekem mosni kell, vasalni, foltozni, rendbe tenni a két szobát; anyám szegény gyenge, beteg, még jó, hogy a főzést csinálni tudja. És ha mégis leülök a tévéhez vagy elmegyek egy filmet

megnézni valamelyik barátnőmmel, öt perc múlva már alszom a kimerültségtől, és akkor a barátnőm szekiroz: „Miért nem szoktatod rá az uradat, hogy segítsen neked?” Mit is felelhetek rá? Most már késő... A barátnőm hozta a hírt, hogy az uram felszedte azt a nőstényt. Bár inkább hallgatott volna!... Tudja, ha én még egyszer születhetnék, másképp rendezném be az életemet. Dehogy is sietnék én férjhez menni! Tanulnék, többre vinném, mint a gyermekeim!

Ötödik beszélgetés

— Nézné meg, mennyi ruhám van! Ahhoz képest, ahogy az anyámék ruházkodtak. Szép, jó ruhák. Azelőtt nálunk otthon, Gátdióson csak a jegyző felesége öltözködött így. Ketten keresünk. A férjem ötezret! A fiatalok is szépen keresnek. Két szobabútor, sötétbarna dió, a televízióról már szóltam, mosógép, frizsider, szőnyeg, őszire bejön a hideg-meleg víz, a központi fűtés, tavaly letették érte a tízezer lejt. Az egész telepre bevezetik. Ha akarnánk, Dáciát is vehetnénk, van a csekkben, amennyi azelőtt elégre kell. A világon mindenünk megvan, csak a nyugodt élet hiányzik. Azelőtt be jól éltünk! Igaz, leitta magát ő párszor fiatal házas korában is. A katonacimborák. A komák. De leszokott róla, mert a bátyja, Bélának hívták, szegényt elütötte a traktor, szóval Béla rászólt csúnyán, és Kari nagyon respektálta! Most meg szegényt hoz rám. Tudják a milicián is, a pártnál is, hogy én mennyit szenvedtem az italozásai miatt... Mielőtt felakasztanám magam, gondoltam, próbáljak beszélni velük, hátha segítenek. Ez azután történt, hogy félelmemben öt napig egy barátnőmnél bujkáltam, Annusnak hívják, és ő elvitt a városi párttitkárhoz. Mondja nekem a titkár, hallott rólam, tudja, hogy kitüntetett vagyok, sajnál engem, de ő nem avatkozhat bele, mert a férjem nem párttag, és én sem vagyok még, hanem szól a miliciaparancsnoknak, annak joga van beavatkozni. Telefonált neki, és én átmentem az őrnagyhoz a miliciára. Szépen fogadott: „Na, Talpai elvtársnő, hát mi a baj?” Leültetett, jegyzőkönyvbe írtak mindent, ami a férjem és köztem történt. „Na, Talpai elvtársnő, többé ne bujkáljon el otthonról — mondja —, térjen haza, mert ezt a férje maga ellen fordíthatja, ez hülsen elhagyás és válóok.” És én ne féljek otthon, mert ők előveszik az uramat, beszélnek a fejével. Behívatta, és jól megmosta a fejét. Kari sírva fakadt az őrnagy előtt, potyogtak a könnyei, megfogadta, hogy soha többet nem nyúl se hozzám, se anyámhoz. Vagy egy hétig rendesen viselkedett, majd aztán előlről kezdte, sőt még jobban randalírozott, mint mielőtt felhívták a miliciára. És tudja meg, hogy ez volt a szerencsém! Egy kedden megint berúgatták a cimborák vagy a falusiak, már nem is tudom, kik, és nagyon későn vetődött haza. A kurvájához már nem járt, mert én megfogtam azt a nőt, és úgy megráztam ott mindenki előtt a cukrászdában, ahol dolgozik, és úgy megtépáztam a hitvány kis kontyát, hogy...

— Szóval másnap, a nagy karambol után, fájramtkor jövök ki elkeseredve a részlegről, hát csak elámulok: Kari vár engem! Ül egy széken a porta előtt, két szál szegfű a kezében. Mindjárt tudtam, hogy baj van. Fehér, mint a fal, reszket a keze: „Szent isten, mi történt, Kari?!” Az én kezem is reszketni kezdett. „A szívem — mondja —, reped szét. Gyere velem az orvoshoz, félek egyedül.” Hát vele mentem. Feleúton egyszer csak nekidül a kerítésnek: „Álljunk meg, Mariska, rosszul vagyok, most meghalok.” Leültettem a kerítés tövébe, szaladok a rendelőbe, jön a nővér, belenyom egy injekciót, na attól kicsit jobban lett, eltámogattuk a diszpenzáriba.

— Apáméknál, Gátdióson, úgy mondták: „Akinek nincs szerencséje délelőtt, annak délután sincs.” Gondoltam én válasra is, de amikor láttam, hogy ilyen rosszul van, megrémültem: „Mi lesz, ha meghal?” Mert énnekem nem lenne bátorságom összeállni egy másik férfival, félnék, hogy cseberből vederbe esem... Mikor a miliciáról hazajött, szegényében olyasmiket beszélt, hogy megöli magát, és ha kiterítik, megtiltja, hogy én a koporsója mellett álljak és sirassam... Rákiáltottam: „Hallgass! Sírní ügyse sírnek utánad, elég könnyet hullattam érted életedben...”

Hatodik beszélgetés

— Látja, milyen egy asszony?! Tegnap vizít nap volt, és én alig vártam, hogy lássam. Jött is tényleg, ezt a sok virágot hozta, és bombont. Finomat. Van Resicán egy új cukrászda, ott lehet kapni. Tessék megköstölni! Kari tudja, hogy én legjobban a mogyoróst szeretem, direkt bement érte Resicára, pedig tilos neki a

strapa... Én már csak annyit kívánok, hogy legyen egészséges, és jöjjön helyre a gondolkozása, mert ha így folytatja, leváltják. A szindikátuselnök és a főmérnök már figyelmeztette... Szóval tegnap ott hagytuk el, hogy vele kellett mennem a diszpenzára. Megmérí az orvos a vérnyomását, hallgatja a szívét, csóválja a fejét: „Na, domnu Talpai, ha maga nem akarja, hogy egy éven belül a föld alól dirigálja a martin-szekciót, akkor hagyjon fel az ivással. És nem szabad dühöngeni, mert a maga vérnyomásával megüti a guta.“ Csak azóta jó megint hozzám.

— A professzor biztat, hogy a jövő héten hazamehetek. Nem tudom, örüljek, vagy sem? Mégis, örülök inkább. Türelmetlen vagyok. Folyton azt mondom magamban, bárcsak már hétfő lenne. Mindenütt jó, de legjobb otthon. Nem is kívánnék én már mást az élettől, csak azt az egyet, hogy a férjem soha többet ne gorombáskodjék velem, tekintsenek minket a Telepen ismét rendes családnak...

Hetedik beszélgetés

— Gondolkoztam a kérdésen. Szóval, mitől betegedtem meg olyan hirtelen, hogy be kellett hozzanak ide! Attól, ami a milícia után és a diszpenzár előtt történt... Az uramat erősen rágtá, hogy én a milíciához fordultam. Egy délután jön haza nagy dérral-dúrral, hogy én blamáltam őt, a szindikátusi elnök is elővette, és vegyem tudomásul, ha ő egyszer kárt tesz magában, annak én leszek az oka... „Nem én, hanem az ital, és a sok részeges kancsó barátod“ — így feleltem neki. Erre lehúzza a jegygyűrűt az ujjáról, a földhöz csapja. Lepakcsolja az arany karóráját, én vettem neki a születésnapjára, leteszi a rekamiéra, mellé a pénztárcáját. „Nesze, benne az egész fizetésem“ — mondja, és ledobja magáról a zakóját is, le a cipőjét. Azt hittem, le akar feküdni. De nem. Kiszalad az utcára ingujjban, harisnyában, pedig hideg volt, október vége, és dér... Nem mondom, nemcsak nálunk folyik mostanság ilyen karambolos élet, van elég szerencsétlen család a Telepen mirajtunk kívül is, és mind csak az ital... Ha én csak egy hétig miniszter lennék, bezáratnám az összes büféket, betiltanám az italfogyasztást, a falusiaknak is a pálinkafőzést, és aki megszegi, ölombányába vele!... Na, amikor láttam, hogy leteszi az értékes holmit, és szalad ki az utcára félig pörén, olyan lett a testem, mint a jég. Rohantam utána. Fenyegetőzött más-
kor is, hogy beleveti magát a hűtőbe. Aki abba a forró vízbe kerül, szempillantás alatt vége! Sikoltozni kezdtem hát, mint egy örült, aztán a szomszédok elfogták Karit, és hazahozták. Befektettem az ágyba, ő mindjárt elaludt a részegségtől, de engem ez tönkretett. Akkor jött rám először a fulladozás. A két szemem úgy ki-
dülledt, mint a békáé, ha rálépek. Nem tudtam többet aludni, úgy vert a szívem. Amikor behoztak, folyton felriadtam, ugrottam ki az ágyból, sikoltoztam... Tetejében az ő betegsége!

Nyolcadik beszélgetés

— Maga olyan dolgokat kérdez tőlem, hogy arról még a doktornővel sem mertem beszélni... Én nem állítom, hogy én mindenben ártatlan vagyok... Én már tudom, hogy azok az okos asszonyok, akik tudnak bánni a férjükkel, Cuncikám így, cuncikám úgy, és az ujjuk köré tudják csavarni őket, ahogy akarják. Én, sajnos, ehhez nem értek... Meg kell tanulni! Igaz! De az nem igaz, hogy nekem nincs rá szükségem... úgy, ahogy egy asszony kell hogy akarjon egy férfit... Ért engem?... Szóval, azelőtt alig vártam, hogy ágyba kerüljünk... A mi vérünk erősen talál... Na, de ha én jövök haza holtfáradtan a sihtából, és itthon a házimunka, ő pedig ezalatt a cimboráival szórakozik valamelyik büfében, vagy a falusiakkal iszik, és itthon kötözködik anyámmal, majd aztán befekszik mellém az ágyba, akkor már én megmakacsolom magam... Pláne, hogy szagolom a szájában a cujkát vagy a rumot. Ha agyonüt, se engedem magamhoz... Ha van isten, megbocsátja a bűnömet, ha nincs, azt se bánom... A doktornő is rábeszél, hogy ne csökönyösködjem, a férfiak ilyenek, ki kell elégíteni őket, akkor nem mászkálnak mindenfelé. Igen, mondom a doktornőnek, ha leszokik az uram az italról és a durváskodásról, akkor én is leszokom a makacságról... Mióta beteg, van egy kis reményem. Három hete egyszer sem rúgott be, írja a lányunk. Csütörtökön, látogatáskor, majdnem elsírta magát Kari, hogy milyen üres nélkül-
lem a ház. Tudniillik anyám közben áthurcolkodott a lányomhoz. És csak gyógyul-
jak meg, mondja az uram, úgy lesz megint minden, mint régen. Megesküdtött, hogy száradjon el a nyelve, ha még egyszer italt vesz a szájába... Nem tudok bízni benne... Olyannak érzem magam, mint egy kiszáradt fa...

Bálint-Izsák László

Gyermekeink és a film

Nevelőként napról napra azt tapasztalom, hogy nincs olyan általános iskolai tanuló, aki ne lenne rendszeres mozilátogató. Az elmúlt év során nyolcvan tanuló kérdeztem meg, milyen gyakran jár moziba. A válaszokból kiderült, hogy hetvenöt tanuló hetenként egyszer moziba megy. Gyermekeink nézik a filmet, de nem tudnak róla beszélni, a maguk szintjén beszámolni a látottakról. Ez a paradoxnak ható megállapítás, amely valóságos tapasztalaton alapszik, vetett fel bennem néhány megoldásra váró kérdést gyermekeink mozilátogatásával kapcsolatban.

Miért gyakorol a film olyan nagy hatást a gyermekekre?

A filmművészet ábrázolja az életet a legközelebről, hiszen egyszerre adja vissza a látványt és az azt kísérő hangot, és egyedül a filmművészet képes az életet közvetlen mozgásában ábrázolni. Cselekményes emberi művészet, hiszen sorsokat, életformákat, szokásokat villant fel. Az emberi drámákat rendkívül sokféle kifejezőeszköz segítségével bontakoztatja ki, vagyis a tényleges, látható cselekvéstől kezdve az elvontabb szó és a holt tárgyak, a fények és az árnyak, a sajátos gépmozgások „cselekvéséig” mindenféle rendelkezésére álló eszközzel ezt szolgálja.

Népszerűségének titka a hozzáférhetőség is, hiszen míg az irodalom élvezetéhez legalább az olvasás hibátlan technikája szükséges, addig a film élvezésekor ez mellőzhető; olvasás esetén a szavak közvetítette élmény áttételesebb, mint a film képeinek szuggesztív hatása, a filmbeli emberi beszéd pedig sokkal közelebb áll az életbeli beszédhez, mint a már irodalmilag formált, annak igényei szerint alakított regénybeli vagy drámabeli dialógus.

A filmélménynek az egész személyiséget hatalmába kerítő és formáló erejét, varázsát már a gyermek ötödik-hatodik életévében észlelhetjük. Pszichológiai megállapítás, hogy a gyermekkorban az ismeretszerzés legfőbb forrása a közvetlen érzékelés; az elvont gondolkodás csak később, fokozatosan alakul ki. Ezért olyan mohó ebben a korban az érzékelés vágya, ezért sokkal élesebbek a benyomások, ezért olyan nagy a fogékonyság a film iránt. Ezt az is fokozza, hogy a gyermekek egy olyan emberi világot ismerhetnek meg általa, amely hasonlít az ő világukhoz, de új elemeket is tartalmaz, s ez teszi érdekesebbé. A filmen feltárnak a lehetséges emberi magatartások példái különböző helyzetekben. A gyermekek ilyenformán korábban és teljesebben ismernek meg bizonyos emberi megnyilvánulásokat, mintsem az életben találkoznak velük. Így a film elősegíti a gyermekek fejlődésének felgyorsulását. A gyermek, aki csak könyvekből olvasott a háborúról, megtudja, hogy milyen a háború. Megismeri az áldozatkész szülői szeretetet, az igazi barátságot, az önzetlen nagy szerelmet. Mindezt a film úgy éri el, hogy sürít, irányítja a néző figyelmét, úgy választja meg a nézőpontot, hogy az a legfontosabbat emelje ki, az eseményeknek nem esetleges feldolgozását nyújtja, hanem a szándéknak legmegfelelőbb hatás kiváltására törekszik.

Hogyan viszonyul a gyermek a filmen látottakhoz?

A gyermek néző intenzív módon azonosul a vásznon megelevenedő világgal, a filnrkép terében érzi magát, ott mozog a hős társaként, közvetlen tanúja minden rezdülésének. A gyermek azonosulása a cselekménnyel heves, de mégsem fogadja el az ábrázolt valóságot teljesen. Figyelme hullámzó, időnként tárgyilagos, más-kor meg elragadja a fordulatos cselekmény. Az azonosulás a film hőisével, cselekményével ambivalens jelenség: részben az élmény, részben pedig az azonosulás

határozza meg az élményt. Vagyis a cselekmény hőse mintegy kivívja a néző együttérzését, magához hasonítja annak belső világát. Nyilas Misivel érez így együtt a gyermek néző. Ugyanakkor a saját vágyait, erejéről alkotott elképzeléseit rávetíti arra a szereplőre, akit kiválaszt. Ez a kettős sugárzás ott teremtődik meg igazán, ahol a néző és a cselekmény hőse között sok a hasonlóság, életkor, életkörülményeik és nemük is hasonló. Tizennégy-tizenöt éves korig a gyakori mozibajárást és a filmek preferenciáját az azonosulásra való növekvő igény biztosítja, hiszen a film lehetőséget nyújt olyan érzelmek és magatartásformák átélésére, amelyekre a gyermeknek a mindennapi életben ritkán vagy egyáltalán nem nyílik alkalmja. Nagy, nemes küzdelmek részese lesz, konfliktusokat, érzelmeket, siker-élményeket él át.

Az általános iskolás korú gyermekeket a filmből elsősorban a kép, a szín, a hang, a mozgás ragadja meg. Értékelésükben gyakran találkozunk az epizodikus tetszéssel, a film igazi értékeitől távol eső, mellékes mozzanatok kiemelésével. Nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a részleteknek, mint az összefüggéseknek. Az egyes képeket, eseményeket önmagukban fogják fel, és nem mint a történet egyik láncszemét. Megfigyelik, hogy üldözik a hőst, de az üldözés okát nem jegyzi meg. Így történik meg, hogy szomorú, tragikus jeleneteken is nevetnek, vagy kitörő tapssal üdvözlik a verekedést, még akkor is, ha rokonszenves hősök halálával végződik. A moziból kijövet a gyermek nézők ezeket a mozgással teli képeket tárgyalják meg lelkesen. Eppen a filmben található izgalmas, mulatságos, félelmetes mozzanatok biztosítják a film egészének sikerét körükben. Az egyes elszigetelt látványelemek túlértékelése összhangban van a filmen látottak komplex, differenciálatlan felfogásával. A gyermek azzal akar tisztában lenni, hogy ki a jó, de a jók táborán belül nem választja szét sem a főhős jellemvonásait (hűsége, ügyes, lobbanékony, igazmondó, sértődékeny), sem a többi szereplő tulajdonságait, hacsak nem tudatosítják benne a felnőttek. Magát a történetet is elég differenciálatlanul fogja fel. Mindebből szervesen következik az is, hogy a gyermeki felfogóképességhez legközelebb álló filmműfaj a burleszk, hiszen ebben a mozdulatok, események, képek önmagukban is nevetető hatásúak, a képek értéke ezekben a filmekben elnyomja a történet egészét.

A gondolkodás fejlődésével párhuzamosan az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályos tanulói egyre teljesebben képesek felfogni a cselekményt, az indítékok és következmények láncolatát. Olvasmányélményeik is segítik a tanulókat, hiszen ebben a korban már nem rövid meséket, hanem ifjúsági regényeket olvasnak. Bár a film sajátos eszközökkel szervezi a történetet és a térbeli, időbeli vagy egyéb vonatkozásokat, mégis az olvasás nagymértékben fejlesztő filmértő képességüket.

Mennyiben hatnak a filmek a gyermek magatartására?

A gyermek saját képzeletének, hajlamainak és ízlésének megfelelően éli át a filmet. Azt fogadja be, aminek a befogadására megvan a megfelelő alapja. Ami iránt a gyermek nem érdeklődik, afölött elsiklik a figyelme. A bűnözéshez olyanok kapnak a filmekből indítékot, akik anélkül is bűnözőkké válnának. Normális gyermekben ellenérzést vált ki a brutalitás vagy a könnyelmű élet látványa, nem pedig az azonosulás vágyát. Egyes pszichológusok szerint a nem túlságosan brutális kalandfilm, amely nem heroizálja a gonosztevőket, kifejezetten segíti a kalandvágy és a felnőttekkel szembeni dac leereagálását, ugyanis a film a maga kataritikus hatásával a személyiségben felgyülemlett feszültségek levezetéséhez járul hozzá.

A túl gyakori filmnézés azonban veszélyt hordoz magában. A képek válogatás nélküli halmozása a vizuális benyomások rendezetlenségéhez vezet. A vizuális benyomásokat el kell helyeznie a gyermeknek, hogy gondolkodási rendszerében megkapják helyi értéküket, különben csak a fogalmak zavarát, a gondolkodás rendszertelenségét növelik. Ha a benyomások elrendezése elmarad, akkor a gyermek passzív befogadóvá válik, hiszen nem áll össze benne egészszé a sok, különböző jellegű, műfajú, színvonalú alkotásból, közvetítésből szerzett részinformáció és élménytöredék.

Felmérésemből az is világossá vált, hogy a gyengébb előmenetelű tanulók többet járnak moziba, mint a jó tanulók. A magyarázat kézenfekvő. A film könnyebben feldolgozható élményt kínál — legalábbis a felületes befogadáshoz —, mint a regény, novella, elbeszélés, s akiből hiányzik a gondolkodás célra irányuló rendszeressége, azok szeretik átengedni magukat a benyomásoknak, hiszen a benyomások nem kényszerítik okvetlenül szellemi közreműködésre a befogadót. Az

is közrejátsszik, hogy a rossz tanulók gyakran képzeletvilágukban akarják kompenzálni életbeli és iskolai kudarcukat, néha pedig a szülők rendezetlen családi élete miatti elhagyatottságukat.

Mit tehetne a ma iskolája a jövőendő értő filmnéző nevelése érdekében?

Rendszeres segítséget kellene nyújtania a filmek értelmezéséhez. Talán éppen ennek a segítségnek a hiánya teszi, hogy a fejlődés kezdeti állomásain olyan értetlenül állnak a gyermekek egy-egy film bonyolultabb cselekménye előtt. Például nehezen értik meg, hogy némely képsor csak a főhős képzeletében játszódik le. Túlértékelik a részleteket. Néhány sablont a magukévá tesznek, és csak azokat a filmeket kedvelik, amelyek ezeket a sablonokat kombinálják, belőlük építik fel a történetet. Ilyen sablon lehet a kalandfilmeké. Az értelmező segítség hiánya okozza, hogy előtérbe nyomulnak a részletek, elsődlegesen ugyanis a gyermek a mozdulatot, a tárgyat, az arcot észleli, és csak másodlagosan fogja fel a mozdulat célját, a tárgy jelentőségét vagy az arc mögött rejlő indulatokat. Ezért olyan gyakori jelenség a gyermekek körében a filmek töredékes észlelése, ha hiányzik a megfelelő irányítás. Egy-egy filmszárt is hajviseletben, ruházatban utánoznak, a mozdulatait, a tartását lesik el; inkább a viselkedésére figyelnek, mint a magatartására. A külsőség fölébe kerekedik a lényegnek. Éppen a részletek túlértékelése miatt hagy nyomot néha a fiatalok viselkedésén a negatív szereplők hatása. Hiába buknak el vagy nyerik el méltó büntetésüket a film végén a negatív szereplők, ha viselkedésük egy-egy imponáló gesztusa maradandóbb emléket hagy, mint a végső erkölcsi tanulság, amely többnyire elvontabban, nem a látvány szintjén fogalmazódik meg.

A filmnek a gyermekekre gyakorolt különleges hatása miatt szükség lenne valamilyen szervezett, intézményesített filmoktatásra már az általános iskola V—VIII. osztályaiban, hiszen a film nemcsak a tudatot alakítja, hanem a látáskultúrát, az izlésfejlesztést és a kifejezőkészséget is szolgálja. Ahhoz, hogy mozilátogatóból teljes értékű filmnézővé fejlődjön a gyermek, szükséges már a legzsenyebb korban bizonyos elméleti alap megszerzése.

Mennyit nyújthatunk, mire törekedhetünk az V—VIII. osztályokban?

Az irodalomtanár készítse fel a tanulót a közösen megnézendő filmre.

Nem elég egyszer megnézni az elemzésre szánt filmet, hiszen az első találkozás a filmmel a spontán reagálásé, és csak a második vetítés alkalmával lehet a figyelmet a film keletkezésének idejére, rendezésére, műfajára, szereplőire, a színészi alakítások értékelésére ráirányítanunk. Tehát akkor már bizonyos koordináták közé helyezzük az alkotást, s ezzel tudatosabbá tesszük az élményszerzést. A film másodszeri megtekintése előtt már megfigyelési szempontokat jelölünk ki a több csoportra osztott osztálynak: Ki írta a forgatókönyvet? Ki rendezte a filmet? Ki az operatőr? Mi a nevük a főszereplőknek és az őket alakító színészeknek? Mikor játszódik a film cselekménye? Mikor készült a film?

Mielőtt filmet elemeznénk a tanulókkal, kötetlen beszélgetés keretében tudatosítsuk bennük, hogy mi a különbség a mozi és a tévé között. Magyarazzuk meg, hogy a tévében nem érvényesülnek a „nagyotálók“, nincsenek különböző színek, áthelyeződnek a hangsúlyok, megváltozik az egyes képsorok hangulata.

Hogy idejében megtanítsuk a gyermekeket felismerni a formai eszközök konkrét tartalomhordozó szerepét, a tartalomnak a forma általi kifejeződését, már a kezdet kezdetén meg kell magyaráznunk s a gyakorlatban szemléltetnünk néhány nélkülözhetetlen filmtechnikai kérdést, szakkifejezést. A gyermek élvezettel tanulja majd meg, hogy az első képsíknak *premier plan*, a félközelinek *second plan* a neve, s ez utóbbi a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy vagy több ember arcának és alakjának jelentős része látszik a képen. A távoli felvétel neve a szaknyelvben *kistotál*, s ezen a gyakorlatban azt értjük, hogy egy vagy több emberalakot teljes egészében látunk, míg a *nagyototál* egészen távoli felvételt jelent. Nagyon könnyen jegyzi meg a gyermek a *montázs* (filmszerkesztés) szót; szívesen használják a *képsor* megnevezést, amely az egyes képek összefüggéséből megszerkesztett jelenetek sorát jelöli. Beszélgessünk el tanulóinkkal a *forgatókönyv*, a *kamera* fogalmáról, a *megvilágítás* szerepéről, a filmszínészi játék sajátos problémáiról. Csakis ezeknek a fogalmaknak az ismeretében tud idővel a gyermek — a maga színvonalán — érdemben és önállóan beszélni egy filmről, és nem csupán annyit megállapítani, hogy jó vagy rossz volt szerinte a szóban forgó film.

Csak bizonyos „kulisszatitkok“ ismertetésével tudjuk majd kifejleszteni a gyermek filmértelmező képességét, és csak így segítjük elő a benyomások kedvező integrálódását a gyermek addig elsajátított információanyagába, s így lesz képes önállóan beszámolni a látott filmekről.

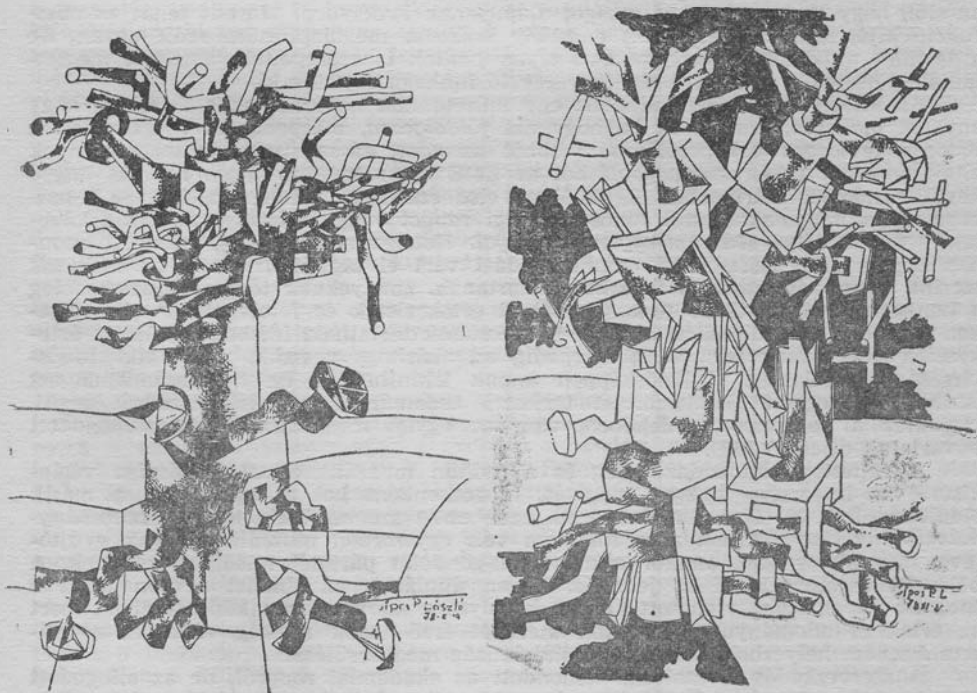
A gyermek igényes filmnézővé nevelésében igen nagy szerepe van a gyermek- és ifjúsági filmeknek, amelyek csak akkor tölthetik be szerepüket, ha művészi kidolgozásúak, s esztétikai értékük az igazi nagy, felnőtt filmalkotásokkal vetekszik. A gyermek csak életkori sajátosságainak megfelelő filmeket kellene hogy nézzen. Olyan társadalmi közvéleményre volna szükség, amely a gyermekek számára egyszerűen lehetetlenné tenné a tizenhat éven felülieknek készült filmek megnézését.

Filmnézésre csak filmnézéssel lehet nevelni, s a jövőben a nevelőknek és a szülőknek arra kell törekedniük, hogy a film növekvő vonzóereje a fiatalok körében idejében kellő műértéssel párosuljon.

A filmek nevelik, alakítják a fiatalokat, a jó filmek csiszolják olyanná ízlésüket, hogy felnőtt korukban élvezni tudják az értékes, művészi filmeket, s ezen túlmenően: „A filmművészet fogja talán leginkább testi valóságukban is összehoztatni, egymás megértéséhez vezetni a népeket és nemzeteket.“ (Balázs Béla)

Sürgető probléma a filmoktatás valamilyen formában való megszervezése az általános iskolák V–VIII. osztályaiban, valamint a szakmai líceumok IX. és X. osztályában, akár az irodalmi órák, akár az osztályfőnöki órák keretében, természetesen hozzáértő tanári vezetéssel, megfelelő felkészüléssel, hiszen a ma gyermekeiből kerülnek ki a holnap filmértő mozilátogatói, és távlatban gondolkozva: nem közömbös, milyen ízlésű lesz, milyen filmkultúrával rendelkezik majd jövő társadalmunk.

Gergely Róza

Sipos László rajzai

Az Erdélyi Múzeum Egyesület születésére emlékezve

Százhusz évvel ezelőtt, 1859. november 23-án, a kolozsvári Vigadó nagytermében megkezdte munkálatait az erdélyi tudományosság legfőbb intézményének megalakítását célzó közgyűlés, s a négynapos tárgyalás befejezésével lerakta az EME szervezeti alapjait. Ezzel hosszú huzavona után siker koronázott egy célirányosan elindított és állhatatos következetességgel végigvitt akciót: a magyar művelődés erdélyi melegágyának megteremtését.

Az időpont nem volt véletlenszerű: az abszolutista rend gazdaságilag és politikailag ekkor már megrendült, nemzetközi pozíciói gyöngültek, kénytelen volt „liberálisabbá” válni, egyengette az utat az alkotmányos kormányzásra való áttérés előtt, és már egyes engedmények, reformok előtt sem zárkózhatott el. Az Európa-szerte pezsgő tudományos élet, a természet- és a társadalomtudományi gondolkodásban végbemenő forradalom, a belső és külső politikai helyzet kedvező feltételt teremtett ahhoz, hogy a gróf Mikó Imre képviselte erdélyi tudományos törekvések — az alapvető elvek földadása, látszatra ugyanakkor a bécsi kéréllhetlenség megcsorbitása nélkül — egy tudományos szervezkedés jóváhagyatásához vezessenek. A Mikó-féle kezdeményezés célként tartalmazta mind a múzeumalapítást, mind pedig tudományos egyesület létrehozását, az udvar azonban elzárkózott az elől, hogy magyar tudóstársaságot alapítsanak Erdélyben. Maradt tehát az obstrukció kijátszása: a kieszközölt engedély *múzeum* megalapítására szölt ugyan, de a testület működési szabályzatában olyan pontok is szerepeltek, amelyek meghaladták a muzeális jelleget: tudományművelő funkciót fejeztek ki.

Az áttétel egyszerűen adódott: egy múzeumnak nemcsak az a feladata, hogy anyagot gyűjtsön, hanem az is, hogy azt földolgozza, márpedig ez megköveteli a tudósok tevéleges bekapcsolódását. Ebből az adott társadalmi-politikai viszonyok által megszabott kényszermegoldásból az EME egész tevékenységén nyomot hagyó következmények származtak. Egyfelől az első szabályzat kimondta, hogy „A múzeumegylet magának semmi tudós-társasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni” (*Az Erdélyi Múzeum-egylet szabályai*. Kolozsvár, 1859. 4.§), másfelől azonban éppen ilyen „akadémiai” munkálkodást várt el tagjaitól, hiszen az előírások szerint olyan választmányi üléseket is tartanak, „melyeknek tárgyai lesznek főleg a honismeretre vonatkozó tudományokbólí értekezletek és felolvasások” (6.§). Ezek a tudományos üléseken „élőszóvali előadások tartatnak, írásban beküldött értekezések olvastatnak fel” (46.§), márpedig ez, akárhogy vesszük, mégiscsak „tudóstársasági” kötelesség. Különösképpen annak tekinthetjük, ha hozzászámítjuk azt is, hogy az egylet „honismeretet terjesztő tudományos munkák kiadását segíti, tagjainak a honismeret érdekében, akár az egylet megbízása következtében tett búvárlatait díjazza” (6.§).

A rejtetten akadémiai jelleg és a nyíltan muzeális célzat kettőssége végigkísérte az intézmény egész történetét. Időszakonként hol az egyik, hol a másik oldalt emelték ki. Maradandó érdeme azonban a szervezetnek, hogy a *tudományművelő* hivatást sohasem adta föl, nem vált egyszerűen muzeális tárgyak gyűjtőjévé, még akkor sem, amikor a múzeumi gondolat pártolói túlsúlyba kerültek. A bölcsélet szempontjából ez jelentős, hiszen általában az elmélet s ezen belül a filozófia éppen azért vívhatott ki tisztességes helyet a szervezet munkálkodásában, mert az értekező-tudományos ülésszakok szerepét érző tagok mindig vállalták a múzeumba nem helyezhető eszmék, a gondolatiság megbecsülését.

A szervezkedés hivatalosan lemondott az akadémiai rangról, de az elfogadott alapokmány a tagság toborzására nézve is nyitva hagyta a tudóstársasági minőség visszacsempészésének lehetőségét. Az előírás szerint „egyleti tag lehet minden

önálló birodalmi polgár" (9.§), s ezzel egyrészt befogadták az egyesületbe a nem hivatásos tudománykedvelőket, de nem zárták ki annak lehetőségét sem, hogy az EME a tudománnyal hivatásszerűen foglalkozó tudósok csoportosulása legyen. Ez a nyitottság, ugyanakkor a mindenféle diletantizmustól mentes szakszerűség mint az indításban benne rejlő szervezeti elv, csak hasznára vált a szervezkedésnek, megóvta attól, hogy egymásnak író tudósok klubjává vagy a tudományt csak a népszerűsítés fokán értő lelkes laikusok gyülekezetévé válják.

Az alakuló közgyűlésen elfogadott működési szabályzat a honismerő hivatást helyezte a társulat tevékenységének középpontjába. Ezt az öntükrözést azonban nem holmi elzárkózásnak, küldöknéző befeléfordulásnak, hanem épenséggel a kitekintéssel társuló, önmagunkat a nagyvilágban elhelyező kötelességként értelmezték. Így aztán az önmegismerő kötelességvállalás az „ismerjük meg magunkat“, „ismertessük meg magunkat“, „ismerjünk meg másokat önmagunkban“, hármasságává tágult. Jellemző, hogy Brassai Sámuel az EME első nyomtatott kiadványában az intézet jellemzésekor már ilyen koordináták közé helyezi az önfeltárást. Szállóigévé vált megállapítása is ezt példázza: „Európa sokáig — egészen a legújabb időkig — nem ismert minket. No! 'szép tőle nem volt, de vétek se!“. (Az EME évkönyvei, 1891. III.) Ez az önbírálatra készítő kitarulkozás, a kérdés illetén fölvetése: mi az oka annak, hogy nem ismernek? — az, hogy mi magunk nem ismerjük eléggé önnön lényünket, vagy az, hogy a magunk ismeretét nem osztjuk meg másokkal? — s a rá adandó kettős felelet: egyik is, másik is, de főleg a másik, a megismertetés hiánya az ok — nos, az ilyen kérdésfeltevés és válaszadás minden kétséget kizárva hatásos buzdításul szolgált. Az EME létezésének minden szakaszában különös súllyal jelentkezett ez az „Európa-hoz tartás“ látásmódja.

A honismerő fölszólítás ugyanakkor az együttélő népek jobb egymást-megismerésének feladatát is magában foglalta, s így a teljes kizárás viszonyában állt mindenféle elszigetelődéssel, a mások felé irányuló közömbösséggel. Az alakuló közgyűlés első napján Mikó Imre félreérthetetlenül leszögezte: „Egy, e haza minden népfajait és osztályait magába záró egyesületbe kellett belevonni mindazokat, kik e hon szellemi érdekei iránt elfásva nem voltak, s téltenségben nem várhatták az idők javulását.“ (Az EME évkönyvei, 1861. 1.) Ha e megállapítás nem lett is hű képe a tényleges helyzetnek — a legkevésbé abban a tekintetben, hogy a termelő osztályokat is bevonják a csoportosulásba —, a benne foglalt szándék kifogástalan, hiszen elvileg az együttélő népek egyetlen fia elől sem zárta el a szervezetben való tevékenység lehetőségét. Ami pedig a honismeretnek mint egymás megismerésének az érvényesítését illeti, e vonatkozásban a múzeomalapító világosan fogalmazott: meg kell ismernünk mindazt, amit „a velünk élő népek keze és esze műve előállított, és ezután elé fog állítani“. (I.m. 4.)

Az együtt dolgozó népek művelődése iránt fogékony önismerő program komolyságát növelte az a tény, hogy az alakuló közgyűlésen éppen az az Eötvös József képviselte a Magyar Tudományos Akadémiát, aki maga is őszinte szószólója volt az egymásra találás gondolatának tudományban, művelődésben. A népeket összekötő tudomány eszméje Eötvös üdvözlő beszédében is európai mértékrendben fogalmazódik meg; más népek kultúrájának tisztelete és megismerése — a szónok szavai szerint — azt célozza, hogy „a nemzet a mennyiben hátrább maradt, Európa legmíveltebb népeivel egy színvonalra emelkedjék s ha ereje engedi, őket megelőzze“. (Uo.) Látható tehát, hogy az egymást megbecsülés és a nemes versengés mint az igazi tudományosság elengedhetetlen feltétele már az EME megalakulásakor letisztultan tudatosodott.

A testületalakítás során azonban a tudományos egymást megismerés szükségletén belül erőteljesen kiemelték a kölcsönösséget is. S ez most már nem is annyira a szervezeti szabályzatba foglalható működési programként, hanem kifelé inkább követelésként jelentkezett. Brassai Sámuel például a megalakulás után Mikó Imre halhatatlan érdemét abban látta, hogy „megvívá a diadalom koszorúza harcát a centralizálás, germanizálás és burokratizálás háromfejű sárkányával“ (I.m. VI.). Nos, a bürokrácia felett átmenetileg tényleg sikerült győzedelmeskedni. Mikónak volt annyi ereje, hogy a császári hivatalok labirintusában megtalálja a kivezető utat, s hozzájusson a szükséges pecsétekhez, aláírásokhoz. A sárkány másik két feje azonban nem akart egykönnyen porba hullni. A központosítással kapcsolatban Eötvös határozottan leszögezte álláspontját: más a központosítás a tudományokban, s ismét más az államigazgatásban; a tudományos erő-kifejtésben a különböző központok „összemunkálása“ eszményi. Az EME-nek következetesen törekednie kellett arra, hogy ezt az eötvösi követelményt valóban érvényesítsék, s Erdélyi főbb tudományos szervezetét ne egy központ árnyékának, hanem tiszteletet érdemlő, együttműködő partnernek tekintsék.

Ami az elnémetesítés elleni harcot illeti, az erdélyi magyar tudományos fórum megteremtése, ha nem volt is végső „diadalom“, mindenestre csatanyerésnek tekinthető. Olyan körülmények között, amikor hivatalos nyelvként a németet használták, egy magyar nyelven működő tudományos egyesület megszervezése az anyanyelvi kultúra felvirágoztatásának erős bástyáját teremtette meg, s igazolta: az elnémetesítéssel szervezett erők, a nemzeti művelődés felkarolásáért áldozatokat vállaló férfiak fordulnak szembe. Az alakuló gyűlésen — az alapszabályzat értelmében — meg kellett határozni az egyesület hivatalos nyelvét. Az egyöntetű szavazás a magyar nyelv mellett döntött. Az anyanyelvi tudománytápolás melletti kiállás azonban nem volt azonos azzal, hogy más ajkúakat nem lehet bevonni a közös tevékenységbe. A működési szabályokat rögzítő dokumentum ugyanis megállapítja: „Mind e mellett is minden tagnak fenmarad azon joga, hogy a tanácskozásokon, írásos beadványokban azon nyelvet használja, a melyen magát könnyebben kifejezheti vagy megértetheti“ (38.§).

Az egyesületalapító közgyűlés mind tartalmában, mind pedig külsőségeiben fényesen igazolta: a negyvennyolcas események utáni politikai bágyadság, az önkényuralmi rend látszat-magabiztosságának hamuja alatt ott parázlottak a nemzeti érdekeket feltűnő eszmék, s a követeléseket kielégíteni képtelen (mert levett) forradalom után a negyvennyolc előtti elvárások előbb-utóbb újraszűletnek. A forradalom előttire visszanyúló folytonosságot az EME-t megszervező közgyűlés nyíltan hangoztatta. Annak idején még az 1841—1843-as országgyűlés kimondta, hogy legyen Erdélynek múzeuma. Mikó Imre megnyitó beszédében kiemelte, hogy az új feltételek között ugyanennek a szükségletnek tesznek eleget, s a szervezeti szabályzat a múzeum megalapításának egyik eszközeként azt jelölte meg, hogy „összegyűjti azon ajánlatokat, a melyek még régebben, jelesen pedig az 1841/3 erdélyi országgyűlés alkalmával Kolozsvárott felállítandó múzeumra tétettek“ (5.§). A „negyvennyolc-előttség“ folytatásának külsődleges megnyilvánulásai is voltak. A korabeli beszámolók szerint a Vigadóban tartott ülések igen hasonlítottak a forradalom előtti országgyűlésekre, az immár egy évtizede eltűnt kócsag, kard meg diszmagyar újra előkerült, Eötvös József tiszteletére lelkes „fáklyászenét“ tartottak (amelyet a császári rendőrség előbb betiltott, majd a herceg utasítására mégis engedélyezték), díszelőadás volt a színházban, egyszóval amolyan „negyvennyolcát előkészítő“ légkör uralkodott.

Nem üres lelkesedés volt ez, hanem az áldozatkészség kézzelfogható megnyilvánulása. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen intézmény csak önerőből tartható fenn. Mikó Imre gazdag adományai, a több mint tízhaldas keres telek a rajta levő épületekkel otthont nyújtott ugyan a múzeumnak, de létezéséhez és fejlesztéséhez további segítségre volt szükség. A 125 igazgatósági tag (legalább 500 osztrák forint hozzájárulással), a 382 alapító tag (legkevesebb 100 osztrák forint adománnyal) s a 930 részvényes (tíz évig évenkénti 5 osztrák forint fizetési kötelezettséggel) azt igazolta, hogy nemcsak érett közszellem és reális szükséglet létezett, hanem ugyanakkor az igény kielégítéséhez szükséges emberi-anyagi fedezet előteremtése sem hiányzott.

A múzeum megalapítása előtti csatározásokban a Mikó Imre és a kormány képviselte álláspont ütközőpontja a „nemzeti“ vagy „országos“ jelleg volt. Az államvezetés csak az „országos“ elnevezés elfogadásával volt hajlandó engedélyezni az egyesület megalapítását, s ezt a feltételt Mikó elfogadta (az alapszabályzatba is az „Erdélyi országos múzeum“ név került be). A manőverezés mögött nem nehéz felfedezni az abszolutista rend burkolt szándékát: akkor, amikor a soknemzetiségű birodalmon belül a különböző nemzetiségek saját kultúrájuk önálló építése érdekében szervezeti formákat akartak teremteni, a maga pozíciójának ingatlanságát érző államvezetés nem merte kategorikusan visszautasítani az ilyen szervezkedést, de akadályozni kívánta azzal, hogy formálisan nem hagyta jóvá nemzeti jellegének érvényesülését. Az eredmény azonban többszörösen ellentmondott az uralkodó körök elgondolásának.

Egyfelől bebizonyosodott, hogy az úgymond nem nemzeti alapon történő szervezkedés — a hivatalosan „országos“ jelleg, tehát annak a kikötése, hogy bármilyen nemzetiségű állampolgár tag lehet — egyáltalán nem állta útját az intézményalakításnak, sőt hasznára vált, mert így nemcsak a mesterséges határokkal szétdarabolt országrészek különböző vidékeinek tudománypártoló szervezeteit és magánembereit, hanem a más nemzetiségű erdélyi tudományművelőket is meg lehetett nyerni az ügynek. Éppen ennek az „országos“ jellegnek tulajdonítható az is, hogy a múzeumteremtéshez az erdélyi románok és szászok közül is sokan hozzájárultak anyagilag. Érdemes megemlíteni azt is, hogy az EME alapító tagjai között a román értelmiség olyan kiemelkedő egyéniségének a nevét is megtaláljuk, mint Andrei Şaguna püspök.

Tévedtek azonban az abszolutista rend vezetői abban is, hogy a más nemzetiségűek felé nyitott szervezkedés — minden „országos“ jelző ellenére — nem válhat a *nemzeti* kultúra ápolójává. A gyakorlat ugyanis azt igazolta, hogy a szoknak a még 1840-ben létrehozott „Verein für Siebenbürgische Landeskund“-ja, az EME, nem kevésbé az 1861-ben megalakult Astra — a más nemzetiségűek belépését engedélyező szervezeti nyitottság ellenére — mégiscsak megmaradtak a *nemzeti* művelődés felkarolóinak. És ez természetes volt, az egymás szervezeteiben való részvétel ugyanis nem változtatott a művelődési intézmények orientációján. Csupán arra figyelmeztetett, hogy több együttműködési lehetőség adott, az egyesületek egymáshoz kapcsolódó szálai mellett az sem kizárt, hogy egyes esetekben egyazon személy két tudományos-művelődési szervezet tagja legyen. Az EME megalapítójának személye példa erre, Mikó Imre ugyanis Andrei Şagunához fűződő barátsága révén tiszteletbeli tagja lett a nagyszebeni „Román litteraturai egyesület“-nek, természetesen tetemes anyagi hozzájárulással.

Az EME és a hasonló román tudományos-művelődési mozgalom, a szebeni Astra megalakulása, majd korai munkássága között egyébként határozott párhuzam mutatkozott meg. A két szervezkedés alapszabályzatában szinte szó szerinti egyezéseket találunk, a már említett nyitottság jellemezte őket a más nemzetiségűek irányában, nagy vonalakban azonos célkitűzéseket jelöltek meg: közkinccsé akarták tenni a művelődést, felülemelkedtek a felekezeti megoszláson, határokat nem ismerő egyesítő tendencia jellemezte őket (az EME-nek tevékeny munkatársai lettek a szűkebb értelemben vett Erdély határain kívül élő szakemberek, az Astra 24 tiszteletbeli tagot választott a két román ország tudósai közül), mindkét társulatban súlyt helyeztek az egzaktak nevezett tudományok felkarolására, de központi szerepet kapott az elméleti jelleg (a társadalom-, az irodalom- és a történelemelméleti foglalatosság), s a tudományos kutatás mellett a tudományterjesztést is kötelességüknek tartották. A kolozsvári és a szebeni egyesület egyaránt rendelkezett múzeummal, könyvtárral, folyóiratot adott ki (1867-től jelent meg a *Transilvania* című lap az Astra égisze alatt), vándorgyűléseket tartottak, a tevékenység anyagi alapjai tekintetében pedig egyaránt az önfenntartás jellemezte őket.

Ez a párhuzamosság és az a tény, hogy mindössze két év különbséggel a magyar és a román értelmiség egyaránt kivívta magának az önálló tudományos szervezkedés jogát Erdélyben, azt bizonyítja, hogy az EME megalakulása nem valamilyen esetleges konjunkturális helyzetnek, hanem egy természetes és szükségszerű folyamatnak a terméke volt. Ezt a folyamatot így jellemezhetjük: az elnemzetietlenítés, a nemzeti kulturális-tudományos törekvésekkel szembeni idegenkedés mint az uralkodó körök kultúrpolitikájának része a nemzetközi és a belső társadalompolitikai viszonyok módosulása következtében már nem tudta feltartóztatni, legfeljebb késleltette a birodalmon belül élő valamennyi nemzetiség részéről megnyilvánuló áramlat kiteljesedését: az önmagára ébredést, a saját maga felé forduló tudományos megismerést.

Balázs Sándor

Józsa János: Korondi kerámia

Az értelem színhelyén

Gondolatok a könyvtárban

Nemrég, forró délben, „nyílt pályán“ megállt velünk a zsúfolt városközi buszjárat, kereket kellett cserélni. A sofőr ideges, sokan nézzük, de nem enged segíteni; valakinél egy táskarádió nyekereg. A pontos idő: egy óra. A hírek. A századvég kedves és megszokott borzalmaiból. Utána tánczene. Az első szám az *Ej uhnyem!* — slágerfeldolgozásban. Divat a „klasszikusok“ dzsesszfeldolgozása, ugyebár. A volgai hajóvontatók iszonyú munkadalát is elérte a sorsa; a sorsunk. El kell-e még merengeni: mi marad meg, milyen nyom, milyen igazságtalanság, milyen szenvedés, milyen nyomor nyoma szent még, ha mindent old, felold, elold helyéről az idő? Adorno azt mondja; Pilinszky azt mondja... Gyermeteg lelkek! Úgyzsolván „költői“ orrunk előtt az újabb nemzedékek ugyanolyan emberiség-jogon — nem felejtnek, rosszabb: ad acta tesznek. Hiszen vagy tízezer év háborús bűnei, megpróbáltatásai úgysis elavultak. Nem is tartja őket számon más, csak a jó öreg könyökkvődés értelem. Az értelem ugyanis nem oldódik az időben. Az értelem nem oldódik a legkoncentráltabb korokban sem. És nem igaz, hogy állítólag csak egy kedélyes, kényelmes, mindenre odaadó áhitattal és figyelemmel váró, éppen arra váró világban adhatná végre igazán, amit adhatna, egy ellenséges világban nem tud igazán megmérteni, néha még átvészelni is alig. Mindennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja a fáról való lekászálódás óta eltelt pár ezer év.

Mindezekre nem csupán abból az alkalomból gondol az ember egy ilyen színhelyen is, hogy útiolvasmányként az öleiben nyugszik, szép őszi, vidéki, világvidéki napsütésben éppen Szilágyi Júlia könyve*; de azért is, attól is. A jó megfogalmazások fölényének, érvényének, egyszerűségének mindig világa van. „A kritikus mindig könyvekről beszél, de mindig az életéről ítélkezik“ — idézi Láng Gusztáv bölcs megállapítását Szilágyi Júlia az egyik esszében, ebben a könyvben, mely a XX. században szól s benne magunkról, eszünkéről, tartásunkról, értékeinkről, lehetőségeinkről és képességeinkről, olyan színvonalon, melyhez foghatón kevés aktuális könyvünk szól manapság is.

A dzsessz és a napalm éppúgy hozzátartozik a képhez, benne kavarg az értelem igenis: higgadt közérzetében, mint az a magában hordott szellemi darázs-fészek: tulajdon gondolatgazdagsága s a vele, mellette érvelő rengeteg jelenlét, elágazás, csatlakozási pont, melytől világ a kiterjed; melytől fontosabb egészként mérni, mint jó dolgok alkalmi halmazaként. Esszételjesítmény, végig kiváló, vizsgadarab egy szerencsére már nálunk is divatos megközelítési módból, hozzáállásból. Nemlétező névmutatójának nagyon hiányos pótlója is idő- és nemzedék-dimenziók mélységét bizonyítja, minimum ott szerepel rajta Szilágyi Domokos, Jancsó Béla, Gaál Gábor, Veres Péter, Székely János, Bálint Tibor, Panek Zoltán, Láng Gusztáv, Dsida Jenő, Horváth István, Hegel, Pilinszky, Nagy István, Szabó Dezső, Méliusz József, Vas István, Fábry Zoltán, Kafka, Sütő, Malraux, Egyed Péter, Dosztojevskij, Mauriac, Beckett, Déry, Kierkegaard, Shakespeare, Madách, Babits, Duhamel, Radnóti és még hányan, idők, tények, tájak, eszmék koordinátáinak őrizői. Szilágyi Júlia szellemi szélrózsája, melynek személyes konferenciáján elnököl ebben a 220 oldalnyi szövegben, mindazt idézi meg, amin kívül még sok minden idelátszik és ellátszik a XX. század utolsó évtizedeinek szellemi piederstáljairól vagy kulturált vérpadjairól, de ami egy nagyon is lehetséges közérzet és meggyőző erejű tisztázókedv alapjául szolgálhat. Szolgálat ez a könyv, nagy szolgálat, becsülettel elvégzett számadás, melyre, szomorú lenne, hogyha műfajánál fogva kevésbé figyelne fel „irodalmi köztudatunk“, mint egyéb indokolt szenzációinkra.

A kultúra szemmel láthatóan, szemmel olvashatóan nem valami elegendő ürügy (jobb, mert több az idegen szó): pretextus Szilágyi Juliának, hogy így,

* Szilágyi Júlia: A helyszín hatalma. Esszék. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

könyvnyi egységként jelentkezzenek az annak idején alkalom szülte, ám távolról sem az összeollózottság összehatását sugárzó kritikusi, gondolkodói leendő életmű-részletek. Az ő ürügye az élet, az életünk.

„Az író szerepe a könyv” — idézi Méliusz. A könyv pedig a kultúrának egyelőre olyan pótolhatatlan egységkonvenciója, alapegysége, mint az egyén, a személy, az én a tömegnek, az emberiségnek. Maga a kultúra is, nagy általánosságban, a környezethez való alkalmazkodás rendkívül fejlett eszköze, a fennmaradás egyik legfőbb biztosítéka. Az író szerepe ennek az eszköznek a kezelésében a fenti pontos vállalás. Könyv—szerep—mű egymást tárgyiasító háromsága az élet-hez közelítette, kötötte mindig az igazi gondolkodót. „Mert... maga a mű korántsem műközpontú, mint ahogy nem irodalmi az irodalom se. Valóságos viszont a valóság.” „Egyéni sorsok példázatával Shakespeare intézmények felett bíraskodik.” S ezt teszi Madách százvalahány esztendő s mementója és ezt Thomas Mann is „első évszázada” végén.

Egyik jelszó: a világot nem magyarázni, hanem megváltoztatni kell; a másik épp fordítottja ennek. Különbözik a teljes tudást, a szellem teljes apparátusát csak (láz)álom, hogy kizárólag egyik, egyáltalán valamelyik Valami szolgálatába lehessen állítani vagy leszoktatni a kérdézésről, a kételkedésről s rászoktatni az engedelmisségre. A tudás csak a tudásnak engedelmeskedik, a szerep csak az emberiség egészével van szövetségben, a könyv szóljon bármelyik korban, bármilyen műfajban, bármiről — csak az egészről szólhat.

Ezt az egységet tartalmazza önmaguként s mutatja fel összefüggésként, összehatásként, alapinformációként Szilágyi Júlia eddigi kritikusi és esszéírói tevékenységének eme sikerült foglalatát: ettől reveláció. Tudása, tájékozottsága, irányja egyaránt és (most csak) egységként ragad meg — ami nem háttérbe szorítja, hanem — így tekintve, ezúttal másodlagossá teszi a (pedig) alapteljesítményt, szükségte-lenné, hogy egyenként mérjük le: kiről milyen „okosan” írt, s azon belül mivel értünk, nem értünk egyet. Különbözik is igaz, hogy „a tévedhetetlenség köztudottan nem erőfeszítésből származik, de még csak nem is képesség eredménye; nem teljesítmény, hanem kegyelmi állapot”. Számos, kiváló és alapvető meglátásokat, megfogalmazásokat, hozzájárulásokat tartalmazó írás szól művekről, életművekről, problémákról, a fikciótól a fasizmusig, a kimitől a mítoszig, a példás (még mindig nem olyan könnyű „műfaj”) verselemzéstől a pályaképig. Munkák, napok, arcképek s „a részletek filozófiája” — egyben olvasmányosan, szellemi élményszerzően. Ha Székely János, Panek Zoltán vagy Szilágyi Domokos (irodalmi) köztudatunkat méltán foglalkoztató „jelenségeit” járja körül, egyaránt lényeges és logikus álláspontokat, gondolatébresztő és tisztázást szolgáló megfogalmazásokat közöl. Például kevesen mondtak mostanában többet s tömörebben a modern költés, a korszerű költői kép kérdéséről: „szemléletünk felszabadítása kimerevített szóképek premier planja alól!” Hiányokat regisztrál és kiindulópontokat leltároz: Sütő epikai és kultúrpolitikai korszakot avató műve „ha jól utána számolunk, legalább három műfajt elegít a totalitásnak abban a szférájában, amelynek elemzésével a kritika elméleti sikon adós maradt”. Szomorúan állapíthatjuk meg Szilágyi Júlia elméleti érzékének és példás felkészültségének apropójából is, hogy a tudatlanság, a lemaradás, természetesen a kritikusi főleg (mely egyeseknél már-már „endokrin alapvetésű”), milyen kínos helyzetbe hozza, kellemetlen kátyúban hagyja nemegyszer irodalmi életünk egészét. Főleg a „mítosz”-teremtéssel és -elemzegetéssel foglalkozók avagy a mítosz-átültetők. Miképpen máshol is, ideges, válságos vagy robbanásos pillanatokban ők s nem a szerzők hoztak be idegen skatulyákat, kaptafákat a műhelybe, s utólag — mivel nem arra készültek mégsem a lábbelik, melyekben járunk — ők kiáltoztak csödről.

Pedig a műhelyt — valamint a világot — illik rendben tartani, s főleg: hagyni aztán, minden kornak, minden nemzedéknek. Akiben ez reflexszinten van meg, megvan, csak az képes valóban tanítani. Ennek érdekében nem szabad véka alá rejteni, hogy „a kultúra közegellenállása, vagy amit annak érzünk, rendszerint egyénekben, személyekben testesül meg”.

Ezt a rendteremtést szolgálják az ilyen tisztázó szólamok, szintézisek, mint a Szilágyi Júlia munkája, néhány alapvetően fontos folyamatra irányítva újra és kellő szakmai súllyal a figyelmet. A kor körülkerített, bekebelezett, skatulyába, börtönbe zárt titkaival sem könnyebb elbánni, mint a még befogatlanul, szabadon kószálókkal. Lovas kell hozzá, nem meglovagoló. Nem könnyebb, csak megpróbálkoznak vele. A dolgok nyitja pedig mindig is a tudás volt és lesz: a szaktudás, a hozzáértés. (Korunk különösen nem kedvez a veszélyes szintig dagadó amatőr-kedésnek.) Ezt könnyen lehet helyettesíteni kinyilatkoztatással. Csak pótolni nem lehet. A szezámok csak a mesékben (és természetesen a mítoszokban) engedelmeskednek az előre eldöntött parancsnak. A titok parancsot kap, természet, társa-

dalom vagy irodalom „titka”, hogy márpedig ő nincs többet, megoldották. És röhögve van tovább. Így mítosz sajnos az is, hogy az újabb forradalmak és avantgarde-ok „átlendítettek valamin”, ezen, azon a szerep—könyv—mű dolgaiban. A tanulságokat mindig a lelegeje óta lehet csak újraszámolni, mint a szegény gyermek perselybe gyűlő pénzét. Abszurd, vidéki sci-fi-téma: ha jönne egy nemzedék, amelyik olyan egészen újat akarna, amelyik teljes egészében megtagadná, visszautasítaná az unalmas megtanulást, újratanulást, valamilyen okból kifolyólag (tömeges oligofrénia, mutáció, Van Allen-öv, Stroncium 90), és ott enné meg a fene a könyvtárakat, a szerepeket, a befejezett műveket, a művet. Minden ilyesmi azért rafináltan veszélyes, mert a világ nem irodalom-központú, mert a legújított művész s a legnagyobb tudású elméleti fizikus is halandó, mert „az egyén cselekvőképességének hamar elérjük a végső határát”, de alapegység mivoltának határai közül nem lehet s nem tanácsos „kiszabadítani” a világot, ezért a józan ész konyhaszorgálat, közszorgálat, sztrájkorsége is éppolyan érvényes és szükséges, mint részt venni a legújabb genetikai vitában vagy csillagászati kongresszuson; mert az „Arbeits macht frei” s a legdrágább tőke egyéni, egyenkénti sorsának egyes párhuzamai még elég sok szinten elvégeztelenek, elintézetlenek tulajdonképpen. Ezért a szubjektum-központúság valóban előképe néha, koronként, különösen az **egyén életének, súlyának, jogainak, szerepének** rohamos kormeteorológiává váló devalválódása esetén — valóban előképe és menedéke annak a könyv—szerep—mű által fennem lobogtatott, meghirdetett állapotnak, annak a világnak, amelyben az ember már valóban cél, nem pedig eszköz; eszköz mi mindenre és hányféle formában, „feldolgozásban”, mint tömeg, mint bérgyilkos, mint sztrájkoló, mint sztrájkőrő, mint sarkkutató, mint szakoktató, mint kiképző altiszt, mint rohamosztag, mint vallató s mint vádlott.

Egyetérthetünk Szilágyi Júliával: ez lenne a legkriminálisabb kor? Ugyan! „Ha meggondoljuk, a thrillerben nem folyik több vér, mint a görög mitológiában vagy a Shakespeare-tragédiákban, nem folyik több alkohol sem, mint Hemingway regényeiben, kevesebb a hátborzongató pillanat, mint Hitchcock filmjeiben, s a büntetőtörvénykönyv, illetve a tizparancsolat megszegését a krimi szerzője sokkal nyomatékosabban rosszallja, mint Dosztojevskij, Thomas Mann, Gide, Camus...”

De ha már ilyenek vagyunk: mindig találtunk mítoszt és teremtettünk ellenmítoszt, mítoszba bújunk és bújattuk a kétlábú tollatlan állatot, a beszélő szerzőt, Svejket, Swannt, Shylockot, van némi lehetőség, hogy „a legrettenetesebbnek nem kell elkerülhetetlenül bekövetkeznie”. Hanem azért csak tenni kell valamit, legalább ezért, annak a veszély-esélynek új és mindenkori meggondolásáért, átgondoltatásáért, amit Panek Zoltán megfogalmazásában idéz ebben a könyvben Szilágyi Júlia: „Tegyük fel, hogy a marathoni futó csakugyan megérkezik, de nincs akinek elmondja a hírt, napokig a környéken cselleng, senki sincs otthon, lassan már feledi ő is, hogy miért sietett úgy, mielőtt holtan rogya össze, végre otthon talál néhány embert, de azok nem értik: ők az emberiség.”

A helyszín hatalmas nagy, a helyszín, ez a tiltott-mindenség-átlépéssel kacérokodó pirinyó bolygó egyelőre — mint színhely — nem fog változni. Könyv—szerep—mű letéteményesei számára is marad kiút: „ebben a században a legnagyobb kaland: megmaradni ott, ahol születünk.”

Lászlóffy Aladár

Formák változása

A szonett(koszorúról)

1. Ismert tény, hogy az 1944 utáni első nemzedék (és a hozzájuk csatlakozó idősebbek) költői gyakorlatától radikálisan különbözőzt az a verseszmény és -gyakorlat, melyet az ötvenes évek közepén-végén induló költők vallottak magukénak, illetve valósítottak meg. Akkor, a domináns irodalomszemlélet normái szerint, verseik „borzasnak”, „kozmosz” szemléletűeknek minősítették, ahhoz, hogy utóbb bebizonyosodjon: a hazai magyar költészet forradalmát hajtották végre. Az ún. szabad vers, ez a „formátlan” művészi forma kifinomult érzékenységről, nagy „teherbírásról” tanúskodott az adott időszakban: a kultúrában (és a társadalomban) végbement változásoknak egyik legadekvátabb hordozója volt, amint a hetvenes évek közepének-végének egyik uralkodó (?) formája is — a *szonett(koszorú)* — egy

gyökeresen megváltozott helyzet (s egy újabb nemzedék) erősen bonyolult tartalmait, magatartás-módozatait kísérli megformálni. Nem új formáról van szó, mint-hogy a szabad vers esetében sem beszélhetünk erről az ötvenes, hatvanas évekből, csupán egy műforma újrafelfedezéséről. Kiemelték az úgymond klasszikus (irodalmi) kontextusból, s az új összefüggésben új jelöltek kapcsolódtak a régi formához.

Korunkban, a társadalom egészének változása függvényében, a formák rendkívül gyorsan átalakulnak — állapítja meg Umberto Eco. (*A nyitott mű*. Budapest, 1976. 282—283.): „...korunk olyan történeti korszak, melyben a formákat nagyon gyorsan újra felfedezik, és így ellensúlyozzák látszólagos elhasználdóságukat.”

2. A legzártabb, legszigorúbban szerkesztett lírai műfaj a szonett(koszorú). A mesterségbeli tökély bizonyítéka. Tartalmában is kötött műfaj. „Az ki Sonettet merészeln írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely lágy, komoly érzés által hatalmasan elfoglaltott. Az epedő, kesergő, bánkódó, örvendő szerelem, a' tisztelés, a' csudálás, magától felleli ezen formának szívreható accentjeit” — olvassuk Kazinczy tanulmányában, amely talán az első magyar nyelvű dolgozat a műfajról. (Szilágyi Péter: *József Attila időmértékes versele*. Budapest, 1971. 195.)

Ez a szigorúan kötött szerkezet azonban századunkban (sőt már Baudelaire, Rilke és mások költészetében is) lényegesen fellazul (lásd a *Nyugat* költőinél), mi több, a *Hazám* című József Attila-szonettciklus forradalmi tartalomnak a hordozója. Ennek ellenére Szilágyi Péter mégis így határozza meg a „modern” szonettet: „olyan tizennégy soros költemény, amely nem minden vonatkozásban tér el a szonett klasszikus szabályaitól.” Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez a definíció a XIX. század és a XX. század első felének szonettformájára vonatkozik. És nem másra. Mert például hogyan lenne alkalmazható a fenti definíció a Tandori művelte szonettre? Talán ő a legkövetkezetesebb művelője ma a szonettnek. De a legkövetkezetesebb felbontója is e műfajnak!

2.1. És Zudor János (egyszeri?) kísérletét is említhetjük (*Látam. Az utolsó játszma*. Igaz Szó, 1979. 2.) mint olyant, amely a műfajfelbontás nagyon távoli pontjára alkottója!) a személyiség és a világ viszonyának csöppet sem egyértelmű volta foglalkoztatja. A végtelenségig kiélezett helyzetben talál-e értelmes megoldást az egyén? S a Szó rendelkezik-e még embert-szolgáló funkcióival? Az „eljövendő korok” olvasója talál-e benne s általa legalább „levésnyi hitet egy halálra”?

E szonettciklus nem állja a műfaji és egyéb „tudományos” mérészkélést, kísérletező és a lényeges kérdéseket őszintén feltáró jellegét azonban értékelnünk kell. Alkotással van tehát dolgunk!

2.2. Szócs Géza, Palotás Dezső költői gyakorlatában a szonett(koszorú) szintén fontos helyet kap, igazolva, hogy nemcsak a nagy szabadvers-kompozíciók „bírják el” a mai komplex tartalmak hordozását, hanem a szóban forgó műfaj is. „Ha a költő szabad formáinak általánosságából kiábrándult, a szonett formakénszerében találja meg — paradox ez — hihetetlen szabadságát” — írja Egyed Péter az *Igaz Szó* „Fiatalok” mellékletében (1978. 1.).

(Az sem véletlen, hogy Szilágyi Domokos, főleg költészetének utolsó szakaszában, vagyis a hetvenes években, ugyancsak klasszikus formanyelvű költeményekbe szorította már-már fékezhetetlen gondolatait. Egyetlen példát említünk, a *Belémhalni* című versét, annak érzékeltetésére, hogy milyen tartalmat hordoz a csengő vers-zene, a játékoság és az ironia: „Istenem, kit őszeren / vettem, légy ma óvszerem, / óvj az ebtől, óvj a sebtől, / óvj a tökéletesebbtől, / hagyjál engem, balga tagot / és kipletykált hallgatagot / látszatomnak látszanom, / hagyj továbbra játszanom, / bár lehet, hogy léha, talmi. / Hagyj magamba belémhalni.”)

A szonett vers-zenéjéhez tér vissza Palotás; mesteri rímeit ugyan valósággal elrejtji, más pozícióba helyezi, felbontva ezzel a strófaszervezetet is. Lelkét azonban nem valamely „lágy, komoly érzés” kerítette hatalmába (a „kesergő, bánkódó, örvendő” szerelemé) — sokkal inkább az adott helyzetben szabadon megteremthető harmónia lehetősége foglalkoztatja. „bizony tavasz jön minden tél / után bizony mondom épp csak ki kell / várni” — olvassuk a *Végül úgyis mindig hazamegyünk* című szonettkoszorú egyik fő gondolatát, melyből a szerzőjére oly jellemző ironia sem hiányzik. A tél és az éjszaka szorongató érzése nyugtalanítja a „lelket” Szócs Géza szonettkoszorújában is (*A világsúlyom szeme*), s a vigasz csak ennyi: „A mindigleni éjben ragyogunk mert / Hold leszünk s mert örök lesz az éjjel.”

3. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amíg a hatvanas évek maradandó értékű szabad versei (gondolunk itt elsősorban Szilágyi Domokos, Páskándi, Lászlóffy

Aladár, Kányádi egynémely alkotására) elsősorban az egyetemes felől közeledtek, az emberiség szinte apokaliptikus fájdalmait szóltatták meg például, addig a hetvenes évek szonettjei elsősorban a rendkívüli érzékenyséű „lélek“ megformálói, a személyiség magabazártságától, kiütkereséseitől indulnak az egyetemes tartalmak versbe-emeléséhez. Ebben a megvilágításban a szonett (egyik) adekvát műformánk, s kitágítása egy új érzékenység megszólaltatására: hazai költészetünk vívmánya is. A kérdés csupán (?) az, hogy alkalmas-e az újrafelfedezett szonett- (koszorú) a jelenidejűség korszerű megformálására.

Érdemei ugyanis mint egyszeri gesztuscselekedetek — „törvetés“ — tagadhatatlanok.

„Tudod-e végül ki voltál“?

1.1. „mit tehet ki megleli hazáját“? — fordítja kérdőre az eredeti (József Attila-i) kijelentést a költő, ezzel mintegy felvéve az *együttgondolkodás* fonalát költészetünk hagyományával általában, és konkrétan olyan felismerésekkel (s ezek mába-emelésével), amelyekről megfeledeznünk nem szabad. Ugyanis a költőt nem az emlékezés (emlékidézés) ünnepi, üres gesztusai érdeklik — számára a hagyomány, az elődök kigyöngyözöte gondolat a jelen szerves része, amellyel úgy-mond élni kell a (költői) gyakorlatban. József Attila utolsó, számvető versének kezdő strófájához kapcsolódik a már idézett kérdés. Ehhez:

*Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.*

A vers referenciája, amint a fenti példa is bizonyítja, egy másik műalkotás is lehet; egy másik vershelyzetre, felismerésre, sajátos költői képre, esetleg verselésre is utalhat, illetve folytathat ezekkel „polémiát“, (képzeletbeli) dialógust, replikázhat velük. Bonyolult közvetítettség-háló jön így létre. Kérdőjeleink megkérdőjelezése — mondhatnók a költővel.

1.2. Vásárhelyi Géza új verseskönyvének* nem elszigetelt jelensége eme polémia és dialógus. Az *emlékjel* című versében olvassuk: „majd jött az éj a vas-reszeléssel / csikorogva zúzott az idő / s én ültem: elporladt emlékjel / hol hullott hullott felfele a kő.“ A vershelyzetet a következőképpen határozza meg a költő: „Barátom — a földön ültem / fejemen rozszant pléhosár / figyeltem — mibe is? — merültem / hogy folyik arcomon a sár.“ Nyilvánvaló, hogy *A Dunánál* című József Attila-költemény verhelyzetével polemizál: „A rakodópart alsó kőven ültem, / ... / Alig hallottam, sorsomba merültem, / hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.“ A közbeékelte kérdés azonban a Vásárhelyi-szövegben elbizonytalanodást jelez. A költői én új, változott helyzetét.

Igyen, új kontextusban idézve meg egy lírai magatartást, fogalmaz meg a költő mai, lényeges kérdéseket. Jelen esetben például ezt: a személyiség az „idő“ markának szorításában.

Ugyancsak egy József Attila-i verhelyzetre (Óda) utal, tagadólag, a *Kóborlovag* indítása: „Itt ülök és nem csillámlik semmi.“ A vers bizarr, groteszk elemekből épült világa a dolgok értelmetlen, irracionális szerepcseréjét, emberellenes irányultságát jelöli. Ebben a helyzetben pedig az indulatot hívja segítségül a költő: „Ne légy fegyelmezett“ — ugyancsak József Attila-i gondolattal polemizálva (J. A. és a többiek.)

Mi lehet tehát a válasz az eszme-futtatásunk elején feltett kérdésre? „küzd bízva biz nem kérd és a többi / elfelejt ha elment visszajönni“? A (többször) idézett vers címe mindössze (?) egy kérdőjel.

1.3. Éppen azok az elemek, amelyek a köztük lévő kölcsönös viszony alapján hozzájárulnak a mű belső, organikus összefüggéséhez — írja Jean Starobinski —, más nézőpontból az irodalmi hagyománnyal vagy a társadalommal tartanak differenciált és polemikus kapcsolatot. Azok az elemek tehát, amelyek egy adott művön belül egybehangzóak, ugyanakkor kifelé meg-nem-egyezés hordozói is. (*Relafia critica*. București, 1974. 34–35. Az én kiemelésem — B. J.) A művet alkotó elemek kapcsolata az irodalommal és a társadalommal nem lehet alternatív (vagy-vagy), ugyanis az (irodalmi) műalkotást elsődlegesen már az azonos nyelv is egy bizonyos hagyományhoz kapcsolja, amiként lényegéből következően kapcsolódik

* Vásárhelyi Géza: *En ezt már úgyis álmodom*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

a társadalomhoz is — az életből vétetik, hogy a befogadás eredményeként arra hasson vissza. Az idézett Vásárhelyi-versek áttételes, többszálú kapcsolatrendszerű építenek ki, s a már említett közvetítéseken keresztül is tartják a kapcsolatot az élettel, feltöltődve azokkal a jelentésrétegekkel, amelyeket a (polemizálva) megidézett művek modellálnak és közvetítenek.

Íme a költő kísérlete az élettel való kapcsolatrendszer másfajta, áttételesebb kiépítésére!

2.1. Önmagadra lenni — az élettel való szerves kapcsolatteremtés, a tudatos cselekvés egyik előfeltétele. Tarka zsbívásár, szemfényvesztő komédiások világában, „Az ókor a jövőendő s a többi / ringlispilén / még most is bizonyosság / hiányának szédületében“ hogyan létezik a *személyiség*? „Lenni akartam / ... / olyan lettem / amilyen világra“ — igen itt már csak a kihagyásos, a gondolat folytatását a befogadóra bízó szerkesztésmód az egyetlen lehetséges nyelvi kifejezési forma. „A kihagyás — írja Balázs Béla — az olvasó kiegészítésére számít, tehát *szociális jelentősége van.*“ (*Halálos fiatalság*, Budapest, 1974. 363.) A költő azonban — nagyon fontos! — hiteségének mezéiben a perifériára sodródik: „életem szélein élek / középpütt félelem csönd / elvetelő ének.“ *Se kinn se benn* — ahogy a verseskötény egyik legtökéletesebb költeményének címe mondja. A napfény—eszmélet azonosítással (metafora) indul a szimmetrikusan szerkesztett költemény („Napfény az ablaküvegen / eszmélet játszadozása“), és eljut az eszmélet kihunyjának megjelöléséhez. Ugyanis ezt jelzi a költemény rendkívüli művességgel, tudatossággal alakított képsora: a kinti, nappali és az ezt felváltó benti, éjszakai fények játéka és megüvegesedése az ablaküvegen.

2.2. Innen már egyenes út vezet ahhoz a gondolathoz, ami a Vajda Jánost idéző költeményben fogalmazódik meg. Az erős korlátok ellen ti. hiába az indulat; már költő-létéről is lemond(ana) egy adott pillanatban („hogy megtartsa önmagát / sok egy emberöltő“), ugyanakkor, végső reznignációjában, mint *idegent* marasztalja is a *költőt*. A *személyiség* tudathasadása?

*ha átélem ezt az éjszakát
nem leszek többé költő*

— — — — —
*maradj még buzgó idegen
én ezt már úgyis álmodom*

(Vajda János egyetlen éjszakáján)

A kötet egyik leggazdagabb versvonulata bizonyítja: ma a *személyiség* személyazonosságának megállapítása sem olyan egyértelmű, mint ahogy gondolnók.

*elégedetlen elégedett
a világban világtalan
akkor is hangos ha hangtalan
tudod-e végül ki voltál*

(Tudod-e végül)

Talán ez az a pont, amelyik jelzi: tovább feszíteni a húrt elképesztő dolgokat eredményez... A *személyiség* felbomlásának egy nagyon előrehaladott állapotát regisztrálja a költő — „ami vagyok az is csak zavar / kettéhasadt elmém“ —, és ahogy mondja, az *innenső* part sem létezik már. Visszaút nincs. *Se kinn, se benn?*

(Csupán emlékeztetőül: Vásárhelyi második kötetének — *A 998. éjszaka* — egyik kulcsfontosságú látomásos költeményében, a *Menekülő Dózsa seregéből* címűben, a „semmiken át szemembe néz / a létbizonytalanság“ rettenetétől eljut abba a biztonságosabb szituációba, ahol — zihálva ugyan, de — kijelentheti a lírai hős: „még megvagyok még megvagyok.“)

2.3. A formai és grammatikai töredékesség is e tartalom adekvát kifejezője. A kihagyásos, a behelyettesítést az olvasóra bízó közlésmód alkalmazása (*Zsbívásár*, *Hiteség*, *A százszoros visszhang*, *Ének a stadionban*, *A képkeret*), a gondolatok nyelvi feldaraboltsága közbeékel kérdésekkel például (*Az emlékjel*, *Kórházi ügyeletlen*) mind a már jelzett gondolatok közlésének eszközei.

3.1. *rendezzük be végleg áttekinthetően
ami volt s lehet még*

Ama végletes szituáció értet(het)i meg a költő szenvedélyes, József Attilára, Radnótiira emlékeztető *társkeresését*: „már csak egy sóhaj s leszédülök / ments meg kedvesem engem / így nincs e perc és nincs örök / legyél — vagy engedj ne-len-

nem“ (*Ha nem is létezel*, vagy: „nem lehet bomlott az elme / ha elképzelt téged kedvesem / ... / nem lehet jaj nem lehet / hogy négy milliárd ember közül egy se —“ (*Kórházi ügyeleten*).

Arányos kompozíció, gondolatrítmust megvalósító ismétlés és gyöngéd verszene biztosít szép keretet *Az álmodó* című költeményben feltörő őszinte emberi vallomásnak-könyörgésnek:

*Már csak általad derül
szememnek Hold Nap
add álmodat rejtekül
a rólad álmodónak*

3.2. A költészetről beszélve általában, s különösképpen Vásárhelyi jelen kötetéről, vagy például egy olyan régebbi verseskötetről, mint a *Tű foka*, nem feledhetünk meg arról az alapigazságról, amit Roman Jakobson így fogalmazott meg: „... a költészet... a leginkább formaérzékeny nyelvi megnyilvánulás.“ (*Hang-jel-vers*. Budapest, 1972. 280.) A költő számára, ahogy Csoóri Sándor írja, a nyelv az utolsó esély — s az utolsó akadály is.

Borcsa János

A forradalmi vívmányok védelméért

Ha van hazai történelmünknek sokat vitatott fejezete, akkor 1848—1849 az. A viták oka sokrétű, marxista történetelméletünknek megrögzött dogmákat kell félreállítania. S a valóságismeret alapvető érdeke nemzetiségi önismeretünknek.

Egyed Ákosnak a háromszéki 1848—1849-ről szóló könyve* méltán számíthat közérdeklődésre, mert olyan témát tárgyal, amely túlnő a helytörténet keretein, s egy nagy súlypontú társadalmi-politikai konfliktus szerves részeként kezelendő.

Aligha van olvasó, aki ne tudna Gábor Aronról, vagy ne hallott volna az agyagfalvi gyűlésről (Fazekas János írt ez utóbbiról rangos értekezést). De túl a romantikán, Gábor Áron ügyi a létért folytatott önvédelem eszközei voltak, korszerű hadiipar alapjául szolgáltak egy adott pillanatban, s ez nem egyetlen ember műve volt, hanem széles társadalmi összefogás eredménye, amelynek — mint ahogy Egyed Ákos is megállapítja — gazdasági-társadalmi előzményei voltak.

A szerző nagy érdeme, hogy Háromszék 1848—1849-es önvédelmét a marxista történetírás szemléletével, a maga komplex egységében mutatja be. A szülőföld védelme az idegen hódító törekvések ellen egyben az 1848—1849-es forradalom általános vívmányainak védelme volt, így a jobbágyszabadtatás, a törvény előtti egyenlőség, a közös teherviselés, a nemzeti szabadságé.

A szerző nemcsak ismert eseményeket elevenít fel, hanem Háromszék egész szabadságharcának történetét nyújtja az előkészítés bemutatásától a forradalom bukásáig. Áttekinti a korábbi történelmi bibliográfiát (Kövári László, Jakab Elek, Nagy Sándor, Orbán Balázs, Szentkatolnai Bakk Endre, Benczédi Gergely, Gyalóky Jenő, Bözödi György, Imreh István, Pataki József stb.), a szépirodalom idevonatkozó fejezeteit, a sajtóanyagot, s azt saját gazdag forráskutatásával egészíti ki.

Egyed Ákos — egyéb munkáira is jellemző alapossgal — a gyökerektől indul el. Miért éppen Háromszék volt az a sajátos táj, amely sikerrel tudott ellenállni a jobban felszerelt ellenséges túlerőnek egy reményvesztett percben?

A választ a szerző már az 1848-at megelőző háromszéki fejlődést elemző fejezetben megadja. Az egyesült Kézdi-, Orbai- és Sepsiszek gazdasági-társadalmi képe meggyőző érv. Ez a táj, melynek 49,9%-a katona rendű paraszt, 45,5%-a pedig jobbágyszabadtatás volt, szörnyű terheket hordott. A feudális kötöttségek miatt lassan bontakozott ki a kézműipar, és ugyanakkor az egész Erdélyt gúzsba kötő Habsburg-elynyomás miatt a reformer nemesség célkitűzései is — bizonyos keretek között — azonosultak a terheket viselő széles néptömegek törekvéseivel. A jobbágyszabadtatás székely viszonyainak elemzése érthetővé teszi az olvasó számára, miért összpontosult a társadalmi és nemzeti szabadságért vívott

* Egyed Ákos: *Háromszék 1848—1849. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.*

küzdelem — igaz, más és más fronton — két olyan tájon, mint a Nyugati Érc-hegység és Háromszék.

Kezdetben Háromszéken is, akárcsak Erdély más területein, alkotmányos alapon bontakozott ki a forradalmi mozgalom. Már április 2-án a szabadelvű nemesség Alsócsernátonban gyűlést tartott; ezt követte április 11—12-én Háromszék közgyűlése, amelynek határozatai között szerepelt a köztelherviselés, a polgári és vallásszabadság, az úrbér eltörlése kárpótlás fejében, a székely katonáskodás megszüntetése. A polgári reformok mellett azonban az események népi jelleget kapnak — mutat rá Egyed Ákos —, mivel már Uzonban földfoglalásokra, fegyverlefoglalásokra kerül sor, s ez előrevetíti a tömeges jobbágymegmozdulást is.

Egyed Ákos a háromszéki eseményeket nem pusztán a szűk helytörténet keretei között, hanem az egész erdélyi 1848 szerves részeként tárgyalja. Ezért a helyi események sokrétűségének megértése végett elemzi a többi sorsdöntő erdélyi eseményt is, mint a május 15—17-i balázsfalvi gyűlés vagy a május 21-i kolozsvári országgyűlés.

A Habsburg-ellenes harc előzményeként 1848 nyarán és őszén a harmadik balázsfalvi és az agyagfalvi gyűlés egyaránt nagy hatással volt a háromszéki eseményekre. A szerző egyébként alaposan elemzi a kolozsvári országgyűlés liberális jellegű határozatainak korlátait, mint-hogy azok nem tettek eleget a románság jogos nemzeti követeléseinek, de nem tudták korszerűen megoldani sem a jobbágyfelszabadítást, sem a székely örökség kérdését. A nagy jogi zűrzavarban az sem látszott tisztán, mi az allódium, és mi a jobbágyföld, ami — akárcsak Erdély többi részén — kiélezte a jobbágy—nemes ellentéteket. Egyed Ákos elemzése alapján még világosabbá válik, mit jelentett Erdélyben az úrbérrendezés hiánya. Az erdélyi fejedelemségen kívül eső megyékben, ahol 1770 körül végrehajtották az úrbérrendezést, már más volt a helyzet. A Bánságban, Aradon stb. a tulajdonjog jogilag tisztázódott, következésképpen e területeken a forradalmi egyeségfront töretlenebb volt.

Háromszék jellegzetes viszonyai között a Habsburg-támadás veszélye közepette szintén létrejött végül is az egyeségfront. A negyedik fejezetben ennek körülményeit éppen az eredeti forrásanyag alapos elemzése révén tisztázza a szerző. Az a mélyreható elemzés, melyet a különböző társadalmi erőkről — reformerekről és radikálisokról — ad, példamutató lehet más, 1848-cal foglalkozó művek számára is. Csakis így válhat érthetővé szakember és átlagolvasó előtt egyaránt, miként talált közös nevezőre 1848—1849-ben a

kiváló szervező és reformer Berde Mózes, az ágyúöntő Gábor Áron, a forradalmár Gál Dániel és sokan mások. Egyed Ákos alapos elemzőképessége szükséges ahhoz, hogy a közös érdekekből fakadó platform szükségét és háromszéki megvalósulását megérthessük.

Egyed Ákos nem kisebbíti Gábor Áron szerepét, de mitoszmentesen tisztázza a szerepeket, a maga helyén mutatja be Gábor Áront, rámutat a Kiskomité döntő szerepére, és alapos elemzéssel domborítja ki a háromszéki 1848 nagy alakjait is.

A Kiskomité szervező tevékenysége váltotta valóra azokat az önvédelmi határozatokat, amelyekre a novemberi sepsiszentgyörgyi gyűléseken került sor. A Puchterhez küldött követség eredmény nélküli visszatérése után megindult az általános népfelkelés. Gábor Áron megszervezi az ágyúöntést, a lőszergyártást, és rövidesen 10—12 ezer ember állott fegyverbe. Most válik érthetővé, éppen az előző fejezetek elemzésének tükrében, hogy Berzenczey László elhamarkodott lelkesedésének miért lett kudarc az eredménye Udvarhely- és Csíkszékben, ugyanakkor mi a magyarázata annak, hogy Háromszék önvédelme — ha csak részlegesen is — komoly sikereket ért el. A harci események ugyan balul ütöttek ki, de az árapataki szerződés mégis méltányos feltételeket biztosított Háromszéknek. Egyed Ákos higgadt értékelése itt is elosztja a szélsőséges véleményeket, s a hadi eseményeket is az akkori stratégiai helyzet szerint értékeli.

A könyv következő fejezetei Háromszék további szerepét méltatják. A VII. fejezetben Bem győzedelmes erdélyi hadjáratának következményeit tárgyalja, amikor is Háromszék teljes erővel csatlakozik Bem hadseregéhez, kiépítik a katonai védelmi rendszert, Gábor Áron továbbfejleszti a hadiipart, s így Háromszék komoly forradalmi bázis marad 1849 nyarán is.

A további események nagyjából ismeretek. A cári túlerővel szemben Bem serege alulmaradt. Hiába küzdöttek Gábor Áron tűzerei halálmegvető bátorsággal Kőkősnél, az ellenség elfoglalta Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyöt. De Gál Sándor is súlyos taktikai hibákat követett el — állapítja meg a szerző —, mert az orosz támadás előtt nem sikerült összehívnia a mintegy tízezer főnyi háromszéki haderőt, s elhamarkodva feladta az egész Háromszéket meg a stratégiailag annyira fontos szorosokat. Az így támadt zűrzavarban csak Bem közbelépése tudott ideig-óráig változtatni a helyzeten. És ekkor állott Gábor Áron a helyzet magaslatán. A július 2-i csatában tűzerei visszaszorították az ellenséget a Fekete-

ügyön túlra. E csata közben érte a legendás ágyúöntőt, a székely tüzérség megteremtőjét és főparancsnokát az ellenség végzetes ágyúgolyója.

A kettős ellenség főlénye végül is győzedelmeskedett Háromszékben is. Tuzson őrnagy két zászlóaljával és nyolc ágyújával július 31-én és augusztus elsején még felvette a harcot a Nyerges-tetőn, de a bekerítéssel fenyegető tülerő miatt végül is kénytelen volt Mitács irányában visszavonulni. Ezzel ért véget Háromszék másfél éves szabadságharca.

Érdemes volt-e megvívni a forradalmat és szabadságharcot, hiszen leverték? — teszi fel a kérdést Egyed Ákos. A választ szintén az ő szavaival adjuk meg: „A történettudomány álláspontjáról nézve

talán akkor közeledünk helyesen a válaszhoz, ha abból indulunk ki, hogy egy nagy esemény történelmi jelentőségét nem az érte hozott áldozatokkal mérjük fel (bár ez sem mellékes), hanem a fejlődésre gyakorolt hatásával. Mit sikerült a forradalomnak kitűzött céljai közül megvalósítania? Emlékeztetünk. [...] Az 1848—49-es forradalom a jobbágyfelszabadítás, a feudális privilégiumok eltörlése s a polgári egyenlőség kivívása által tartós hatást gyakorolt a fejlődésre: véget vetett az elavult feudális rendszernek, s előmozdította a polgári rendszer kibontakozását, amelyet a történelmi haladás napirendre tűzött. És ez így van még akkor is, ha számos ún. feudális maradvány megoldatlan kérdés maradt utána.“

Kovács Géza

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ADY ENDRE 13 VERSE (1877—1919).

ENDRE ADY 26 SUOMENNOSTA. 13 GEDICHTE

Még az Ady-centenárium kiadványok sorában készült, szeretettel gondozott-kivitelezett, háromnyelvű versfüzet a költő hírét és művét egy olyan nyelvterületen népszerűsíti, ahol a figyelmet, a szándékot most már könyvekkel, fordításokkal kell alátámasztani. Alanko Anna-Liisa előadóművésznő, aki tíz tolmácsolásával szerepel ebben a Joensuu Egyetemen született, részben Groningenben szerkesztett könyvecskében, *Ady finn olvasója* címmel többek közt ezt írja: „Kétségtelen, Ady megismerése számomra a múlt nyár [1977] legjelentősebb »ismeretsége«. Sokoldalú költő, metaforái eredetiek, nyelvezte rendkívül bőséges, gazdag. Sajnálatos csupán az, hogy Adyt Finnországban még alig ismerik.“

A kiválasztott 13 Ady-vers (köztük van az *Új vizeken járok*, *A Hortobágy poétája*, *A fekete zongora*, az *Aldásadás a vonaton*, az *Örizem a szemed*, az *Üdvözlét a győzőnek*) két-két finn és egy-egy német változatban található meg itt, melyeket a szerkesztő, e vállalkozás kezdeményezője és kivitelezője, Szabó T. Ádám az egyetemi szemináriumi munka eredményeként, 120 finn és 17 német kísérletből válogatott össze. Mindegyik fordítás előtt olvasható a magyar eredeti és egy finn nyelvű magyarázat a versről, nyelvi és művelődéstörténeti segítséget nyújtva e világgal most ismerkedőnek. A kiadványt Gy. Szabó Béla három fametszete díszíti — így az a már ismert Ady-portré is, amely először a *Korunkban* jelent meg, a százéves évfordulón. (*Joensuun Korkeakoulun Suomen Kielen Laitos*. Joensuu, 1978.)

K. L.

MARX GYÖRGY: ÉLETREVALÓ ATOMOK

Napjainkban a természettudomány fogalmán nem elszigetelt diszciplínák halmozát értjük, hanem ezek összefüggő egységét, melyben a távolabb fekvő területek is — például biológia és magfizika, matematika és lélektan — kölcsönösen befolyásolják egymást. Ezen az egységen belül azonban minden tudományág a maga

„történelmé“ éli, kezdeti szakaszában esetleg akár úgy is, hogy előbb más tudományokon belül jön létre, s csak később válik önálló tudományszakká. Kezdetben általában a tapasztalat- és adatgyűjtés a cél; később az elméleti szintetizálás viszi tovább a fejlődés útján az illető tudományágat.

A természettudomány egy-egy ágát közelebről vizsgálva nemegyszer lepődünk meg, milyen elképesztő múlt van a háta mögött, és milyen határtalan jövő áll még előtte. Így van ez a biológiával és ezen belül a molekuláris biológiával is. Ez utóbbi célja az élet „alapjának“, molekuláris és szubmolekuláris mechanizmusának a feltárása, ami már magában hordozza annak megállapítását is, hogy a molekuláris biológia közeli rokonságban van a fizikával és a kémiával, hiszen ezek alaptörvényeinek ismerete nélkül a mondott cél elérhetetlen.

Talán effajta gondolatok vezették arra az elhatározásra a fizikus Marx Györgyöt, hogy bemutassa a „nem szakmabeli“ olvasónak — a biológusnak — a fizika alapfogalmait, melyeket nem (vagy rosszul) ismerve könnyen jutna gyorsan fejlődő tudománya útvesztőibe. A szerző ugyanakkor a szokottnál mélyebbre hatolt, és nem az általános fizikai alaptörvényeket, a klasszikus fizika törvényeit boncolgatja, hanem a kvantummechanikai szemléletet tágitja, amelyet nemcsak a technikus szakembernek, hanem a biológusnak is el kell sajátítania, ha alapjában akarja megérteni az élő anyag viselkedését. „A kvantummechanika üzenete messze túlhangzik a fizika hagyományos jelenségkörén. [...] Rész tudományok mozaikja, a külön utakon indult csillagászat, fizika, kémia, biológia a kvantummechanika intésére rendeződik egységes természettudománnyá“ — írja Marx György.

Különösebb matematikai apparátus nélkül, szemléletes példák, kitűnő ábrák és illusztrációk segítségével vezet a szerző a kvantummechanika és az anyagszerkezet mélységeibe, a tőle megszokott pedagógiai érzékkel. A részecskék, az atomok és molekulák rendszere után szinte játszi könnyedséggel kerülünk a halmazok kellős közepébe, ahol biológiai szempontból fontos anyagok hatásmechanizmusa tárul elénk. A molekulák közötti kölcsönhatások biológiai szerepének ismerete az élet megjelenését kísérő molekuláris és atomos folyamatok megértését segíti elő.

A biológiai fejlődés, az élet „programja“ az információátvitel és a genetikai kód kulcsával fejthető meg. Ez a program nyilván egészen más jellegű, mint más informatikai értelemben vett tudatos programok. Ezért is nyilvánvaló, hogy kulcsainak kvantummechanikai értelemben vett részleteit is jól kell ismernünk. „A DNS nukleotid-sorrendje szolgáltatja az információt a fehérjék aminosav-sorrendjének kialakításához. Az aminosav-sorrend viszont már egyértelműen meghatározza a fehérjék másodlagos és harmadlagos szerkezetét — állapítja meg Marx. — Ebből pedig az élőlény felépítése és az életet jelentő kémiai reakciók összehangolt működése következik.“

Természetesen a szerző nem törekedett és nem is törekedhetett teljességre már csak azért sem, mert nem mint biofizikus, hanem mint atom- és kvantumfizikus közelített a kérdéskörhöz. Könyve mindazonáltal a fizikusok számára is újat nyújt, hiszen nemcsak a kvantummechanika kérdéskörét hozza a szó szoros értelmében életközébe, de nem mulasztja el bemutatni filozófiailag sem a mozgásformák evolúciós lépcsőfokain át az anyagfejlődést.

A könyvet az teszi időszerűvé és példássá, hogy teljesíti minden szaktudós kötelességét: tájékoztatja a szakmai és a laikus közvéleményt tudományának egy másik tudománnyal való kapcsolatairól. Ez mindenkor szükséges, de különösen akkor, ha a kérdéses határterület az emberiség számára egy adott pillanatban létfontosságúvá kezd válni. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.)

S. S.

A filozófia és az élet követelményei

Pavel Apostol, az ismert nevű egyetemi tanár és filozófiai szakíró, nagyon aktuális feladatra utaló tanulmányában (ERA SOCIALISTA, 1979. 18.) a marxista filozófia mai továbbgondolásával kapcsolatos lényegi problémákat összegezi. Az RKP idei júliusi központi bizottsági ülésén elhangzott főttkári beszéd szellemében a dialektikus és történelmi materializmus rendeltetéséről ezt írja: „Meg kell alapoznia a cselekvést és a társadalom forradalmi átalakítását olyan mértékben, amilyenben ezek befolyásolják az emberi létet és ennek jövőjét. Ebben az összefüggésben a filozófiai távlat nem hiányozhat egyetlen társadalmi programból vagy társadalomfejlesztési tervzetből sem.”

Mindezt Pavel Apostol a pozitívizmus, az „új filozófusok” (Philippe Nemo) és a technokraták véleményével állítja szembe, akik egyre sűrűbben beszélnek a kultúra és a civilizáció „defilozofálásáról”, a filozófia anakronisztikussá, fölöslegessé válásáról. Philippe Nemo ki is mondja: a gondolkodás funkciója csak a mérnököket illeti meg. Ezzel, a filozófia szerepét tagadó állásponttal szemben Pavel Apostol hangsúlyozza, hogy egyes fejlett ipari országokban és úgynevezett poszt-indusztriális társadalmakban, mint amilyen például az Egyesült Államok, a filozófia kiemelkedően jelentős szerepet játszik. Jellegzetes példaként említi ebben a vonatkozásban az űrkutatással vagy az elektronikával kapcsolatos speciális programokat, amelyek kidolgozásában mindig filozófusok is részt vesznek. Mindez azzal függ össze, hogy e programok eredményei pozitív vagy negatív értelemben befolyásolhatják az emberi létet. Pavel Apostol a massachusettsi mérnöki kutatásokkal és mérnökképzéssel foglalkozó Technológiai Intézetre hivatkozik, amelynek tantervében az első két évben masszívan szerepelnek filozófiai diszciplínák is. Minden bizonnyal azért, mert ha a társadalomnak nincs is szüksége nagyszámú szakfilozófusra, arra igenis szüksége van, hogy a társadalom minden területén dolgozzanak széles körű humán műveltséggel és filozófiai kultúrával felvértezett szakemberek.

Ez a különbség állítja előtérbe újra és újra a *filozófia tartalmával* kapcsolatos kérdéseket, amelyek tárgyalása során Pavel Apostol élesen exponálja — tegyük hozzá rögtön: joggal — a középiskolai és egyetemi tankönyvekben és kurzusokban jelentkező *közhelyeket* („a filozófia a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek tudománya”; „minden mozgásban van”) és a marxista filozófia több ezer oldalt kitevő irodalmában ezeknek ellentmondó tartalmakat. A marxista filozófiai kutatás nem rekedhet meg Marx, Engels vagy Lenin műveinek, még kevésbé egyes tételeinek a tanulmányozásánál. Annál kevésbé, mert e tételek egy része elvesztette érvényességét. Eltérően tehát attól a negyven éve megjelent közismert munkától is, amely máig befolyásolja a dialektikus és történelmi materializmus tárgyalási módját, ma nyilvánvaló, hogy a filozófia tárgyából semmiképpen sem hiányozhat két kérdéskör: az emberi létnek a szocialista forradalommal és a tudományos-műszaki forradalommal való kapcsolata és a marxista filozófia, a dialektika módszertani funkciója a mai tudományos megismerés és technológiai fejlődés összefüggéseiben.

Pavel Apostol joggal hangsúlyozza (az egyébként általánosan elismert télt): a filozófia tárgyát nem szabad összetéveszteni az egyes szaktudományok tárgyával. A filozófia ugyanis nem egyszerű általánosítása a szaktudományok eredményeinek, hanem bizonyos speciális *kritériumok* szerint megvalósított absztrakciója (és integrációja) a szaktudományi kutatás tényeinek. E *kritériumok* között Pavel Apostol szerint mindenképpen szerepeljen: 1. az *emberi léthez való viszonyítás*; 2. az *emberi létnek a jövő kérdéseivel való összevetése* és 3. a *társadalom forradalmi átalakítását célzó társadalmi gyakorlat*. Szó sincs tehát egy, a formális logika értelmében felfogott általánosításról. Bizonyítékul Pavel Apostol az általános relativitáselméletre hivatkozik, amely a tudományban kellően általánosított. A

filozófia ezt az általánosítást tovább már *nem* tágíthatja, levonhatja azonban ebből az általánosításból az emberi léttel kapcsolatos következtetéseket.

A filozófiai tárgyalásmód elengedhetetlen igény abban a változásrendszerben is, amely az emberi lét területén ment végbe, és nem kerülheti meg az egyén és a kollektivitás, az emberek közötti kommunikáció, az elidegenedés, a bürokrácia, az akceleráció, a formalizmus stb. kérdéseit.

Pavel Apostol pedagógiai munkája során szerzett tapasztalatokra, egyetemi hallgatók által megfogalmazott kérdésekre hivatkozva bizonyítja, hogy a társadalmi fejlődés válságos kérdései és a filozófiai kutatás fesztív programjaiban megfogalmazott témák között ma még kirívó különbség van, tegyük hozzá rögtön, nem e fesztív programok javára.

A forradalmi szellem, a filozófiai és társadalmi-politikai diszciplínák kapcsolatát elemezve a szerző bírálja a társadalomtudományok hazai oktatásában jelentkező fogyatékoságokat. Hiányolja, hogy eltérően a fejlett tőkés országoktól, de még a fejlődésben levő országok egy részének iskolaprogramjaitól is, a gimnáziumi tantervből (a pedagógiai liceumok kivéve) nálunk hiányzik a logika, a lélektan és az alkalmazott szociológia. A logika (a matematikai logika elemei) nem-tanítása miatt a diákok nemcsak a helyes gondolkodás szabályait nem sajátítják el, hanem az automatizáláshoz szükséges logikai-matematikai formanyelvet sem ismerik meg. Ezt a hibát az egyetemi oktatásban tovább tetézi az a körülmény, hogy az integráció állandó hangoztatása ellenére nemcsak a logikai alapfogalmak oktatása hiányzik, de a tudományos kutatás módszertanának a tanítása is. Pavel Apostol a társadalomtudományok oktatásában is megnyilvánuló negatívumnak tartja mindazt, amit az RKP főttkára említett júliusi beszédében bírált: bizonyos tételek végérvényes jellegű igazságokként való feltüntetését, az új iránti fogékonyság hiányát. Pedig a marxizmus forradalmi szelleme éppen azt követelné meg, hogy a társadalmi problémák emberi összefüggései mind az oktatásban, mind a tudományos kutatásban előtérbe kerüljenek. És nem is akármilyen oktatásban, hanem egy olyan tanítási folyamatban, amely a nevelés és oktatás *művészetét* jelenti.

A szerző véleménye szerint ezeknek a szempontoknak a fényében revízióra szorul a tanügyi kérdések továbbképzési programja és az úgynevezett társadalomtudományi tárgyak tanítása is. A továbbképzésben a meglévő információk anyag formatív szerepének a kérdései kellene hogy előtérbe kerüljenek, a társadalomtudományok oktatásában pedig a tudományos szocializmus és a történelmi materializmus tárgykörét élesebben kellene elhatárolni az állampolgári oktatás és nevelés tárgykörétől, amellyel ma szinte teljesen egyeznek. Mindez a diákok és az egyetemi hallgatók alkotó gondolkodásának negatív befolyásolásával jár együtt, amit tovább bonyolít az a körülmény is, hogy a nevelés munkája ma még túlságosan nagy létszámú csoportokban folyik. A szerző szerint az *oktatás* folyamatát a nagy létszám nem befolyásolja negatívan, a *nevelési* folyamatot azonban föltétlenül kedvezőtlenül érinti az egyazon időben túlságosan sok diákkal való munka.

Pavel Apostol egészében pozitív értelemben meggondolkoztató tanulmányának utolsó fejezete különös élességgel állítja előtérbe a társadalom életével kapcsolatos új problémák elemzésének igényét. A gazdaságtudományok, a szociológia, a politológia, a történelem, a társadalomszervezés, -vezetés és -tervezés tudományai — amelyeket rövidesen a társadalomtudományi kutatásban végbemenő robbanás eredményeként megszülető új tudományok fognak követni — a mai társadalomfejlődés nagy és aggasztó kérdéseire: a társadalmak szerkezetének forradalmi átalakulására, a népességfejlődés, az élelmezés, a béke, a biztonság, az új gazdasági világréteg, a környezetszennyeződés, az egészségügy, az energiaválság, az infláció, a munkanélküliség kérdéseinek tanulmányozására kell hogy összpontosítsanak. Anál is inkább, mivel Pavel Apostol szerint ma még ugyancsak nagyon keveset tudunk, főként az emberek tudatában végbement változásokról, a nevelés következményeiről és eredményességéről, az egyének mentalitásának és magatartásának módosulásairól. Márpedig ezek ismerete elengedhetetlen feltétele nemcsak a soron levő nagy gazdasági problémák megoldásának, hanem az új szocialista tudat kialakításának is.

A társadalmi-politikai tudományok formatív szerepével kapcsolatos problématisztázások mind a kutatás, mind az új problémák érzékeltetésére irányuló oktatás jelentőségének tisztázásához járulna hozzá. Ezért is buzdít tanulmányának zárószóiban Pavel Apostol az általa jelzett kérdések megvitatására és konstruktív továbbgondolására.

R. Gy.

Bori Imre útjelzései

A mai jugoszláviai magyar irodalom 1. számú egyénisége, az irodalomtörténész Bori Imre körül nemegyszer pezsgett a levegő, a szakmai viták visszhangja messzire hallatszott. Az ötvenedik életévéhez — 20. önálló könyvéhez és 240. tanulmányához — érkezett újjvidéki tudós-kritikus szerencsére máig sem „higgadt le”; talán ellenfelei okosodtak meg (egy-két kivétellel), ellenvéleményüket meggondoltabban adják elő, több alkalmat keresnek az együttgondolkozásra, a problémák sokoldalú felvetésére, a korszerű megoldások keresésére. Bori Imre irodalomtörténeti tekintélyén már az ünneplés sem csorbíthat — csatlakozzunk hát mi is az ünneplőkhöz e kerek évfordulón.

Bori Imre tanártársa az újjvidéki egyetem magyar tanszékén, Szeli István portrévázlatot készített volt diákjáról, aki „egykori iskolamesterét meghaladva oly impozáns méretű és értékű alkotásokkal gazdagította irodalmi műveltségünket, amelyhez fogható számos és sokkal kevésbé aktív és dinamikus életű, a kulturális közélet feladataiból jóval kevesebb részt vállaló irodalomtudós sem mondhat magáénak.” (*Magyar Szó*, 1979. 268.) Szeli, az ünneplést népköltészeti tanulmányait említve, az egész jugoszláviai magyar kultúra nevében mondja ki: „egész művelődésünk sorsa nem annyira a szakmai hozzáértőkön múlik, hanem a koncepciók kialakítóin, azon, hogy arra alkalmas ember, aki képes meglátni, megfogalmazni ezeket az igényeket, szükségleteket és feladatokat. Erre legalkalmasabb és legrátermettebb egyéniségként Bori Imrét nevezem meg, tudományos és felsőfokú oktatási feladatainak sikeres ellátóját, akiről egyetemi tanárrá való kinevezésekor Sőtér István úgy nyilatkozott, hogy megválasztásával az egyetemes magyar irodalomtudomány önmagát tisztelte meg.”

Irodalompolitikai-szervező-irányító tevékenysége mellett azonban, épp az irodalomtudomány fejlődése szempontjából, Bori Imre szakmai hozzáértése, komolysága jelentette és jelenti a nagy kisugárzó erőt — ez az alapja a „koncepció” kidolgozásának s a méltó (mesterükkel esetleg szembe is szálló) tanítványok nevelésének. Az irodalomtörténész munkásságának négy területét nevezi meg a portrékészítő: 1. a magyar irodalom története; 2. a magyar folklór; 3. a jugoszláviai magyar irodalom; 4. a magyar és a délszláv irodalom kapcsolatainak kutatása. Különösen a XX. századi magyar irodalom vizsgálatában érvényesített új, eredeti nézőpontot, ami kihatott végül is az egész magyar irodalomtudományra. Szeli példaképpen megnevez néhányat a legvitatottabb és egyúttal legtermékenyebb témákból: „Ady és a Nyugat forradalmat jelent-e irodalmunkban vagy egy korszak lezárását? Az irodalmi avantgard tévelygés, alkalmi irodalmi divat volt-e vagy pedig korszak és megújulás? Más területről merítve példákat: lehetséges és eredményes lehet-e a komparatiztika (az összehasonlító irodalom) művelése a megszokott és beidézett eszközökkel, vagy pedig mind a célok, mind a módszerek gyökeres újítására van szükség?” A jugoszláviai magyar irodalom viszonylatában Bori legjelentősebb eredménye, hogy „a hazai talajon megszületett magyar irodalmat sajátos arculatú belső képződményként mutatja be, de ugyanakkor rámutat arra is, hogy ez miként épül bele a magyar irodalmi műveltség egészébe”.

E portrévázlat valós voltát folyamatosan ellenőrizhetjük a folyóiratok és hetilapok hasábjain is, hiszen Bori Imre nem tartozik a sajtót (a szó nemes értelmében: a publicitást) lenéző, a könyvtár, a dolgozószoba négy fala közé bezárkózó, csupán a katedréről kommunikáló tudósok fajtájába. Korábban éppen a *Magyar Szó* kulturális mellékletében, a *Kilátóban*, újabban a szabadtéri *7 Nap* irodalmi oldalán közli rendszeresen olvasói jegyzeteit, irodalomtörténeti reflexióit. (Figyelme gyakran fordul a romániai magyar irodalom új kiadványai felé is.) A Móricz-centenáriumon például, a *Korunk* 1979. májusi Móricz-ankétjából indulva ki, Móricz Zsigmond műveinek újraolvasását szorgalmazza, egy irodalomtörténeti revízió érdekében, aminek „végső célja nem az író nagyságának a kétségbe vonása, hanem a róla alkotható modern irodalomtörténeti-kritikai kép megrajzolása, ennek alapján pedig helyének pontosabb kijelölése a XX. századi magyar irodalom térképén”. Bori nyilván nem ért egyet azzal, hogy „mindenki más a XX. századi magyar prózában Móriczhoz viszonyítva kapta meg irodalomtörténeti helyét és rangját”; ezt a hosszú ideig érvényesnek tekintett gyakorlatot irodalomtörténeti manipulációnak nevezi, amelynek Móricz Zsigmond áldozatává vált. A modern magyar irodalom újjvidéki professzora szerint „egy ilyen megcsontosodott irodalomtörténeti álláspont képezi a legfőbb akadályát a modern, a mai Móricz-ismeteknek. Az olvasó ugyanis 1979-ben kezébe véve Móricz műveit, nem tud meg-

feledkezni arról, hogy olvasta Krúdy Gyula könyveit, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső regényeit, hogy gyönyörködött Déry Tibor műveiben, hogy megszerette Füst Milán prózáját, hogy megpróbált behatolni Szentkuthy Miklós regényeinek szódsungeljébe, hogy elbájolták Mándy Iván és Mészöly Miklós történetei is. Valójában MórícZ regényeinek és elbeszéléseinek a XX. századi magyar próza egészével kell szembesülnie manapság már, hiszen nem is az elődök, hanem az utódok képezik a viszonyítások alapját." (MórícZ Zsigmond száz esztendeje II. 7 Nap, 1979. 27.) Jellegetes Bori Imre-szemlélet, amelynek realizását tudomásul kell vennünk, még akkor is, ha részletkérdésekben vagy akár a MórícZ Zsigmond-i életmű megítélésében, a hangsúlyok és arányok felfogásában különbözik is a véleményünk az övétől.

A *Nyugat* évfordulóján nem kevésbé nyíltan és „tiszteletlenül” teszi fel kérdéseit; „valójában arra kellene felelnünk: volt-e, illetve hogy milyen volt a *Nyugat* iránya története egyes szakaszaiban, illetve hogy volt-e egyáltalában iránya, s ha nem volt, akkor ennek tényéből milyen következtetéseket vonhatunk le”. Bori kétségbenvonhatatlannak nevezi a tényt, hogy „a *Nyugat*, miként az első számok jeleztek is, a *Figyelő* »új folyama« volt — nem a kezdés, hanem a folytatása egy már megkezdett törekvésnek. Közismert tény ez, azonban ami belőle következik, már kevésbé az. Ugyanis egy irodalmi folyamatra mutat, amely nem 1908-ban vette kezdetét, hanem évekkel azelőtt, és nem is a *Figyelő*vel vagy a *Magyar Génüsszal*, hanem még előbb, valahol a XIX. század utolsó két évtizedében, amikor az akkori fiatalok azt kezdték és úgy kezdték csinálni, amit a francia és angol művészkartársaik csináltak mindazzal, amit akkor (és a *Nyugat* korában is) *dekadenciának* neveztek és tudtak, s amit manapság a »romantika agóniájának« tüneteként nyugtázzunk naturalizmustól szimbolizmusig és szecesszióig vagy preraffaelitizmusig.” A folyóirat első évfolyamainak „még alkotó vonásaival” szembeállítja a hovatovább uralkodóvá váló *befogadó* jelleget, s e karakterből következteti, hogy „nem sok okunk van a XX. század magyar irodalmát a *Nyugat*-nemzedékek egymásutánjában szemlélni és emlegetni az első, második, harmadik *Nyugat*-nemzedéket. Valójában csak egyetlenegy nemzedékről beszélhetünk, arról, amely a közismert folyóiratindítási kísérletek után a *Nyugatot* megindította és első évfolyamaival affirmálta. De ez az egyetlen nemzedékről vallott feltevés is megkérdőjelezhető, hiszen még Ady Endrének sem volt igazán folyóirata a *Nyugat*, s mi még azokat is e nemzedék tagjaiként szoktuk emlegetni, akik valójában ritka vendégek voltak a folyóiratban!” (A *Nyugat* és a modern magyar irodalom. *Literatúra*, 1978. 3—4.) — Hát ez az bizony nem éppen egyezik a tankönyvekben található irodalomtörténeti felfogással, érvei azonban újra csak meggondolkoztatóak.

Szerzőnk sokoldalú érdeklődésére idézhetnénk a *Híd* idei számaiban sorozatban közölt elemzéseket Sinkó Ervin regényeiről vagy „egy naiv életíró”, az orromhegyesi parasztember Balázs Mátyás művét bemutató jegyzeteket az újvidéki folyóirat 1979. márciusi számából. De főképpen az irigylésreemeltő olvasási kedvről, állandó készenlétről tanúskodó eszmefuttatásokat, recenziókat, amelyekben Bori Imre gondolkodásának nyitottsága a legfontosabb példa számunkra.

K. L.

NAPIRENDE: A DEPRESSZIO (Le Monde de la médecine, 1979. 10 785.)

A francia orvostudomány hagyományos évi seregszemléje, a Bichat-i Orvosi Napok szennazációjának számított az idén az az átfogó jelentés, amelyet T. Lampérière és munkatársai terjesztettek elő, összefoglalva a depresszióra vonatkozó kutatásaik eddigi eredményeit. Megfigyeléseik szerint az alkoholizmus és az agresszivitás sokkal gyakoribb a férfiaknál, a depresszív állapotba kerülő nők száma viszont háromszorosa a férfiakénak, minden korosztály adatait összesítve. Megjegyzendő, hogy az idevo-

natkozó szakirodalom angolszász szerzői az alkoholizmust is besorolják abba a tünetcsoportba, amelyet „depressziós konstelláció”-nak neveznek, és azonos típusú örökletességi tényezőkre vezetnek vissza. Azonos természetű kóros megnyilvánulásról lenne tehát szó, amely a beteg neme szerint ölt ilyen vagy olyan formát? A kutatások ezt látszanak igazolni. A kudarcérzésnek, túlterheltségnek, frusztrációnak azokban az esetekben, amelyekben a női pszichikum depressziós tünetekkel válaszol a patogén tényezőkre, a férfiak többnyire alkoholizmusba fojtják rossz közérzetüket, agresszív magatartást tanúsítanak egészen a gyilkosságig...

Igy hangzik a hipotézis. De mi a jelenség magyarázata? Genetikailag meghatározott hajlam? Escoffier-Lambiotte doktor szerint ezt a tényezőt semmiképpen sem lehet másodrendűnek tekinteni. Az agyszerkezet kutatása arra a megállapításra vezetett, hogy a nőknél a kevésbé specializálódott jobb agyfélteke működését fokozottabb érzelmi percepció helyettesíti, számukra nagyobb nehézséget okoz az érzelmi reagálás elválasztása az értelmítől. Ez magyarázná részben azt a statisztikailag bizonyított tényt, hogy a nők közül háromszor annyian szenvednek neurotikus-depresszív megbetegedésekben, mint a férfiak közül. A nőgyógyászok és az endokrinológusok kimutatták, hogy bizonyos ösztrogén hormonok, valamint a havi ciklus szakaszai feltűnően fokozzák a nők ingerlékenységét, fáradékonyságát, kedvetlenül befolyásolják munkateljesítményüket, pszichikai egyensúlyukat. A svéd Hallström vezette széles körű felmérés nem támasztotta alá azt az igen elterjedt felfogást, amely szerint a menopauza felelőssé tehető a nőknél felépő depresszív állapotok nagy részéért. Bizonyítottnak tekinthető ezzel szemben — Lampérière doktor szerint — a szülést követő csekélyebb mértékű vagy súlyosabb depressziók ténye. Kiderítésre vár még, hogy ezek az esetek hormonális tényezőknek tulajdoníthatók, vagy inkább a kimerültséggel társuló fokozottabb pszichikai igénybevétel, alkalmazkodás nehézségeiről van szó.

A Lampérière vezette munkaközösség legváratlanabb megállapításai közé tartozik az, hogy a férjezetlen, özvegy vagy elvált nők között lényegesen ritkább a depressziós állapot, mint a hasonló társadalmi helyzetben található férfiak között. A felmérések során tapasztalniuk kellett, hogy feltűnően sok esetben a házasság biztonságérzetet nyújt a férfinak, miközben a nőnél depressziós tényezőként szerepel. Százalékarányban a legtöbb depresszív nő a munkásosztályhoz tartozó férjezetek, mégpedig a többgyermekes családanyák közül kerül ki.

Nőtt az elmúlt években a depressziós állapotban szenvedő nők, öngyilkosok, alkoholisták és kábítószerfogyasztók száma. A folyamatban levő kutatások feladata kideríteni az eddig feltárt tények és a nők társadalmi, jogi, szakmai és erkölcsi helyzetében beállott változások összefüggését.

POULANTZAS „VÉGRENDELETE“ (Rinascita, 1979. 39.)

A 43 évesen Párizsban elhunyt marxista szociológus, politológus közeljövőben olvasni megjelenő köteté elé szánta

ezt a beszélgetést. A szerző váratlan halála — vagy talán inkább a kérdések sajátosan olasz környezete — ezúttal különös nyomatékot kölcsönöz az „utolsó interjúnak“.

Nicos Poulantzas Athénben született, 1960-ban telepedett le Franciaországban. A francia radikális baloldali marxista hagyományához csatlakozott, igen szoros szálak fűzték Althusserhez (életműve ebből a szempontból folytonos elszakadási kísérlet és polémia), jelentős szerepet játszott Gramsci franciaországi felfedeztetésében. Lengyel László és Papp Zsolt *Válság és társadalomelméletek: kihívás és válaszkísérletek* című tanulmányukban (*Válság, 1977. 6.*) a neodogmatizmussal birkózó, a „történetes“ felfogás „kijavításával“, rugalmasabbá tételével kísérletező irányzatok jellegzetes kompilátor-kommentátor típusú szerzőjeként tartják számon. Ez semmiképpen sem elmarasztaló jelző, hanem a francia szellemi élet jellegzetes beállítottsága, mely a francia társadalom „fokozatbeli“ lemaradásával, „köztes“ helyzetével (ütközőpont Észak- és Dél-Európa között), a politikai uralmi formák (fejlett állami beavatkozás) és a „polgári társadalom“ (archaikus elemek) sajátos viszonyával és nem utolsósorban a történeti gondolkodási hagyományok viszonylagos fejlettségével (Annales-iskola) függ össze. Míg a hatvanas évek a fejlett országok többségében a szociológia győelmét hozták a filozófia felett, Franciaországban az előbb jelzett körülmények folytán még mindig az „elmélet forradalma“, a filozófia „megmentése“ (vagy látványos „felelősségrevonása“, mely sok tekintetben kísértetiesen hasonlít a „megmentés“ gesztusához) van napirenden.

A *Rinascita*-ban megjelent interjú is az „elmélet felelősségének“ problémagócából kiindulva jut el a marxista politikai elmélet mai hatékonyságának kérdéséhez. Utolsó írásaiban Poulantzas a marxista hagyományt olyan új kérdésekkel szembesíti, mint az intézmények és politikai szervezetek belső válsága, a hagyományos politikai képviselői formák működési zavarai, a nem politikai jellegű szükségleteket kifejező mozgalmak térnyerése. E szembetűnő hangsúlyeltolódásról, s egyben Poulantzas életművének lezárulásáról tudósít maga az interjú is.

Poulantzas elveti azt a marxizmusfelfogást, mely egyenlőségjelet tesz az elmélet és a gyakorlat közé, és a szocializmus gyakorlatában elkövetett törvényteleniségekért magát Marxot teszi felelőssé. E kérdésben az „új filozófusok“ kétségkívül az elmélet-gyakorlat azonosság lenini álláspontjának örökösei.

Ha elfogadjuk, hogy bizonyos strukturális feszültség lehetséges elmélet és gyakorlat között, akkor a szocializmus gyakorlatát éppúgy nem „varrhatjuk” Marx nyakába, mint ahogy a fasizmus gyakorlatát a Sorel-ébe vagy a náci gyakorlatot a Nietzsche-ébe. Persze ez azzal a kockázattal jár, hogy a marxizmust esetleg mindenestül „felmentjük” a megvalósítással járó következmények alól. Ha e kockázatot el akarjuk kerülni, ez csak a Marx és Lenin közti folytonosság illúziójával való leszámolás révén lehetséges. Nemcsak arról van szó, mondja Poulantzas, hogy felmondjuk a „marxizmus—leninizmus” Sztálintól örökölt kanonizációját. E döntő lépés annak az elismerését jelenti, hogy a leninizmus, akár a legtisztább „elméleti” szinten is, tartalmaz olyan elemeket, melyek a sztálinizmus létrejöttének kedveznek.

Vissza Marxhoz? Ez a törekvés, mint láttuk, mindig újraéleszthető, de nem kínál választ a mai kérdésekre. Az mindenestre nyilvánvalóvá válik, hogy a marxi örökség a lenini elmélethez való viszonyát illetően távolról sem tűnik egyértelműnek. Marx valóban élesen bírálta a szabadság formális jellegét, de sohasem tartotta elhanyagolhatónak a képviselői demokrácia intézményeit, ennek a törekvésnek Leninnél alig találjuk nyomát. „Sokáig azt hittem — folytatja Poulantzas —, hogy Gramscival teljesen új korszak nyílt az elméleti gondolkodásban. Ahogy telik az idő, mindinkább leszámoltam ezzel az illúziómmal is.” Gramsci kétségkívül elsőnek nyílt olyan kérdésekhez, melyek az állam és a polgári társadalom (société civile) viszonyának ma is nyitott kérdései, de alapvetően mindig a lenini gondolkodás keretei között maradt — lényegében a lenini stratégiát kísérelte meg Nyugaton alkalmazni. Gramsci felfogásában az állam egy olyan többé-kevésbé monolitikus blokk, amelyet meg kell hódítani, mint egy várat. A bekerítés és a pozícióháború szemlélete alapján, ezt nem Poulantzas mondta ki először, Gramsci nem dolgozhatta ki a hatalomgyakorlás pozitív elméletét, a demokratikus szocializmusba való átmenet képviselői demokráciájának intézményi elméletét. A gramsci-i elméletből hiányzik a többpártrendszer és a jogállam problémájának elméleti megközelítése. Gramsci új utakat nyitott az elméleti gondolkodásban, de teljesen új kérdéseinkre nem találunk azonnali választ sem Gramscinál, sem Leninnél, sem Marxnál.

A baloldal ilyen gyökeresen új problémái közé tartozik a politikai pártok válsága, amely Poulantzas szerint nem pusztán a szervezeti formák válsága,

sokkal inkább lehetne az „autoritárius etatizmus” válságának nevezni. Ez a válság nem csupán az eurokommunizmuson, a baloldali pártokon belül jelentkezik, hanem általában a pártok egész rendszerében. A politikai pártok fokozatosan elvesztik közvetítő funkciójukat, mind kevésbé válnak alkalmassá arra, hogy a különböző társadalmi osztályok érdekeit közvetítsék az államigazgatás felé, elvesztik alapvető ideológiai funkcióikat, mind kevésbé vesznek részt a konszenzusteremtésben és a hatalmi legitimációban. A pártok identitásválsága ez egy olyan helyzetben, amikor a gazdasági válság nemcsak a munkahelyeken hoz létre új harci formákat, hanem azokon kívül is, olyan formákat, amelyek társadalmilag, kulturálisan és politikailag gyökeresen újnak („marginálisnak”) bizonyulnak a hagyományos munkaszociális formákhoz képest. A válságból a formák „megújítása” vagy az „új formák” kikísérletezése önmagában még nem jelentene kiutat. Poulantzas szerint ehhez végképp le kell számolni a szintézispárt, az egységpárt egyneműsítő illúziójával, a „pán-politicizmus” ideológiai örökségével. Amíg ez nem sikerül, mondja Poulantzas, hiába ismerjük el a különböző társadalmi-ifjúsági mozgalmak autonómiáját, ezt az „új” konstellációt is egy képzeletbeli központhoz viszonyítjuk, ami végső soron nem más, mint maga a politikai párt, mely arra hivatott, hogy mindent magába foglaljon és egyeítsen. A közéletnek ez a „túlpolitikizáltsága” nem biztosít megfelelő teret és szabadságot az új kollektív mozgalmaknak, a politikum szféráján kívül működő új alanyiságok számára.

SZÉPSÉGESZMÉNY

A KÖZÉPKORBAN

(Revista de istorie și teorie literară, 1979. 1.)

A folyóirat Liliana Țigănescu lényegretörő tanulmányát közli a kora középkori szépségfogalom fejlődéséről (*Evoluția conceptului de frumos în ginăirea Evului mediu timpuriu*). A szerző öt gondolkodó szépségkoncepcióját taglalja: Boethius (V. század), Cassiodorus (7468—562), Szevillai Izidor (?560—636), Hrabanus Maurus (?776—856) és Jan Scott Eriugena (810—?877). A sommás ismeretetek nem szigetelődnek el egymástól. A szerző megtalálja azt a közös vonást, amely az említett filozófusokat összeköti: a középkor problematikája — az ellentétes minőségek, irányultságok, meghatározások-meghatározottságok közös nevezőre hozása vagy egy lehetséges szintézis létrehozására irányuló tö-

rekvés — majdnem mindegyik középkori gondolkodó művében jelen van az egyéni megoldásjavaslatok különfelesége mellett.

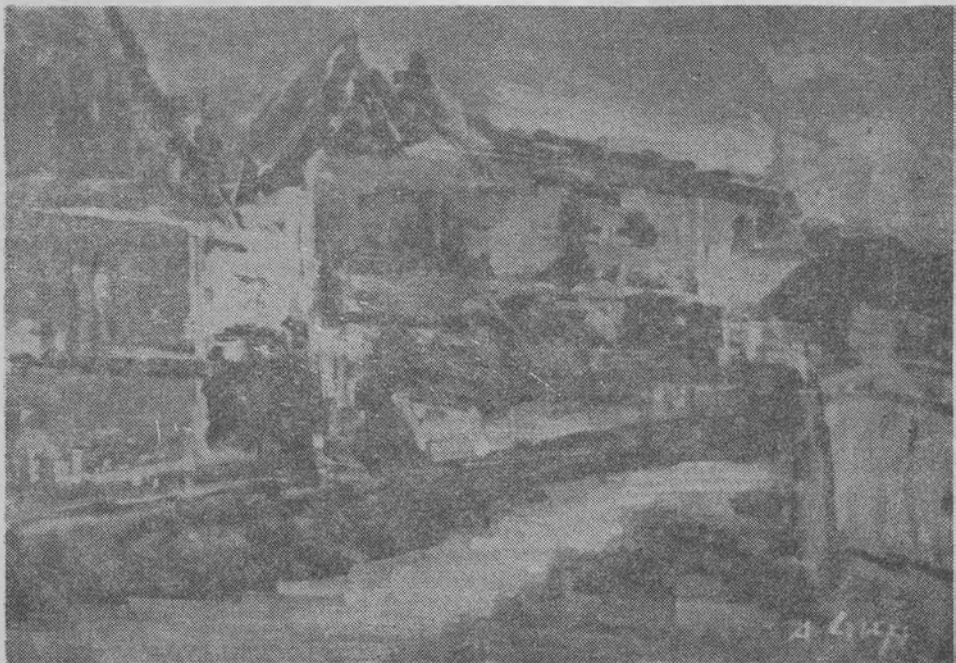
Hozzá tartozik-e szervesen az Esszenciához a Szépség? Avagy a szépség nem egyéb, mint a látszat szívárványa? A Természetből a Ráció szitáján átszűrűt Számok, Arányok, Mértékek kifejezhetnek-e valamit a szép Lényegéből? Egyáltalában lehet-e a szépségnek lényege? S ha igen, úgy ez mennyiben vág egybe az ontológiai, etikai — vagy akár a matematikai Lényeggel? Ha pedig a szépség csupán viszonylagosan képezi le az Abszolútumot, akkor mi ennek — a szigorúan teológiai okfejtésektől eltekintve — a szépre vonatkoztatott, benső oka?

A kétirányúságot — Boethiusnál a szépség ráció általi és érzékközpontú, Szevillai Izidornál égi és földi megközelítést — a Harmónia „hídja” teszi lehetővé: az ontológiai státusminőségek különbsége esztétikai egységben forr össze. A Harmónia a Tökéletesség kifejezője. Ugyanúgy miként a harmonikus Test a Tökéletes Testé. (Harmónia és a zene összefüggése a zene isteni tudományként való fölfogásában nyilvánvaló; vö. Dante *Paradicsomával*, melyet az éteri Zene átítat, vagy Kepler kottájával, melyben „a szférák zenéje” rögzít-

tett.) Az Iskola hét szabad művészetében a zene a quadriviumban foglal helyet, a többi „tökéletes tudomány”, az aritmetika, a geometria s az asztronómia mellett. A középkoriak zeneelméleti munkássága jelentős; Boethius (is) több zeneelméleti munka szerzője.

Liliana Țigănescu többnyire Edgar de Bruyne *Tanulmányok a középkor esztétikájáról* (*Études d'esthétique médiévale*. Bruges. Belgique, 1946) című kötetéből meríti a tanulmányhoz szükséges szövegrészeket. Az 1240-es években bekövetkező európai Arisztotelész-hullámig az elméleti gondolkodás erőteljesen platonista színezetű; a tanulmányban feldolgozott teoretikusok szépségfelfogása nem más, mint Platón szépségszemlényének gyümölcse, ami egy újabb, Platón és az előskolasztikusok szépségfogalmának érintkezési pontjaira rámutató tanulmány tárgya lehet.

Az emberi — s kiváltképp a női — test szerepét, ennek központi jelentőségét a művészetekben tekintetbe véve, a tanulmányíró az előskolasztikusok szimbólumkoncepciója alapján nyomatékosítja: az allegória és a szimbólum középkori előtérbe kerülésének vizsgálata a középkori művészet — s főként a líra — toposzainak megközelítéséhez nagyban hozzásegíthet.

Aurel Ciupe: Szárhegyi táj

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

MURÁDIN JENŐ (Kolozsvár). — Az első torockói képiró — hirdeti a Korunk Ga-

léria katalógusa Vernes András októberi tárlatát. A kategorikus fogalmazás mindjárt kíváncsivá is tett: vajon tényleg a szülőfaluja képeivel jelentkező, közép-nemzedékbeli festő és rajztanár lenne Torockó első számon tartott művésze? Nos, nem ő volt az; nem az első, nem is az egyedül! Kis kereséssel azonnal rá is bukkantok Sárdi István nevére, akinek születési helyeként Torockót látom feltüntetve. — Az Éber—Gombosi-féle kétkötetes *Művészeti Lexikon* (1935-ös adatait az újabb kiadású négykötetes magyar *Művészeti Lexikon* (Bp., 1965—1968) is átveszi. Eszerint Sárdi (hibásan: Sárdy) István 1846-ban született Torockón, és 1901-ben halt meg Kolozsváron. Egyike volt a múlt század második fele képzett alkotóinak; a kor Kelet-Európa számára legvonzóbb művészközpontjában, Münchenben tanulhatott. Lyka Károly kis könyve, a *Magyar művészet Münchenben 1867—1896* című áttekintő munkája is említi az Erdélyből jött Sárdit, aki 1872-ben iratkozott be a akkor főváros művészképző akadémiájára. — Tanulmányai befejeztével Sárdi Kolozsváron telepedett meg, és a tanítóképző intézet tanára lett. Itt élt és tanított, festett haláláig. Ecsetje alól portrék és tájak kerültek ki, a századvég komoly rajzi megalapozottságú akadémista stílusában. Korának számon-tartott festője volt; nemcsak magánosok vásárolták munkáit, de közgyűteménybe is került belőlük. Az Erdélyi Múzeum képtára több festményét vásárolta meg, közülük három a kolozsvári Művészeti Múzeumban, egy pedig az Erdélyi Történelmi Múzeumban ma is megtalálható. Nagyméretű olajképe Deák Ferencet ábrázolja szónoki pózban (1878-ban), egy másik id. Szilágyi Ferencet. Még tanulóéveiből maradt meg friss színekben megfestett, a zsánert szerencsésen elkerülő festménye, egy alvó kislány portréja. Az Erdélyi Történelmi Múzeumban levő kép a kolozsvári Nagypiac-tér egykori reneszánsz házáit mutatja be, megelevenítve a több mint száz év előtti utcakép ódon hangulatát. — Festményei készültek erdélyi tájakról (nyilván szűkebb hazája, Torockó köves-sziklás vidékéről is), de legszívesebben kolozsvári urbánus részletekről. A nagy népszerűségnek örvendő képes *Vasárnapi Újság* fametszésű áttünetésben közölte nem egy alkotását.

A KORUNK HÍREI

November 28-án a nagyváradi Kriterion-napon Gáll Ernő és Kántor Lajos vett részt író—olvasó találkozón.

November 29-én Szamosújváron Szilágyi Júlia *A helyszín hatalma* című kötete kapcsán az esszé műfajáról beszélt, Kányádi Sándor verseket mondott, Herédi Gusztáv részletet olvasott fel *Legény a gáton* című készülő regényéből.

December 12-én a megyesi szabadegyetemen Szilágyi Júlia az irodalom ember-alakító szerepéről tartott előadást.

A december 14-én tartott Korunk-délelőttön Almási Istvánt és Péntek Jánost köszöntöttük a *Szilágysági magyar népzene*, illetve *A kalotaszegi népi hímzés és szőkincse* című kötetek megjelenése alkalmából. Herédi Gusztáv megnyitó szavai után Jagamas János és Nagy Jenő méltatta az ünnepeltek munkásságát.

December 18-án a parajdi szabadegyetemen Veress Zoltán tartott előadást a Kriterion Kiskalauzok könyvsorozatáról.

KORUNK GALÉRIA

December 1.: Nagybányaiak Kolozsvárt. — A nagybányai festőiskolát bemutató sorozat első kiállításán (melyet egy Nagy Oszkár- és egy Ziffer-tárlat követ majd) régi bányai mesterek (Ferenczy Károly, Thorma János, Krizsán János, Perlrott-Csaba Vilmos, Ferenczy Valér, Iványi-Grünwald Béla, Jándi Dávid, Katz Márton, Klein József, Mund Hugó, Pásztk Jenő, Pirk János és Tzony Miltiade) kolozsvári magángyűteményekben található munkáiból állítottunk ki. A megnyitón Murádin Jenő foglalta össze a nagybányai iskola történetét; közreműködött Török Katalin színművésznő (Áprily-verseket adott elő), László György klarinétművész és Búzás Pál zongoraművész.

December 15.: Ughy István (Marosvásárhely) festményei. — Bevezetőt mondott Balázs Imre festőművész. A műsorban Demény Attila zongoraművész (Nagyszeben) Bartók *Szvit op. 14* című művét adta elő; Oláh József főiskolai hallgató Kányádi-, Paskándi- és Szilágyi Domokos-verseket mondott; Vass Éva, az Állami Magyar Opera művésznője Bizet- és Donizetti-áriákat énekelt.

MINDEN
HAZAI
ÉS
KÜLFÖLDI
OLVASÓNKNAK,
MUNKATÁRSUNKNAK,
BOLDOG
ÚJ
ESZTENDÓT
KÍVÁNUNK!